ENGELS

A NÉMET PARASZTHÁBORÚ

SZIKRA KIADÁS

A MARXIZMUS-LENINIZMUS KIS KÖNYVTÁRA

49—51. szám

ENGELS

A NÉMET PARASZTHÁBORÚ

HÁROM MELLÉKLETTEL:

I. ENGELS ELŐSZAVA AZ 1870. ÉS 1875. ÉVI KIADÁSHOZ

II. ENGELS: A FEUDALIZMUS HANYATLÁSÁRÓL ÉS A BURZSOÁZIA FELEMELKEDÉSÉRŐL

III. ENGELS: A MARK. (A NÉMET PARASZT. MI VOLT? MI MOST? MI LEHETNE?) 1882.

Számos térképmellékletteł.

SZIKRA KIADÁS BUDAPEST 1949

FORDÍTOTTA

FARKAS SÁNDOR

Felelős kiadó: Dr. Czóbel Ernő.
757. Stephaneum nyomda Budapest. Felelős: Janka Gyula vállalatvezető.

A MAGYAR KIADÁSHOZ

„A német parasztháború" c. művét Engels angliai emigrációja első évében, 1850 nyarán Londonban írta. Először a Hamburgban kiadott, Marx által Londonban szerkesztett „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" („Új Rajnai Ujság. Politikai és gazdasági szemle") utolsó, kettős (V/VI.) füzetében 1850 novemberében látott napvilágot.

Külön brosúra formájában először 1870 szeptemberében jelent meg,[1] még pedig mint előszóval ellátott különlenyomata annak a szövegnek, amelyet ugyanez év folyamán részletekben a „Németországi Szociáldemokrata Munkáspárt" (az ú. n. „eisenachiak") Wilhelm Liebknecht szerkesztésében Lipcsében hetenként kétszer megjelenő lapja, a „Volksstaat" („Népállam") Engels engedélyével az 1850. évi kiadás alapján közölt.

Az 1870 februárjában írt előszó kéziratát Engels február 11-én átnézés végett elküldte Marxnak. Marx február 12-én a következőket válaszolta: „Bevezetésed nagyon jó. Nincs mit változtatnom rajta és nincs hozzátenni valóm. Az 1866-os események[2] tárgyalásával teljesen egyetértek. Nagyon sikerült a kettős csapás — Wilhelmnek [Liebknecht] a néppárt[3] miatt, Schweitzernek az ő csőcselékgárdája[4] miatt."

A „Német Parasztháború" *harmadik* (illetve, ha a „Volksstaat"-beli lenyomatot is számítjuk, negyedik) szerzői kiadása 1875 elején, ugyancsak Lipcsében, a német szociáldemokrata párt kiadásában jelent meg. Ehhez a kiadáshoz Engels a régi előszót megtoldotta új, 1874 július 1-én keltezett előszóval.

Fordításunk a „Német parasztháború"-nak a moszkvai Idegennyelvű Irodalmi Kiadó gondozásában 1939-ben megjelent szövegkritikai kiadása

---

[1] Friedrich Engels. Der deutsche Bauernkrieg. Zweiter, mit einer Einleitung versehener Abdruck. Leipzig 1870. Verlag der Expedition des „Volksstaat".

[2] Az 1866. évi porosz-osztrák háború.

[3] Lásd Engels kritikáját a *kispolgári* demokrata Német Néppártról (125. old.), amelytől az „eisenachi" Munkáspárt politikailag ekkor még nem elég élesen határolta el magát.

[4] Lásd a lumpenproletariátusról szóló részletet (129. old.), amelynek befejező mondata J. B. Schweitzer, a lassalleánus német munkáspárt, az „Általános Német Munkásegylet" elnöke és vezetője ellen irányul.

nyomán készült, mely az 1875. évi, Engels által sajtó alá rendezett kiadás szövegét vette alapul.

Kiadásunkhoz az előszókon kívül mellékeltük Engelsnek két kisebb munkáját. Ezek a „Német Parasztháború"-val nemcsak tartalmukuál fogva, hanem keletkezésük körülményei miatt is összefüggenek.

Engels már az 1875. évi kiadás sajtó alá rendezése alkalmával szerette volna lényegesen kibővíteni műveinek első fejezetét, amely Németországnak a XVI. század elejére kialakult gazdasági és társadalmi helyzetét írja le. A következő években, egészen Marx haláláig, sokat foglalkozott Németország középkori gazdasági és társadalomtörténetére vonatkozó tanulmányokkal, amelyeknek eredményeit a „Parasztháború" új, átdolgozott kiadásához akarta felhasználni. 1884 május 23-án egy levelében azt írja: „A »Parasztháború«, a hadiesemények leírását kivéve, egészen új lesz. Ehhez az utóbbi években nagyon sokat tanultam és a német történelem jókora darabját fogom belevenni."

Engels azonban ezt a leveleiben többször, még néhány hónappal halála előtt is említegetett tervét nem tudta megvalósítani.

Kéziratai hagyatékában azonban számos kisebb-nagyobb jegyzet, töredék, részlettanulmány maradt, amelyek kétségtelenül a „Parasztháború" tervezett új kiadásához végzett kutatásaival függenek össze. Ezek közül való az a kézirat is, amelyet *„A feudalizmus hanyatlásáról és a burzsoázia felemelkedéséről"* címmel először a moszkvai Marx-Engels-Lenin Intézet adott ki, s amely kötetünknek II. sz. melléklete.[1]

Ugyancsak a „Német Parasztháború"-hoz végzett tanulmányaival függ össze Engelsnek a *„Die Mark"* című tanulmánya. Először „A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig" c. brosúrájának első német kiadása (1882) függelékeként jelent meg. Erről Engels Bebelnek 1882 december 21-én megírta, hogy ez a tanulmány a német történelemre vonatkozó „néhány év óta folytatott" tanulmányainak „első terméke".

A „Mark" 1883-ban megjelent külön is, agitációs brosúra formájában. A külön kiadást Engels néhány mondattal kiegészítette (lásd 173. old.) és más címmel látta el: „A német paraszt. Mi volt? Mi most? Mi lehetne?"[2]

A fordítás átnézésében résztvett *Komor* Ilona és *Liszkai* Zoltán. Az utóbbi fordította a II. és a III. sz. mellékletet.

A szöveg alatti jegyzetek közül azok, amelyeknél Engels szerzősége nincs feltüntetve, a szerkesztőségtől származnak.

Kiadásunkat elláttuk *tárgymutatóval* és *névmutatóval*.

1949 május *A kiadó*

---

[1] A magyar fordítás az 1941-ben Moszkvában megjelent német szöveg alapján készült (Idegennyelvű Irodalmi Kiadó).

[2] A „Mark"-ról lásd Engels 1892-ből származó fontos nyilatkozatát a 120. oldalon.

A NÉMET PARASZTHÁBORÚ

A német népnek is megvannak a maga forradalmi hagyományai. — Volt idö, amikor Németország olyan jellemeket formált, akik bizvást megállják helyüket más országok legjobb forradalmárai mellett, s amikor a német nép olyan kitartásról és erélyről tett bizonyságot, mely egy központosított nemzetnél a legnagyszerübb eredményekre vezetett volna, amikor német parasztok és plebejusok olyan eszméket és terveket forgattak fejükben, amelyektől utódaik bizony gyakran visszarettennek.

Ideje, hogy a kétesztendös harc után szinte mindenütt mutatkozó pillanatnyi elernyedéssel szemben felsorakoztassuk a nagy parasztháború zabolátlan, de eröteljes és szívós alakjait. Három évszázad pergett le azóta és sok minden megváltozott, — de azért a parasztháború nem esik olyan nagyon messze mai küzdelmeinktöl és ellenfeleink is nagyrészt még mindig ugyanazok. Az 1848-at és 49-et mindenütt elárulló osztályok és osztálytöredékek — bár alacsonyabb fejlödési fokon — már 1525-ben is árulóknak bizonyultak. És ha a parasztháború darabos vandalizmusa az utolsó évek mozgalmában csak itt-ott jutott érvényre — mint Odenwaldban, a Feketeerdöben, Sziléziában —, ezt semmiesetre sem tekinthetjük a modern felkelés elönyének.

I

Vessünk előbb rövid pillantást a tizenhatodik század-eleji Németország viszonyaira.

A német ipar a tizennegyedik és tizenötödik század folyamán nagy lendülettel fejlődött. A feudális jellegü falusi helyi ipart felváltotta a városok céhes ipara, amely már tágabb kör, söt távolabbeső piacok számára is termelt. A durva gyapjúposztók és vászonáruk szövése állandó, kiterjedt iparággá vált; Augsburgban már finomabb gyapjú- és vászonkelméket, úgyszintén selyemféléket is készítettek. A szövöipar mellett különösképpen azok a művészettel határos ipari foglalkozások fejlödtek, amelyeket a késöi középkor egyházi és világi fényüzése táplált: az arany- és ezüstmüvesség, a szobrászat és képfaragás, a réz- és fametszetkészítés, a fegyverkovácsok, éremvésök és esztergályosok mestersége stb. stb. Nagymértékben elösegítette az ipar fejlödését a többé vagy kevésbbé jelentös találmányok egész sora, amelyek történelmi fénypontja a puskapor[1] és a könyvnyomtatás feltalálása volt. A kereskedelem lépést tartott az iparral. A Hanzaszövetség százesztendös tengeri egyeduralma biztosította Észak-Németország kiemelkedését a középkori barbárságból; és bár az angolok és hollandusok versenye következtében a tizenötödik század végén a Szövetség a hanyatlás útjára lépett, az Indiából észak felé vivö nagy kereskedelmi útvonal — Vasco de Gama felfedezései ellenére — még mindig Németországon vezetett keresztül s Augsburg még mindig az olasz selyemáruk, az indiai füszerek és Kelet valamennyi termékének nagy lerakodóhelye volt. A felsönémet városok, nevezetesen Augsburg és

[1] A puskapor, mint újabban kétséget kizáróan bebizonyosodott, Kinából Indián keresztül került az arabokhoz és a lőfegyverrel együtt tőlük hozták Spanyolországon át Európába. *(Engels jegyzete.)*

Nürnberg, annak a kornak fogalmai szerint igen tekintélyes gazdagság és fényüzés középpontjai voltak. A nyerstermékek előállítása ugyancsak jelentékenyen emelkedett. A tizenötödik században a németek voltak a világ legügyesebb bányászai és a városok felvirágzása a földmüvelést is kiszakította középkorias elmaradottságából. Nemcsak hatalmas új területeket vontak megmüvelés alá, de ugyanakkor festőanyagokat tartalmazó és egyéb, külföldről behozott növényfajták termesztésével is foglalkozni kezdtek; az ezzel járó gondosabb müvelési módszerek azután kedvező hatással voltak az egész földmüvelésre.

Mindazonáltal Németország nemzeti termelésének fellendülése még mindig nem tartott lépést más államokéval. Földmüvelése messze elmaradt az angol és holland földmüvelés, ipara az olasz, flamand és angol ipar mögött, a tengeri kereskedelem terén pedig az angolok és főként a hollandok kezdték Németországot kiszorítani eddigi pozícióiból. Népessége még mindig igen gyér volt. A civilizáció Németországban csak szórványosan, az ipar és kereskedelem egyes gócpontjai körül fejlödött ki; maguknak az egyes központoknak érdekei azonban élesen különváltak és érintkezési pontok csak imitt-amott adódtak közöttük. A déli rész kereskedelmi kapcsolatai és felvevő piacai meröben mások voltak, mint az északi részé; a keleti és nyugati rész pedig szinte teljesen kiesett minden forgalomból. Egyetlen város sem került abba a helyzetbe, hogy az egész ország ipari és kereskedelmi súlypontjává váljon, mint például az akkori London Anglia számára. Az egész belső forgalom — szinte kizárólagosan — a parti és folyami hajózásra korlátozódott, no meg néhány nagy kereskedelmi útvonalra: Augsburgból és Nürnbergből Kölnön át Németalföldre és Erfurton át észak felé. A folyóktól és kereskedelmi utaktól távolabb egy sereg kisebb város feküdt, amelyek a főforgalomból kiestek és háborítatlanul tengették életüket a kö-

középkor életfeltételei között: kevés idegen árut fogyasztottak és kevés terméket szállítottak ki. A vidéki lakosságból csak a nemesség ismerkedett meg távolabbi körökkel és az újabb kor szükségleteivel; a parasztság zöme nem jutott tovább a legközvetlenebb helyi kapcsolatoknál és látóköre sem tágulhatott azon túl.

Mialatt Angliában és Franciaországban a kereskedelem és ipar előretörése az érdekeket — országos méretben — egyetlen láncba fogta és ez a politikai központosításhoz is elvezetett, addig Németország csupán az érdekek tartományi méretű, helyi központok köré történő csoportosulásáig jutott el — azaz a politikai szétforgácsolódáshoz; ez a szétforgácsolódás azután rövidesen Németországnak a világkereskedelemből való kizárásával rögzödött meg igazában. Amilyen mértékben haladt előre a *tisztán feudális* birodalom széthullása, úgy bomlott fel a birodalmi szövetség általában, úgy változtak át a birodalom nagy hűbéresei csaknem független fejedelmekké, olyan mértékben kötöttek szövetséget egymással egyfelől a birodalmi városok, másfelől a birodalmi lovagok, — hol egymás, hol pedig a fejedelmek vagy a császár ellen. A birodalmi hatalom, önnön helyzetét sem ismerve, bizonytalanul ingadozott a birodalmat alkotó különféle elemek között és közben egyre inkább elveszítette tekintélyét; XI. Lajos mintájára végrehajtott központosítási kísérletei — minden cselszövés és erőszakoskodás ellenére — nem jutottak túl az osztrák örökös tartományok összefogásánál. Végül is ki nyert, kiknek kellett nyerniök az egymást keresztező számtalan konfliktus zűrzavarában? Azoknak, akik a szétforgácsolódáson belüli központosítást képviselték, a helyi és tartományi központosítást: *a fejedelmeknek*. Mellettük a császár maga is egyre inkább csak a többiekhez hasonló egyik fejedelemmé vált.

Ilyen körülmények között a középkorból átszármazott

osztályok helyzete lényegesen megváltozott és a régi osztályok mellett újak keletkeztek.

A *fejedelmek* a főnemesek közül kerültek ki. A császártól már csaknem teljesen függetlenítették magukat és a felségjogok legtöbbjének birtokában voltak. Saját szakállukra üzentek hadat és kötöttek békét, állandó hadsereget tartottak fenn, országgyüléseket hívtak egybe és adókat vetettek ki. A városok és a köznemesség nagyrészét már uralmuk alá hajlották; szakadatlanul felhasználtak minden eszközt arra, hogy a még közvetlenül birodalmi fennhatóság alatt álló városokat és bárságokat is saját területükbe kebelezzék be. Ezekkel szemben központosításra törtek, míg a birodalmi hatalommal szemben decentralizálásra. Belső kormányzásuk már fölöttébb önkényes volt. A rendeket többnyire csak akkor hívták össze, ha más módon már nem tudtak segíteni magukon. Adókat vetettek ki és pénzt vettek fel, ha úgy látták jónak; a rendek adómegszavazási jogát ritkán ismerték el és még ritkábban került sor annak gyakorlására. De még ilyen esetben is a fejedelem rendszerint biztosított többséggel rendelkezett a két adómentes és az adók élvezetében is részesülő rend: a lovagság és a papság szavazatai révén. A fejedelmek pénzszükséglete, az udvartartás fényüzése és terjeszkedése, az állandó hadseregek, a kormányzás növekvő költségei folytán egyre emelkedett. — Az adók mind nyomasztóbbakká váltak. A városokat kiváltságaik többnyire megvédték az adótehertől; így az teljes súlyával a parasztokra nehezedett, éspedig a fejedelmek uradalmi parasztjaira csakúgy, mint a hübéres lovagok jobbágyaira, főjobbágyaira és zselléreire. Ahol a közvetlen adóztatás nem volt elegendő, ott élövették a közvetett adókat; a pénzügyi művészet legkörmönfontabb és legmüvészibb fogásait használták fel a rosta módjára mindig üresen tátongó államkincstár megtöltésére. És ha mindez nem segített, ha már nem volt mit elzálogosítani és egyetlen szabad

város sem volt már hajlandó hitelt nyujtani, — akkor a legaljasabb pénzügyi müvelethez folyamodtak: rossz pénzt verettek, magasabb vagy alacsonyabb kényszerárfolyamot állapítottak meg, amint az éppen az állampénztár érdekeinek megfelelt. A városi és egyéb kiváltságokat áruba bocsátották, majd erőszakkal visszavették, csak azért, hogy jó pénzért újólag eladják azokat. Az esetleg megnyilvánuló ellenállásra nyomban a sarcolás és fosztogatás legkülönfélébb módjaival feleltek stb. stb. Mindezek a „módszerek" éppoly hasznothajtó, mint amilyen mindennapos jövedelmi forrásai voltak e kor fejedelmeinek. Maga az igazságszolgáltatás is a fejedelmek állandó és még hozzá nem jelentéktelen árucikkei közé tartozott. Szóval: az akkori alattvalók, — akiknek még a fejedelmi helytartók és hivatalnokok egyéni kapzsiságát is ki kellett elégíteniök, a legteljesebb mértékben élvezhették az „atyai" kormányrendszer valamennyi áldását.

A középkor feudális hierarchiájából a középnemesség majdnem teljesen kiveszett; vagy sikerült felvergődnie a kis fejedelmek önállóságáig, vagy az alsónemesség soraiba csúszott le. *A kisnemesség, a lovagok rendje* gyors léptekkel haladt a pusztulás felé. Egy részük már tökéletesen elszegényedett és pusztán a fejedelmek szolgálatából, katonai vagy polgári hivatalnokoskodásból élt; másik részük a fejedelmek hübéresévé, alárendeltjévé vált; a kisebbik rész közvetlenül a birodalom fennhatósága alá tartozott. A haditechnika fejlődése, a gyalogság növekvő jelentősége, a lőfegyverek tökéletesítése semmivé tette fegyvernemük, a nehéz lovasság katonai teljesítményeinek fontosságát, — és egyben végetvetett váraik bevehetetlenségének. A lovagokat is az ipar fejlődése tette feleslegessé, akárcsak a nürnbergi kézműveseket. A lovagság pusztulását pénzszükséglete jelentékeny mértékben elömozdította. A kastélyok fényüzése, a lovagi tornák és ünnepségek versengő pompája, a fegyve-

rek és paripák ára a társadalmi fejlődéssel párhuzamosan emelkedett, míg ugyanakkor a lovagok és bárók jövedelmi forrásai alig, vagy éppen sehogyan sem szaporodtak. A csatározásokkal szinte kötelezően együttjáró fosztogatás és sarcolás, az útonállás és egyéb feunkölt mesterségek idővel túlságosan veszélyessé váltak. Az urasági alattvalók szolgálatai és szolgáltatásai alig hoztak többet, mint annakelőtte. Egyre növekvő szükségleteik fedezése céljából ezek a nagyságos urak ugyanazokhoz az eszközökhöz folyamodtak hát, mint maguk a fejedelmek. A nemesség parasztnyúzása évről-évre „tökéletesedett". A jobbágyokat utolsó csepp vérükig kiszipolyozták, a féljobbágyokat mindenféle ürüggyel és jogcímen rájukrótt újabb adókkal és szolgáltatásokkal sujtották. A robotot, bérösszegeket, hübéri díjakat, a vásár- és védelemdíjakat, halálozási adót a régi kötések ellenére önkényesen felemelték. Az igazságszolgáltatást megtagadták vagy nyerészkedésre használták és ha a lovag másképpen már sehogy sem tudott a paraszt pénzéhez jutni, minden teketória nélkül a vártoronyba záratta, hogy ilymódon váltságdíjat csikarjon ki tőle.

A többi rendhez szintén nem valami barátságos viszony fűzte a kisnemességet. A hübérköteles nemesség arra törekedett, hogy közvetlen birodalmi alattvalóvá (reichsunmittelbar) váljon, a közvetlen alattvalók szeme előtt függetlenségük megóvása lebegett; ez közöttük és a fejedelmek között szüntelen viszálykodás forrásává vált. A papságtól — amelyet akkori felduzzasztott formájában a lovagok teljesen felesleges rendnek tartottak — hatalmas birtokait, úgyszintén a nőtlenség és az egyházi alkotmány abroncsaival egybefogott gazdagságát irigyelte. A városokkal is örökös perpatvarban élt: adósuk volt, területük fosztogatásából, kereskedőik kirablásából és az összecsapások során ejtett foglyokért szedett váltságdíjakból tartotta fenn magát. És mennél inkább létkérdéssé vált a lovagság számára a

pénz, annál élesebb formákat öltött mind e rendek elleni harca is.

A *papság* — a középkori feudalizmus ideológiájának képviselője — nem kevésbbé érezte a történelmi fordulat hatását. A könyvnyomtatás és a kiterjedt kereskedelem szükségletei nemcsak az írás-olvasás, hanem a magasabb műveltség monopóliumától is megfosztották. A munkamegosztás intellektuális téren is bekövetkezett. A jogászok újonnan felbukkant rendje a legbefolyásosabb hivatalok egész sorából szorította ki az egyházat. Sok tekintetben feleslegessé kezdett válni és egyre növő renyheségével, tudatlanságával ezt maga is elismerte. De minél feleslegesebbé vált, annál inkább gyarapodott számban, — hála hallatlan gazdagságának, amelyet egyébként minden lehetséges eszköz felhasználásával még folytonosan szaporított is.

A papság két, alapjában különböző osztályból tevődött össze. A feudális egyházi hierarchia alkotta az *arisztokratikus* osztályt: a püspökök és érsekek, az apátok, rendfönökök és más egyházi méltóságok. Az egyháznak e magas tisztségviselői vagy maguk is fejedelmek voltak, vagy — mint hűbérurak — más fejedelmek fennhatósága alatt uralkodtak hatalmas földterületeken és az ottélő jobbágyok és féljobbágyok tömegein. — Alattvalóikat nemcsak ugyanolyan kíméletlenül kizsákmányolták, mint a nemesség és a fejedelmek, hanem még sokkal szemérmetlenebbül jártak el. A nyers erőszak mellett a vallás minden zaklatását, a kínzás réme mellett a kiátkozásnak és a feloldozás megtagadásának rémét, a gyóntatószék minden fondorlatát működésbe hozták, hogy alattvalóik utolsó filléreit is megkaparinthassák, vagy az egyház örökségét növeljék. Ez érdemes férfiak kezében az okirathamisítás a csalásnak általános és kedvelt eszköze volt. Mégis — jóllehet a szokásos hűbéri szolgáltatásokon és béreken felül még tizedet is szedtek —, mindez a jövedelem nem volt elegendő. Hogy a népből még

többet sajtoljanak ki, csodatevő szentképeket és ereklyéket gyártottak, üdvözítő imahelyeket szerveztek, bűnbocsátó levelekkel kufárkodtak — hosszú időn át teljes sikerrel.

Ezekre a főpapokra és nagyszámú, sőt a politikai és vallási hajsza fokozódásával egyre szaporodó szerzetesszandáraikra összpontosult nemcsak a nép papgyűlölete, hanem a nemességé is. — Ha viszont közvetlen birodalmi függőségben állottak, a fejedelmeknek állottak útjukban. A potrohos püspökök és apáturak, meg a körülöttük élő barátsereg gondtalan jóléte irigységet váltott ki a nemességből és felháborodást a népből, amely jólétük költségeit viselte, — annál nagyobb felháborodást, minél kiáltóbbá vált az ellentét prédikációik és életmódjuk között.

A papság *plebejusi* frakciója a vidéken és a városokban működő lelkészekből állott. Ezek kívül álltak az egyház feudális hierarchiáján és nem részesedtek annak gazdagságából. Működésüket kevésbbé ellenőrizték és — bármily fontos volt is az az egyház számára — pillanatnyilag sokkal könnyebben nélkülözték, mint a szorosan együtt-tartott szerzetesek rendőrszolgálatait. Így sokkal rosszabbul fizették őket és egyéb papi javadalmazásuk is sokkal szűkösebb volt. Mint polgári vagy plebejusi származásuak elég közel állottak a tömegek életviszonyaihoz, hogy papi mivoltuk ellenére megőrizhessék rokonszenvüket a polgári és plebejusi rétegek iránt. Míg a szerzetesek csak kivételesen vettek részt a kor mozgalmaiban, náluk ez már szabállyá vált. Soraikból kerültek ki a mozgalom teoretikusai és ideológusai; sokan közülük a parasztok és plebejusok ügyének képviselőiként vérpadon végezték életüket. A nép papgyűlölete csak szórványos esetekben irányult ellenük.

Ahogyan a fejedelmek és a nemesség fölött a császár trónolt, úgy állott a felső- és alsópapság felett a *pápa*. Ahogyan a császárnak az általános birodalmi adót, a „közlilléreket" lerótták, úgy fizették a pápának az általános egy-

házi adókat a római udvar fényüző életének fenntartására. Hála a papság hatalmának és létszámának, nem volt ország, ahol az egyházi adókat nagyobb lelkiismeretességgel és szigorral hajtották volna be, mint Németországban. Igy főleg a püspökségek betöltésével kapcsolatos évi díjakat (annatus). A szükségletek növekedésével a pénzszerzésnek újabb és újabb módszerét eszelték ki: ereklyéket árusítottak, bünbocsánati és megváltási díjakat szedtek stb. Hatalmas összegek vándoroltak így évről-évre Rómába és az ezzel fokozódó nyomás nemcsak a gyülöletet növelte a papokkal szemben, hanem a nemzeti érzést is sértette, főleg az akkori idők legnemzetibb osztályában, a nemesség körében.

A középkori *városok* kezdeti polgárságából a kereskedelem és ipar felvirágzásával három élesen elkülönült csoport fejlödött ki.

A városok társadalmának élén a *patrícius nemzetségek*, az ú. n. *„tisztes polgárok“* (Ehrbarkeit) állottak. Ezek a leggazdagabb családok voltak. A tanácsban csak ök foglaltak helyet, a városi hivatalokat kizárólag ök töltötték be. Igy nemcsak hogy ök kezelték a város minden bevételét, de el is fogyasztották azt. Gazdagságukra, valamint hagyományos, a császár és a birodalom által elismert arisztokratikus helyzetükre támaszkodva minden módon kizsákmányolták a várost is és a városnak alávetett parasztokat is. Pénz- és gabonauzsorát üztek, a legkülönfélébb egyedárúságokat erőszakolták ki, sorra-rendre megvonták a közösségtől a városi erdök és legelök használatának jogát és azokat kizárólag a maguk előnyére használták fel. Útadókat, hídvámokat, városi vámokat és egyéb terheket róttak ki önkényesen, a céhkiváltságokkal, mesterjoggal, a polgári jogokkal és az igazságszolgáltatással kalmárkodtak. A határban lakó parasztokkal nem bántak kíméletesebben, mint a nemesek vagy a papok; sőt ellenkezőleg: a patrícius nemzetségekből kikerült városi intézők és hivatalnokok a fal-

vakban az arisztokraták keménységét és kapzsiságát még a behajtás bürokratikus pontosságával tetézték. Az így összeharácsolt városi jövedelmeket a legnagyobb önkényességgel kezelték; a város könyveiben az amúgyis csak formális elszámolások a lehető legelhanyagoltabb és legzürzavarosabb képet mutatták; sikkasztások, hiányok napirenden voltak. Hogy milyen könnyű volt akkoriban ennek a kiváltságokkal mindenfelől körülbástyázott, kisszámú, rokoni és érdekközösségi kapcsolatokkal szorosan összefüzött kasztnak a városi jövedelmekből mérhetetlenül meggazdagodnia, azt legkönnyebben úgy érthetjük meg, ha a sikkasztásoknak és csalásoknak arra a sokaságára gondolunk, amelyet az 1848-as év oly számos városi igazgatásban napfényre hozott.

A patríciusok gondoskodtak arról, hogy a városi képviselőtestület beleszólási joga elsorvadjon, főleg a pénzügyeket illetően. A testületek csak jóval később léptek ismét működésbe, amikor ezeknek az uraknak a csalásai túlságosan elharapództak, és igyekeztek legalább a városigazgatás ellenőrzését magukhoz ragadni. Valóban a legtöbb városban sikerült jogaikat visszaszerezniök. De a céhek egymásközötti örökös civakodása, a patríciusok szívóssága, no meg az a védelem, amelyet a birodalom és a velük szövetséges városok kormányai biztosítottak részükre, a patrícius tanácsurak — hol ravaszsággal, hol erőszakkal — csakhamar ismét visszaállították tényleges egyeduralmukat. A tizenhatodik század elején valamennyi város képviselőtestülete ismét ellenzékben volt.

A patríciusokkal szembenálló városi ellenzék két — a parasztháború során igen határozottan kifejeződő — csoportra oszlott:

A *polgári ellenzék*, mai liberálisaink elődje, a jobbmódú és a középpolgárságot foglalta magába, valamint a kispolgároknak a helyi körülmények szerint kisebb vagy nagyobb

részét. Követeléseik teljesen alkotmányos keretek között mozogtak. Követelték a városigazgatás ellenőrzését, a törvényhozó hatalomban való részesedést akár magában a közgyűlésben, akár községi képviselőtestület (nagytanács, községi választmány) útján; továbbá a patríciusok egyre nyíltabban fellépő nepotizmusának[1], néhány család kiskirálykodásának korlátozását. Ezen felül legfeljebb néhány tanácshelynek közülük származó polgárral való betöltését kívánták. Ez a párt — meggyarapodva az elégedetlen, vagy lecsúszott patríciusok itt-ott hozzájuk csatlakozott töredékével — a szokásos községi gyülésekben és a céhekben túlnyomó többséget alkotott. A tanács hívei és a radikálisabb ellenzék a valódi *polgárok* között együttvéve is elenyésző kisebbségben voltak.

Látni fogjuk, hogy a tizenhatodik század mozgalmai során ez a „mérsékelt", „törvényes", „tehetős" és „intelligens" ellenzék szakaszlott olyan szerepet játszott — és ugyanazzal az eredménnyel is — mint örököse, az 1848—49-es mozgalom alkotmányos pártja.

Egyebekben a polgári ellenzék még igen buzgón állott ki a papok ellen, akiknek renyhe jólléte és laza erkölcse szálka volt a szemében. Rendszabályokat követelt e méltóságos férfiak botrányos életmódja ellen. Követelte a papok külön törvénykezésének és adómentességének eltörlését és általában a szerzetesek számának korlátozását.

A *plebejus-ellenzék* elszegényedett polgárokból és a polgárjogokból kizárt városlakók tömegéből állott: kézművesleányokból, napszámosokból és a kialakuló lumpenproletariátus sokrétű csoportjaiból, amelyek már a városi fejlődés alacsony fokán is fellelhetők. Általában: a lumpenproletariátus olyan jelenség, amely többé-kevésbé kifejlett formában a társadalom csaknem minden eddigi fejlődési

[1] Sógorság-komaságon, rokonságon alapuló, kölcsönös támogatás, protekcionizmus.

fokán előfordul. A feudalizmus szétbullása abban a társadalomban, amelyben még minden foglalkozási ágat, az élet minden területét a kiváltságok tömkelege sáncolt körül, éppen ezidőben hallatlanul megnövelte a meghatározott kereseti móddal és állandó lakóhellyel nem rendelkező emberek tömegét. Valamennyi fejlettebb államra áll az, hogy a csavargók száma sohasem volt oly nagy, mint a tizenhatodik század első felében. Ezek egy része háborúk idején belépett a hadseregbe, másik részük végigkoldulta az országot, harmadik részük végül a városokban napszámosmunkával vagy egyéb, a céhtörvény által nem korlátozott tevékenységgel tengette nyomorúságos életét. Mindhárom rétegnek volt bizonyos szerepe a paraszthábo rúban: az elsőnek a parasztokat leverő fejedelmek seregében, a másodiknak a parasztösszeesküvésekben és a parasztseregekben (ahol bomlasztó hatásuk lépten-nyomon kiütközött), a harmadiknak a városi pártok küzdelmeiben. Ne feledjük el egyébként, hogy ennek az osztálynak jórészében és nevezetesen éppen a városokban élő nagy hányadában ezidőtájt még megvolt az egészséges paraszti természet erős gyökere és a mai civilizált lumpenproletariátus megvásárolhatósága és züllöttsége még távolról sem fejlődött ki bennük.

Amint látjuk, az akkori városok plebejusi ellenzéke fölöttébb vegyes elemekből állott. A régi, feudális, céhes társadalom lezüllött alkotórészeit egyesítette az akkor csírázó modern polgári társadalom még fejletlen, éppen csak felbukkanó proletárelemeivel. Elszegényedett céhpolgárok, akiket csak kiváltságaik fűznek a fennálló polgári rendhez az egyik oldalon; elzüllött parasztok, elcsapott szolganépség, akik még nem válhattak proletárokká, a másikon. Kettőjük között pedig a mesterlegények: pillanatnyilag a hivatalos társadalmon kívül, helyzetüknél fogva oly közel a proletariátushoz, amennyire csak az akkori ipar és a céhkiváltság mellett lehetséges volt; ugyanakkor azonban éppen

a célkiváltságnál fogva csaknem valamennyien jövendő polgári mesterek. Az elemek e keverékének pártállása ezért szükségképpen igen bizonytalan és helységek szerint különböző volt. A parasztháború előtt a plebejusi ellenzék a politikai harcokban nem lépett fel pártként, hanem csak mint a polgári ellenzék izgága, zsáknányéhes, néhány hordó boron eladható és megvásárolható uszálya tűnik fel. Csak a parasztfelkelések teszik párttá és követeléseiben, fellépésében itt is majdnem mindenütt a parasztoktól függ, — figyelemreméltó bizonyítéka ez annak, mily nagymértékben függött ebben az időben a város a falutól. Amennyiben ez a plebejus-ellenzék önállóan lép fel, a városi ipari monopóliumoknak bevezetését követeli a falun, hallani sem akar arról, hogy a városi jövedelmeket a városhatár hűbéri terheinek megszüntetése által csökkentsék stb.; röviden: amennyiben reakciós, alárendeli magát saját kispolgári elemeinek és ezzel jellemző előjátékot nyujt ahhoz a tragikomédiához, amelyet a modern kispolgárság három év óta a demokrácia cégére alatt játszik.

Csak Thüringiában, Münzer közvetlen befolyása alatt, és néhány másik helyen, tanitványainak hatására sodorta az általános vihar a városok plebejusi csoportját annyira magával, hogy a bennerejlő embrionális proletárelem pillanatnyilag magához ragadta a vezetést a mozgalom összes többi csoportja fölött. Ez az epizód, amely az egész parasztháború tetőpontját jelentette és annak legnagyszerűbb alakja, *Thomas Münzer* körül kristályosodott ki, egyben a legrövidebb is. Magától értetődik, hogy ennek kellett a leghamarabb összeroppannia, hogy ugyanakkor különösképpen fantasztikus jelleget kellett öltenie, s hogy követeléseinek megfogalmazása szükségképpen igen határozatlan maradt; hiszen az akkori körülményekben éppen ez talált a legkevésbbé szilárd talajra.

A legutóbbi kivételével mindezen osztályok alatt állott

a nemzet nagy, kizsákmányolt tömege: *a parasztság*. A parasztságra nehezedett a társadalom sokrétegü életének minden súlya: fejedelmek, hivatalnokok, nemesség, papság, patríciusok és polgárok. Akár valamelyik fejedelemnek, akár egy főúrnak, püspöknek, kolostornak, vagy városnak az alattvalója volt a paraszt, mindenütt tárgyként vagy igásállatként kezelték, sőt még annál is rosszabbul. Mint jobbágy, kényre-kedvre ki volt szolgáltatva urának. Ha féljobbágy volt, már a törvényes, szerződéses szolgáltatások is szinte agyonnyomták; de ezeket a szolgáltatásokat még napról-napra szaporították. Idejének túlnyomó részében a nagyságos úr jószágán kellett dolgoznia; kevés szabadideje alatt szerzett keresetéből tizedet, bért, telek- és portaadót, útipénzt (hadiadó), országos adót és birodalmi adót kellett fizetnie. Nem házasodhatott és nem halhatott meg anélkül, hogy urának ne fizessen. A szabályszerü robotszolgálaton kívül szénát kellett gyüjtenie, földiepret szednie, áfonyát szednie, csigaházat szednie, vadat hajtania, fát vágnia stb. a nagyságos úr részére. Halászat, vadászat az úr joga volt, a parasztnak szótlanul kellett türnie, ha a vadak termését dúlták. A községi legelőket és erdőket az úr csaknem mindenütt erőszakkal elvette a parasztoktól. És mint saját tulajdonával, úgy rendelkezett az úr önkényesen a paraszt személyével, feleségével és leányaival. Az övé volt az első éj joga. Ha úgy tetszett neki, a toronyba záratthatta őt, s ott olyan bizonyossággal várt rá a kínpad, amilyen biztosan ma a vizsgálóbíró. Ha úgy tetszett neki, agyonverhette vagy lefejezhette. A Carolina[1] „füllevágásról", „orrlevágásról", „szemkiszúrásról", „ujjak és kezek levágásáról", „lefejezésről", „kerékbetörésről", „megégetésről", „tüzes fogókkal való marcangolásról", „felnégyelésről" stb. szóló épületes fejezetei közül egyetlenegy sincs, amelyet a kegyes oltal-

[1] Büntetőtörvénykönyv, V. Károly császár ú. n. „nyakazó" vérbírósági perrendtartása.

mazó vagy hűbérúr kedvére ne használt volna parasztjai ellen. Ki védte volna meg? A törvényben bárók, papok, patríciusok ültek vagy jogászok, akik jól tudták, miért fizetik őket. Hiszen a birodalom valamennyi elismert rendje a parasztok kiszipolyozásából élt.

A parasztok — bár csikorgatták fogukat az írtózatos nyomás alatt — mégis nehezen voltak rávehetők a felkelésre. Szétforgácsoltságuk a legnagyobb mértékben megnehezített minden közös megállapodást. Az alávetettség nemzedékről-nemzedékre átszármazó ősi megszokottsága, számos vidéken a fegyverforgatástól való elszokás, a kizsákmányolásnak az uraság személye szerint majd fokozódó, majd csökkenő keménysége is hozzájárult ahhoz, hogy a parasztok csendben maradjanak. Innen van, hogy a középkorban tömegével találkozunk a parasztság helyi zendüléseivel, de — legalább is Németországban — a parasztháboru előtt egyetlen általános, nemzeti arányú parasztfelkeléssel sem. A parasztok maguk nem voltak képesek forradalmat csinálni, amíg a fejedelmek, a nemesség és a városok szövetkezett, zárt, szervezett hatalma állott velük szemben. A győzelemre csak más rendekkel való szövetség nyujthatott nekik esélyt; de hogyan szövetkezhettek más rendekkel, amikor mindegyik egyaránt őket zsákmányolta ki.

Mint látjuk, a birodalom különféle rendjei: fejedelmek, nemesség, főpapok, patríciusok, polgárok, plebejusok és parasztok a tizenhatodik század elején hallatlanul zagyva tömeget alkottak, szükségleteik a legkülönbözőbbek voltak és egymást minden irányban keresztezték. Mindegyik útjában volt a másiknak, mindegyik szakadatlan, majd nyilt, majd burkolt harcban állott valamennyi többivel. Az egész nemzetnek két nagy táborra való oszlása — mint azt az első francia forradalom kitörésekor tapasztalhatjuk, s mint ahogyan az ma, magasabb fejlettségi fokon a leghaladottabb országokban mutatkozik — ilyen viszonyok mellett tel-

jességgel lehetetlen volt; elféle megközelítően is csak akkor jöhetett létre, ha a nemzet legalsó, minden más rendtől kizsákmányolt rétegei: a parasztok és a plebejusok felkelnek. Az érdekek, nézetek és törekvések ekkori kavarodását könnyen megérthetjük, ha arra gondolunk, mekkora zürzavart idézett elő az utolsó két évben a német nemzetnek mostani, feudális nemességből, burzsoáziából, kispolgárságból, parasztságból és proletariátusból való sokkal kevésbbé komplikált összetétele.

II.

Az akkoriban oly sokrétű rendeknek nagyobb egységekbe való csoportosulását már a decentralizáció, a helyi és tartományi önállóság, a tartományok ipari és kereskedelmi tagoltsága és a rossz közlekedés is majdnem lehetetlenné tette. A csoportok képződése csak a reformáció alatt, a forradalmi vallási, politikai eszmék általános elterjedésével indul meg. Az új eszmékhez csatlakozó vagy azokkal szembeforduló különböző rendek — persze, csak nehézkesen és igen megközelítően — három nagy táborba gyűjtik a nemzetet: a katolikus vagy reakciós, a Luthert követő polgári-reformáló és a forradalmi táborba. S ha a nemzetnek e nagyfokú szétszakadozottságában kevés következetességet fedezünk is fel, ha a két első táborban jórészt ugyanazokat az elemeket leljük, mindezt megmagyarázza a bomlás állapota, amely ekkor a legtöbb, a középkorból átszármazott hivatalos rendre kiterjedt és a decentralizáció, amely viszont a különböző helyeken levő, de azonos rendeket átmenetileg ellentétes irányok felé szorította. Az utolsó években oly gyakran volt alkalmunk Németországban egészen hasonló jelenségeket látni, hogy nem csodálkozhatunk — a XVI. század sokkal bonyolultabb viszonyai között — a rendek és osztályok ilyen látszólagos össze-vissza dobáltságán.

A német ideológia a középkort megsemmisítő küzdelmekben a legújabb tapasztalatok ellenére sem lát mást, mint heves teológiai civódásokat. A mi hazai történetbúváraink és állambölcseink véleménye szerint, ha annak a kornak emberei az égi dolgok kérdéseiben egyetértésre jutnak, semmi okuk sem lett volna földi dolgok miatt viaskodni. Ideológusaink elég hiszékenyek ahhoz, hogy készpénznek vegyék valamely korszaknak önmagáról táplált illúzióit, vagy azt, amit a kor ideológusai alkotnak erről a korról. Ugyanez az emberfajta például az 1789-es forradalomban csak az alkotmányos monarchiának az abszolút monarchiával szemben mutatkozó előnyeiről lefolyt kissé heves vitát lát, a júliusi forradalomban az „Isten kegyelméből való" jog tarthatatlansága körül forgó gyakorlati ellentéteket, a februári forradalomban a „köztársaság vagy monarchia" kérdésének megoldására irányuló kísérletet stb.

E megrázkódtatások során vívott *osztályharcokról*, — amelyeknek az egyes alkalmakkor a harcok zászlajára írt politikai jelszavak puszta lecsapódásai csak — ezekről az osztályharcokról a mi ideológusainknak halvány sejtelmük sincs, még ma sem, amikor pedig annak híre-hangja éppen elég érthetően csendül fel nemcsak a külföld felől, hanem a hazai proletárok ezreinek lázongó zúgolódásából is.

A tizenhatodik század ú. n. vallásháborúiban is mindenekelőtt igen pozitív, anyagi osztályérdekekről volt tehát szó és ezek a háborúk éppolyan osztályharcok voltak, mint később az Angliában és Franciaországban lezajlott belső összeütközések. Ha ezek az osztályharcok akkor vallásos köntösben jelentkeztek is, ha az egyes osztályok érdekei, szükségletei és követelései vallásos lepelben jelentek is meg, ez a dolgon mit sem változtat és a kor viszonyaiból könnyen megmagyarázható.

A középkor egészen nyers talajból sarjadt. Az ókori civilizációt, az ókori filozófiát, politikát és jogtudományt

mindenestől száműzte, hogy mindent elölről kezdjen. Az egyetlen, amit a letűnt, régi világból átvett, a kereszténység volt, meg egy sor félig lerombolt, civilizációjából kivetkőzött város. Ennek következményeképpen — mint minden fejlődés kezdeti fokán — a papok ragadták magukhoz a szellemi műveltség monopóliumát és ezzel az egész művelődés lényegében teológiai jellegűvé vált. A papok kezében a politika és a jogtudomány — csakúgy, mint a többi tudományágak — pusztán a teológia ágazatai maradtak és a teológiában érvényes elvek alapján kezelték azokat. Az egyház dogmái egyszersmind politikai sarkigazságok voltak és a Bibliából vett idézeteknek minden törvényszéken törvényerejük volt. Sőt később is, amikor a jogászok külön rendje kialakult, a jogtudomány még hosszú ideig a teológia gyámsága alatt állott. Így a teológiának ez a szellemi tenykedés egész területét átfogó fennhatósága egyben szükségszerű következménye annak, hogy az egyház a fennálló feudális rend legáltalánosabb összefoglalója és szentesítője volt.

Világos tehát, hogy ezáltal a feudalizmus elleni minden általánosan megfogalmazott támadásnak elsősorban az egyház ellen kellett irányulnia, s valamennyi forradalmi irányú társadalmi és politikai tannak egyszersmind és túlnyomóan vallási eretnekségnek kellett lennie. Ahhoz, hogy a fennálló társadalmi viszonyokhoz hozzányúlhassanak, előbb meg kellett fosztani azokat dicsfényüktől.

A feudalizmussal való forradalmi szembenállás az egész középkoron végighúzódik. Az idők változásai szerint majd misztika, majd nyílt eretnekség, majd pedig fegyveres felkelés formájában bukkan fel. Ami a miszticizmust illeti, jól tudjuk, mekkora hatással volt a XVI. század reformátoraira; maga Münzer is sokat merített belőle. Az eretnekmozgalmakban részint a patriarchális életmódot folytató hegyi pásztorok reakciója fejeződött ki a fejükre nyomuló feudalizmussal szemben (valdensek); részben a hűbériség

szárnyai alól kinőtt városok szembenállása (albigensek, Breseiai Arnold stb.); részben pedig a parasztok nyílt felkelései (John Ball, a pikardiai Magyar Mester stb.). A valdensek patriarchális jellegű eretnekségét csakúgy, mint a svájciak felkelését, ezeket a történelem folyamatát megállítani akaró, formájuk és tartalmuk szerint reakciós és csak helyi jelentőségű kísérleteket nyugodtan figyelmen kívül hagyhatjuk. A középkori eretnekség másik két alakjában viszont már a tizenkettedik században megtaláljuk egyrészt a polgári, másrészt a paraszti-plebejusi ellenzék egymásközti nagy ellentétének hírnökeit, amely a parasztháború kudarcát okozta. Ez az ellentét az egész későbbi középkoron végigvonul.

A városi eretnekség — és ez a középkor tulajdonképpeni hivatalos eretnekségc — főleg a papok ellen fordult, azok gazdagságát és politikai helyzetét támadta. Amint ma a burzsoázia egy gouvernement à bon marché-t, olcsó kormányt követel, úgy követelték a középkori polgárok az église à bon marché-t, az olcsó egyházat. Formailag a polgári eretnekség is, akárcsak minden eretnek-mozgalom, amely az egyház és a dogmák fejlődésében csak elfajulást lát, reakciós volt: az őskeresztények egyszerű egyházi alkotmányának visszaállítását és a zárt papi rend megszüntetését követelte. Ez az olcsó berendezkedés mellőzte a szerzeteseket, az egyházi főméltóságokat, a római udvart, röviden mindent, ami az egyházat költségessé tette. A városok — maguk is köztársaságok, ha mindjárt királyuk védelme alatt állottak is — a pápaság elleni támadásaikkal elsőizben mondották ki általános formában, hogy a polgárság uralmának normális alakja a köztársaság. Ellenséges magatartásuk a dogmák és egyházi törvények egész sorával szemben, részben az említettekből magyarázható, részben egyéb életkörülményeikből. Hogy például a papi nőtlenség ellen miért léptek fel oly élesen, arról

senki jobb felvilágosítást nem adhat, mint Boccaccio. Olaszországban és Németországban Brésciai Arnold, Dél-Franciaországban az albigensek, Angliában John Wycliffe, Csehországban Huszt és a kelyhesek voltak ennek az iránynak főképviselői. Az a körülmény, hogy a feudalizmus rendszerével való szembenállás itt csak az *egyházi* feudalizmussal szemben való ellenzékiség formájában lépett fel, egyszerűen abban leli magyarázatát, hogy a városok már mindenütt elismert rendként szerepeltek és a világi feudalizmus ellen kiváltságaikkal, fegyvereikkel vagy a rendi gyüléseken kellőképpen felvehették a harcot.

Már itt is látjuk, hogy Dél-Franciaországban, éppúgy mint Angliában és Csehországban, az alsó nemesség legnagyobb része a papság elleni harcban és az eretnekségben a városokhoz csatlakozik. Olyan jelenség ez, amely részint az alsónemességnek a városoktól való függésével, részint a fejedelmekkel és a főpapokkal szembeni érdekközösségükkel magyarázható és amivel a parasztháborúban ismét találkozni fogunk.

Egészen más jellegű az az eretnekség, amely a paraszti és plebejus szükségletek közvetlen kifejezése volt és csaknem minden esetben valamelyik felkeléshez csatlakozott. Ez helyeselte ugyan a polgári eretnekség valamennyi követelését a papsággal, a pápasággal szemben, az őskeresztény egyházi alkotmány visszaállítását illetően, ugyanakkor azonban sokkal-sokkal messzebb is ment. Követelte az őskeresztény egyenlőség helyreállítását is a közösség valamennyi tagja számára és ezt akarta elismertetni a polgári világ vezető elvéül is. „Isten gyermekeinek egyenlőségéből" következtetéseket vont le a polgári egyenlőségre, sőt részben a vagyonegyenlőségre nézve is. A nemességnek a parasztokkal, a patríciusoknak és előjogokkal rendelkező polgároknak a plebejusokkal való egyenlővétele, a robot, földbér, adók, privilégiumok és legalább a legkiáltóbb vagyoni ellentétek

kiküszöbölése: ezeket a követeléseket állították fel több-kevesebb határozottsággal az őskeresztény elvekből folyó szükségszerű következtetésekként. Ezt a paraszti-plebejusi eretnekséget a feudalizmus virágkorában, például az albigenseknél még alig lehet elválasztani a polgári eretnekségtől, a tizennegyedik és tizenötödik században azonban már élesen elkülönülő pártnézetté fejlődik, amely rendszerint egészen önállóan lép fel a polgári eretnekség mellett. Így a Wycliffe-mozgalom mellett ott látjuk Angliában John Ballt, a Wat-Tyler féle felkelés prédikátorát, Csehországban pedig a kelyhesek mellett a taboritákat. Sőt a taboriták körében már teokratikus mázzal bevont köztársasági irányzat lép fel, amelyet azután a tizenötödik század végén és a tizenhatodik elején a németországi plebejusok képviselői még jobban kifejlesztettek.

Az eretnekségnek ehhez a formájához csatlakozik a miszticizáló szekták, az önsanyargatók, a lollardok[1] stb. rajongása; az elnyomatás korszakában ezek plántálták át a forradalmi hagyományokat.

A plebejusok voltak akkoriban az egyetlen, a hivatalos társadalmon teljesen kívülálló osztály. Ez sem feudális, sem polgári kötelékbe nem tartozott. Sem kiváltsága, sem tulajdona nem volt; még olyan, bár nyomasztó terhekkel megrakott tulajdona sem, mint a parasztoknak és kispolgároknak. Minden tekintetben birtoktalan és jogtalan volt; életfeltételeit a fennálló intézmények közvetlenül még csak nem is érintették, ezek az intézmények teljesen figyelmen kívül hagyták őket. A plebejusok eleven tünetei voltak a feudális céhpolgári társadalom felbomlásának és egyben első előfutárai a modern polgári társadalomnak.

---

[1] Lollardok — az őskereszténységhez való visszatérést hirdető mozgalom a XIV. században Angliában. Terjesztői főleg a Flandriából átjött szegénysorsú takácsok, akik a mozgalomnak erősen plebejus jelleget adtak.

Ez a helyzet megmagyarázza, miért nem állhattak meg a plebejusok már akkor sem a feudalizmus és a kiváltságokkal rendelkező városi polgárság elleni harcnál, miért kellett legalább ábrándjaikban túlnyúlniok magán a még alig derengő modern-polgári társadalmon is, és miért kellett ennek a teljesen birtoktalan csoportnak már akkor vitássá tennie olyan intézményeket, szemléleteket és képzeteket, amelyek közös jellemzői minden osztályellentéteken nyugvó társadalmi formának. Az első keresztények chiliasztikus rajongása[1] kényelmes kiindulópontul szolgált ehhez. Elképzeléseik azonban szükségképpen tele voltak erőszakolt, fantasztikus elemekkel, hiszen célkitüzéseikben nemcsak a jelent, hanem még a jövőt is túlhaladták: így a gyakorlati megvalósítás első kísérleténél vissza kellett hullniok az akkori viszonyok-szabta szük határok közé. A magántulajdon elleni támadásnak, a javak közössége követelésének pusztán a jótékonyság szervezésében kellett feloldódnia; az elmosódott krisztusi egyenlőségnek szükségképpen a „törvény előtti polgári egyenlőségbe" kellett torkolnia, végül valamennyi felsőbb hatóság megszüntetése a népválasztotta köztársasági kormányok létrehozatalává változott. A kommunizmus fantáziaszülte anticipációja[2] a valóságban a modern polgári viszonyok anticipációjává lett.

A későbbi történelemnek ezt az erőszakolt, azonban a plebejusréteg életkörülményeiből nagyonis könnyen megmagyarázható megsejtését legelőször *Németországban, Thomas Münzernél* és pártjánál találjuk meg. Már a taboritáknál mutatkozott ugyan a chiliasztikus vagyonközösségnek bizonyos formája, azonban csak tisztán katonai rendszabály alakjában. Ezek a kommunisztikus áramlatok csak Münzernél válnak egy valóságos társadalmi réteg törekvéseinek ki-

[1] Chiliazmus — szekta, amely azt hirdette, hogy Jézus az ezredik évben visszatér a földre és megvalósítja isten országát.

[2] előresejtése, előrevetítése.

fejezésévé, csak nála formulázódnak meg bizonyos határozottsággal és az ő fellépése óta találkozunk velük újra meg újra minden nagy népi megmozdulásban mindaddig, amíg lassanként egybe nem folynak a modern proletármozgalommal; éppenúgy, mint ahogy a középkorban a szabad parasztoknak az őket egyre inkább megkötő feudális uralom elleni harca egybefolyik a jobbágyoknak és féljobbágyoknak a feudális uralom teljes letörésére irányuló harcaival.

Míg a három nagy tábor közül az elsőben, a *konzervatív katolikus* táborban a fennálló rend megmaradásában érdekelt összes elemek, tehát a birodalmi hatalom, az egyházi és részben a világi fejedelmek, a gazdagabb nemesek, a főpapok és a városi patríciusok egyesültek, az ellenzék birtokos elemei, az alsónemesség zöme, a polgárság a *Luther-féle polgáriasan mérsékelt* reformáció zászlaja alá sereglettek, sőt idegyült a világi fejedelmeknek az a része is, amely azt remélte, hogy az egyházi vagyon elkobzása útján meggazdagodhatik és fel akarta használni az alkalmat a birodalommal szembeni nagyobb függetlenség kivívására. Végül a parasztok és plebejusok *forradalmi* párttá tömörültek, melynek követeléseit és elveit legélesebben Münzer fogalmazta meg.

Luther is, Münzer is, tanításában, jellemében, fellépésében egyaránt tökéletes képviselője a maga pártjának.

Luther az 1517—1526-os években olyan változásokon ment keresztül, akárcsak a modern német alkotmánypártiak 1846—1849-ig, azokon a változásokon, amelyeknek útját minden polgári pártnak meg kell járnia, amely egy adott pillanatban valamely mozgalom élére kerül, de amelyet azután a mögötte álló plebejusi vagy proletár párt a mozgalom során túlszárnyal.

Luther ellenzékiségének 1517-ben, amikor a katolikus egyház dogmái és alkotmánya ellen elsőízben fellépett, még semmiféle határozott jellege nem volt. Jóllehet a korábbi

polgári eretnekség követelésein nem ment túl, nem zárta és nem zárhatta ki az ennél továbbmenő irányzatokat sem. Az első szakaszban parancsoló szükség volt az összes ellenzéki elemek egyesítése, a leghatározottabb forradalmi erély latbavetése, az eddigi eretnekség összességének képviselete a katolikus igazhitűség ellenében. Ugyanígy: a mi liberális burzsoáink 1817-ben még forradalmiak voltak, szocialistáknak és kommunistáknak nevezték magukat és a munkásosztály egyenjogúsításáért rajongtak. Luther erőteljes paraszttermészete fellépésének ebben az első időszakában a legféktelenebb módon tört elő. „Ha örjöngő dühöngésüket (a római papok) folytatva folytatnák, úgy vélekedem, aligha volna jobb tanács és orvosság megfékezésökre, mint ha a királyok és fejedelmek erőhatalomhoz nyúlnának, fegyvert ragadnának és e kárhozó népeket, mételyezőit az egész világnak, megtámadnák, s végét vetnék játékuknak, *de fegyverrel, s nem szavakkal.* Amiként tolvajnak kötél, gyilkosnak kard, eretneknek tüz a büntetése, miért nem támadunk inkább a romlás e kártékony tanítómestereire, a pápákra, kardinálisokra, püspökökre és a római Szodoma minden fajzatára *minden fegyverrel, s miért nem fürösztjük kezünket vérükben?*"

De az első idők e buzgó, tüzes forradalmisága nem tartott soká. A villám, amelyet Luther hajított el, lecsapott. Az egész német nép megmozdult. Egyik oldalon a parasztok és plebejusok Luthernek a papok elleni kiáltványaiban, a krisztusi szabadságról szóló prédikációiban felkelésre hívó jeladást láttak; a másik oldalon hozzácsatlakozott a mérsékelt polgárok és az alsónemesség jelentős része, sőt az áramlat még fejedelmeket is magával sodort. Egyesek azt hitték, közeledik a leszámolás napja az összes elnyomókkal, mások viszont csak a papok hatalmát, a függést Rómától, a katolikus hierarchiát akarták megtörni és az egyházi vagyon elkobzásából meggazdagodni. A pártok elkülönültek és meg-

lették a maguk képviselőit. Luthernek választania kellett. Ő, a szász választófejedelem kegyeltje, a tekintélyes wittenbergi professzor, aki máról-holnapra nagy és híres emberré lett, akit a különböző függő helyzetben levő alakok és hízelgők tömege vett körül, egy pillanatig sem tétovázott. Elejtette a mozgalom népi elemeit és a polgári, nemesi, fejedelmi szárnyhoz csatlakozott. A Róma elleni irtóháború jelszava elnémult; Luther most már a *békés fejlődést* és a *passzív ellenállást* prédikálta. (V. ö. pl. „An den Adel teutscher Nation" 1520. „A német nemzet nemességéhez" stb.) Amikor Hutten magához és Sickingenhez hívta Ebernburgba, a papok és fejedelmek elleni nemesi összeesküvés központjába, Luther így felelt: „Nem akarom, hogy *erőszakkal és vérontással küzdjenek* az evangéliumért. A világ az ige erejével győzetett meg, az ige tartotta fenn az egyházat, az ige állítja ismét talpra és az Antikrisztus el fog bukni erőszak nélkül, amiképpen erőszak nélkül nyerte hatalmát".

Ezzel a fordulattal, helyesebben Luther irányzatának e határozottabb lerögzítésével kezdődik a megtartandó vagy reformálandó intézmények és dogmák fölötti alkudozás és huzavona, az a visszataszító diplomatizálgatás, engedménytevés, ármánykodás és egyezkedés, amelynek eredménye az ágostai hitvallás (Augsburgische Konfession) — a református polgári egyház végre kialkudott alkotmánya. Ugyanaz a kufárkodás ez, amely az utóbbi időben politikai formában a német nemzetgyűléseken, egyeztető értekezleteken, revíziós kamarákban és erfurti parlamenteken az útálatig megismétlődött. A hivatalos reformáció nyárspolgári jellege ezeken a tárgyalásokon a legnyiltabban megmutatkozott.

Annak, hogy Luther, a polgári reformnak most már elismert vezére, a törvényes haladást prédikálta, megvolt a maga alapos oka. A városok zöme a mérsékelt reform útjára került, az alsónemesség is egyre inkább csatlakozott hozzá,

a fejedelmek egy része szintén, másik része viszont ingadozott. A reform sikere — legalább Németország nagy részében — biztosítva volt. Folyamatos, békés fejlődés mellett a többi országrészek tartósan nem állhattak ellen a mérsékelt ellenzék elönyomulásának. Minden erőszakos megrázkódtatásnak azonban szembe kellett állítani a mérsékelt pártot a szélsőséges plebejusi és parasztpárttal, el kellett idegenítenie a fejedelmeket, nemességet és egyes városokat a mozgalomtól és nem maradt volna más eshetőség, minthogy a parasztok és plebejusok túlszárnyalják a polgári pártot, vagy hogy a mozgalom valamennyi pártját a katolikus restauráció nyomja el. És hogy a polgári pártok, mihelyt a legcsekélyebb győzelmet kivívták, mennyire igyekeznek átügyeskedni magukat a törvényes haladás eszközével a forradalom Scyllája és a restauráció Charybdise[1] között, — arra az utolsó időkben elég példát láttunk.

Mint ahogyan annak a kornak általános társadalmi és politikai viszonyai között minden változás szükségképpen a fejedelmek elönyére szolgált és hatalmuk növekedéséhez vezetett, úgy a polgári reformnak is annál nagyobb mértékben kellett a református fejedelmek ellenőrzése alá kerülnie, mennél élesebben elkülönült a plebejusi és paraszti elemektől. Luther maga mindinkább szolgájukká vált, s a nép nagyon jól tudta, mit tesz, amikor azt mondotta: ugyanúgy a fejedelmek kiszolgálója lett, mint a többi és amikor Orlamündében közáporral vette üldözőbe.

Amikor a parasztháború kitört, — éspedig túlnyomórészt a katolikus fejedelmek és nemesek fennhatósága alatt álló vidékeken, — Luther közvetítő szerepet igyekezett játszani. Határozottan támadta a kormányokat. Ők a felkelés okai, mert elnyomják a népet; nem a parasztok, hanem maga az isten az, aki szembeszáll velük. A felkelés természetesen

[1] Scylla és Charybdis két tengeri szikla-szörny Homeros „Odysseia"-jában, amelyek a közöttük elhaladó hajókat elpusztították.

szintén isten és az evangélium ellen való, — hirdette másfelől. Végül mindkét félnek engedékenységet és békés megegyezést tanácsolt.

De a felkelés mind e jószándékú közvetítő javaslatok ellenére is gyorsan terjedt, sőt átcsapott a protestáns, lutheránus fejedelmek, urak és városok területeire, és hamar a fejére nőtt a „megfontolt" polgári reformoknak. A felkelők legelszántabb csoportja Münzer vezetése alatt Thüringiában, Luther közvetlen közelében ütötte fel főhadiszállását. Még néhány siker és egész Németország lángbaborul, Luthert körülzárják, talán, mint árulót, karóba is húzzák és a polgári reformot elsöpri a paraszti-plebejusi forradalom rohanó áradata. Az okoskodás itt már mit sem ért. A forradalommal szemben feledésbe merült minden régi ellenségeskedés; a parasztsereghez képest a római Szodoma szolgái ártatlan bárányok, isten jámbor gyermekei voltak; polgárok és fejedelmek, nemesek és papok, Luther és a pápa, — mind szövetségre léptek „a parasztok rabló és gyilkoló hadai ellen". „*Aprítsátok, fojtsátok, szúrjátok és vágjátok* öket, *nyiltan és titokban,* ahol éritek, aminthogy a *veszett kutyát* is agyon kell ütni" — üvöltött Luther. „Ezért hát, kedves urak, csak rajta, üssétek-vágjátok, döfjétek-fojtsátok ezeket, ahogy csak tudjátok, ha belévesztek is, ne bánjátok, üdvözítőbb halált sehol másutt nem halhattok". Csak semmi hamis könyörületesség a parasztokkal szemben. Ha ki irgalmaz nékik, az magát a lázadók közé elegyíti, akiknek pedig Isten sem akar kegyelmezni, hanem büntetésüket és romlásukat kívánja. Akkor majd a parasztok maguk hálálkodnak Istennek, ha egyik marhájukat ide kell adniok, hogy a másikat békén élvezhessék; a fejedelmek pedig megtudják majd a lázadásból, miféle szellem tölti el ezt a csőcseléket, hogy csak ostorral lehet azt kormányozni. „A böles így szól: cibus, onus et virgam asino,[1] zabszalma kell a parasztba, — ha nem

[1] Étel, málhát és vesszőt a szamárnak.

értenek a szóból és esztelenek, majd meghallják a vesszőt, a puskaszót és méltán! Könyörögjünk érettük, hogy hajtsanak a szóra; de ha nem, nincs helye az irgalomnak. *Csak süssenek a golyóbisok közöttük,* — különben ezerszer gonoszabbak lennének".

Ugyanígy szóltak a mi néhai szocialista és emberbarát burzsoáink is, amikor a márciusi napok után a proletariátus a maga részét követelte a győzelem gyümölcseiből.

Luther a Biblia lefordításával hatalmas fegyvert adott a plebejus-mozgalom kezébe. A Bibliában a kor feudalizált, kereszténységével az első évszázadok szerény kereszténységét állította szembe, a bomladozó feudális társadalom elé olyan társadalom képét tárta, amely mitsem tudott a hübériség sokrétű, mesterkélt hierarchiájáról. A parasztok minden tekintetben kihasználták ezt az eszközt a fejedelmek, a nemesség és a papság ellen. Most Luther ellenük fordította az egészet és a Bibliából az istentől elrendelt felsőbbségnek olyan dicshimnuszát állította össze, hogy az abszolút monarchia bármelyik talpnyalójának is becsületére vált volna. A Bibliával szentesítette az isten kegyelméből való fejedelemséget, a passzív engedelmességet, sőt még magát a jobbágyság intézményét is. Ebben már nemcsak a parasztfelkelést tagadta meg, de az egyházi és világi tekintélyek ellen! saját zendülését is; nemcsak a népi, de a polgári mozgalmat is elárulta a fejedelmek javára.

Említsük-e itt azokat a burzsoákat, akik röviddel ezelőtt saját multjuk effajta megtagadásának hasonló példáival szolgáltak?

Állítsuk szembe most Lutherrel, a polgári reformátorral *Münzert*, a plebejus forradalmárt.

Thomas Münzer 1198 körül a Harz hegységbeli *Stolbergben* született. Atyja állítólag a stolbergi grófok önkényének áldozataként bitófán végezte életét. Münzer már 15 éves korában a hallei iskolában titkos társaságot alapított

a magdeburgi érsek és általában a római egyház ellen. Az akkori teológiában való jártassága korán lehetővé tette számára a doktori cím és az egyik hallei apácakolostorban a kápláni állás elnyerését. Már itt is a legnagyobb megvetéssel kezelte az egyház dogmáit és szertartásait, a miséből teljesen kihagyta az átváltozásról szóló szavakat, és — mint Luther mesélte róla — felszentelés nélkül vette magához az Úr testét. Föképpen a középkori misztikusokat, különösen Calabriai Joachim chiliasztikus írásait tanulmányozta. Úgy vélte, hogy a reformáció és a kor általános felzaklatottsága annak az ezeréves birodalomnak, meg az elfajzott egyház és a megromlott világ feletti végítéletnek mielőbbi elkövetkezését jelzi, amelyet Joachim a maga műveiben meghirdetett és élénk színekkel ecsetelt. Prédikációi a környéken nagy tetszést arattak. 1520-ban mint első evangélikus prédikátor, Zwickauba ment. Itt találta azoknak a rajongó chiliasztikus szektáknak egyikét, amelyek sok vidéken csendben működtek, amelyeknek pillanatnyi alázatossága és visszavonultsága mögött azonban a legalsóbb társadalmi rétegek egyre jobban elburjánzó ellenzése húzódott meg a fennálló állapotokkal szemben és amelyek most a növekvő mozgolódásokkal párhuzamosan egyre nyiltabban, egyre állhatatosabban kerültek napvilágra. Az újrakeresztelők szektája volt ez; élén Niklas *Storch* állott. Az utolsó ítélet és az ezeresztendős birodalom közelgését prédikálták, — „látomásaik voltak, révületeik és prófétáló szellemük". Rövidesen összeütközésbe kerültek a zwickaui városi tanáccsal; Münzer védte őket, bár sohasem csatlakozott hozzájuk feltétlenül, hanem inkább ő kerítette őket a maga befolyása alá. A tanács erélyesen lépett fel ellenük; az újrakeresztelőknek el kellett hagyniok a várost és velük Münzernek is. Az 1521-es év végét írták.

Münzer Prágába ment és itt próbálta — a huszita-mozgalom maradványaihoz kapcsolódva — lábát megvetni; szó-

zatának azonban csak annyi eredménye lett, hogy Csehországból is menekülnie kellett. 1522-ben a thüringiai Allstedtben prédikátor. Itt az istentisztelet reformálásával kezdte. Még mielőtt Luther eddig merészkedett volna, teljesen kiküszöbölte a latin nyelvet és nemcsak az előírt vasárnapi evangéliumot és szentleckéket (epistolákat), hanem az egész Bibliát olvastatta. Ugyanakkor a környéken is szervezte a propagandát. Mindenfelől tódult hozzá a nép és Allstedt csakhamar egész Thüringia népi, papellenes mozgalmának központjává vált.

Münzer ekkor még elsősorban teológus volt; támadásai ebben az időben csaknem kizárólag a papok ellen irányultak. De ő nemcsak a csendes vitát és a békés haladást prédikálta, ahogyan Luther ekkor már ezt tette, hanem továbbvitte Luther korábbi, erőszakot hirdető prédikációit és a szász fejedelmeket és a népet a római papok elleni fegyveres fellépésre hívta fel. „Azt mondja Krisztus: nem azért jöttem, hogy békét hozzak, hanem kardot. Ám mit tegyetek ti (a szász fejedelmek) azzal? Nem mást, minthogy a gonoszokat, akik az evangéliumot akadályozzák, elűzzétek és láb alól eltegyétek, ha isten szolgái akartok maradni. Nagy komolysággal parancsolá Krisztus Luk. 19, 27, amaz én ellenségeimet... hozzátok ide és öljétek meg előttem. Ne vágjatok bárgyú fintorokat, mondván: Isten ereje végezze el azt a mi kardunk nélkül; mert még berozsdásodik kardotok hüvelyében. Akik Isten igéje ellen vannak, el kell pusztítani azokat irgalmatlanul, mint ahogyan Hizkiás, Cyrus, Josiás, Dániel és Éliás elpusztították Bál papjait, másként a keresztény egyház nem térhet vissza eredetéhez. Aratás idején kell a gazt kiirtani az Úr szőllejéből. Isten mondotta, Mózes 5, 7, ne irgalmazzatok a bálványimádóknak, oltáraikat rontsátok le, faragott képeiket pedig tüzzel égessétek meg, — nehogy az én haragom szálljon ellenetek".

Ezek a fejedelmekhez intézett felhívások azonban ered-

ménytelenek maradtak, míg ugyanakkor a forradalmi mozgolódás a nép között napról-napra nőtt. Münzer, akinek eszméi egyre élesebb alakot öltöttek, egyre merészebbekké váltak, most már határozottan eltávolodott a polgári reformációtól és egyúttal ezidőtől fogva egyenesen politikai agitátorként lépett fel.

Vallás-bölcseleti elvei nemcsak a katolicizmus, hanem általában a kereszténység valamennyi főbb pontját támadták. Keresztény formák mögött panteizmust tanított, amelynek a modern spekulatív szemlélettel érdekes módon rokon vonásai vannak, és helyenként az ateizmus határán járt. A Bibliát, úgy is mint kizárólagos, úgy is mint csalhatatlan kinyilatkoztatást, elvetette. A tulajdonképpeni, az eleven kinyilatkoztatás az értelem; olyan kinyilatkoztatás, amely minden időkben, minden népnél megvolt és ma is megvan. Az értelemmel a Bibliát szembeállítani, annyi, mint a szellemet betűvel ölni meg. Hiszen a Szentlélek, amelyről a Biblia szól, nem rajtunk kívül létező valami; a Szentlélek éppen az értelem maga. A hit nem egyéb, mint az értelem megelevenedése az emberben, s épp ezért a pogányoknak is lehet hitük. E hit által, az elevenné vált értelem által istenül és üdvözül az ember. A mennyország ilyenformán nem valami túlvilági dolog, hanem ebben az életben kell azt megkeresnünk és a hívőknek az a hivatása, hogy ezt a mennyországot, Isten birodalmát, itt a földön teremtsék meg. S amint nincs túlvilági mennyország, éppenúgy nincs túlvilági pokol vagy elkárhozás sem. Ugyanúgy nincs ördög, csak az emberek gonosz hajlamai és vágyai. Krisztus olyan ember volt, mint mi, próféta és tanító és az ő úrvacsorája nem volt egyéb emlékeztetőnél, amelyen kenyeret és bort fogyasztottak, minden misztikus hozzáadás nélkül.

Ezeket a tanokat prédikálta Münzer, többnyire ugyanolyan keresztényi beszédmód leple alatt, mint amilyen mögé egyideig az újabbkori filozófiának is rejtőznie kellett. De

frásaiból lépten-nyomon előbukkan az őseretnek alapgondolat és látnivaló, hogy ezt a bibliai leplet sokkal kevésbbé veszi komolyan, mint az újabb időben Hegel egynémelyik tanítványa. Pedig Münzert 300 év választja el a modern bölcselettől.

Politikai elvei szorosan csatlakoznak ehhez a forradalmi vallásos szemlélethez és éppúgy messze túlmutatnak az akkor fennálló társadalmi és politikai viszonyokon, mint teológiája korának elfogadott vallási képzetein. Amint Münzer vallásbölcselete az ateizmus határán jár, azonképpen érinti politikai programja is a kommunizmust, és a februári forradalom előestéjén nem egy modern, kommunista szektának volt fogyatékosabb elméleti fegyvertára, mint a tizenhatodik század „münzeri" kommunizmusáé. Ez a program — nem annyira a korabeli plebejusok követeléseinek összefoglalása, mint inkább az e plebejusok között alig kibontakozó proletárelemek egyenjogúsítása feltételeinek zseniális előrelátása — ez a program Isten földi országának, a megjövendölt ezeréves birodalomnak azonnali megvalósítását követelte olymódon, hogy az egyházat helyezzék vissza eredeti alapjaira és tüntessenek el minden intézményt, amely ezzel az állítólag őskeresztény, valójában azonban nagyonis új egyházzal ellentétben áll. Ám Isten országán Münzer nem mást értett, mint olyan társadalmi állapotot, amelyben nincsenek többé osztálykülönbségek, nincs magántulajdon és a társadalom tagjaival szemben önálló, tőlük idegen államhatalom. Minden fennálló hatalmat meg kell dönteni, ha nem alkalmazkodik ehhez és nem akar csatlakozni a forradalomhoz; minden munka és minden vagyon közös legyen és a legteljesebb egyenlőséget kell megvalósítani. Ennek keresztülvitele céljából szövetség alapítandó, amely nemcsak Németországra, hanem a kereszténység egész területére kiterjedjen; a fejedelmeket és urakat csatlakozásra hívja fel;

ha nem jönnének, a szövetség az első alkalommal fegyverrel döntse meg uralmukat vagy ölje meg őket.

Münzer nyomban hozzálátott a szövetkezés megszervezéséhez. Prédikációi még hevesebbek, még forradalmibbak lettek; a papság elleni támadások mellett hasonló szenvedéllyel mennydörgött a fejedelmek, nemesek és patríciusok ellen; izzó színekkel ecsetelte az elnyomatást és szembeállította azzal a maga ábrándképét a szociál-republikánus egyenlőség ezeréves birodalmáról. Ugyanakkor egymásután hozta nyilvánosságra forradalmi gúnyiratait és a szélrózsa minden irányába elküldötte megbizottait, ő maga pedig Allstedtben és környékén szervezte a szövetséget.

E propaganda első gyümölcse a mellerbachi Mária kápolna (Allstedt mellett) lerombolása volt, az Irás parancsa szerint: „Oltáraikat rontsátok le, oszlopaikat zúzzátok szét, bálványaikat tüzzel égessétek meg, mert kiválasztott nép vagytok ti". (Deut. 7, 6.) A szász fejedelmek személyesen jöttek el Allstedtbe, hogy a lázongást lecsillapítsák és Münzert felhivatták a várba. Münzer ott olyan prédikációt tartott nekik, amilyet Luthertől, a „wittenbergi gyengédlelkü hústömegtől" — ahogy őt Münzer nevezte — nem szoktak meg. Kitartott amellett, hogy az istentelen hatalmasokat, különösen pedig a papokat és szerzeteseket, akik az evangéliumot eretnekségnek tekintik, meg kell ölni és ebben az Újtestamentumra hivatkozott. Az istenteleneknek nincs joguk az élethez, ha csak nem a kiválasztottak kegyelméből. Ha a fejedelmek nem irtják ki az istenteleneket, akkor Isten megfosztja őket kardjuktól, *mert a kard hatalma az egész közösségé*. Az uzsoráskodás, a tolvajlás és rablás szerzői a fejedelmek és urak; minden teremtményt tulajdonukká tettek, a vizek halait, a levegő madarait, a föld növényzetét. És ráadásul még ők prédikálják a szegényeknek a parancsolatot: ne lopj, ők maguk azonban vesznek, mit hol találnak, nyúzzák-húzzák a parasztot és a kézművest; de ha emezek a leg-

csekélyebbhez is hozzányúlnak, lógniok kell és Hazug doktor[1] mindenre ámen mond. „Az urak maguk az okai, ha a szegény nép ellenséget lát bennük. A lázadás okait megszüntetni nem akarják, — hogyan vezessen ez végülis jóra? Ó kedves urak, mily gyönyörüségesen vág majd az Úr vasdorongjával közétek, vén cserepek közé! Ha ezt mondom, felforgatónak tartotok. Legyek hát az! (V. ö. Zimmermann „Bauernkrieg" II. 75. old.)

Münzer kinyomatta prédikációját; erre János, Szászország hercege büntetésből az allstedti nyomdászt az ország elhagyására kényszerítette, Münzer valamennyi írását pedig a weimari hercegi kormány cenzúrája alá helyezték. Ámde Münzer ügyet sem vetett a parancsra. Mindjárt ezután Mühlhausen birodalmi városban még sokkal izgatóbb iratot nyomatott ki, amelyben felhívta a népet: „tágítsátok a rést, hogy ország-világ tudja és lássa, kicsodák is ezek a mi nagy Jankóink, akik az Úristenből gyalázatos módon festett bábút csináltak", és amelyet ezekkel a szavakkal fejez be: „Az egész világnak nagy rázkódást kell kiállania; olyan játék megy majd végbe, hogy az istentelenek székeikről ledöntetnek, az alullevők azonban felemeltetnek". Mottónak „Thomas Münzer a kalapácsal" azt írta a címlapra: „Figyelmezz, azért adtam nyelvedre szavaimat, hogy gyökerestől tépjél ki, törj, szaggass, szétszórj és dönts, építs és plántálj. A királyok, fejedelmek, papok és a nép között vasfal áll. Csak álljon a harc, a győzelem csodálatos leszen, az erös, istentelen zsarnokok elvesznek".

Münzer, valamint Luther és pártja között a szakítás már régen végbement. Luther maga is kénytelen volt egynémely egyházi reformot átvenni azok közül, amelyeket Münzer az ö megkérdezése nélkül vezetett be. Münzer tevékenységét azzal a bosszús gyanakvással figyelte, amelyet a

[1] Vagyis Luther — Doktor Lügner.

mérsékeltebb reformerből az erélyesebb, messzebbmenő másik fél rendszerint kivált. Már 1524 tavaszán azt írja Münzer Melanchtonnak, a hektikás nyárspolgári szobatudósok e mintaképének, hogy ő (Melanchton) és Luther egyáltalán nem értik meg a mozgalmat. Bibliás betűrágásba szeretnék fojtani azt, egész elméletük féregrágta. „Kedves testvérek, hagyjátok a várakozást és tétovázást, az idő eljött, a nyár ajtónk előtt áll. Ne akarjátok az istentelenek barátságát, mert ők akadályozzák, hogy az ige ereje hasson. Ne hízelegjetek fejedelmeiteknek, mert különben magatok is velük pusztultok el. Ne legyetek bosszúsak, ti gyengéd írástudók, én nem tehetek másképpen".

Luther többízben kihívta nyilvános vitára Münzert; annak azonban — bár mindig készen állott a harcra a nép színe előtt — semmi kedve nem volt a wittenbergi egyetem elfogult közönsége előtt teológiai civakodásba bocsátkozni. Nem akarja a „szellem bizonyságát kizárólag a magas iskola elé vinni". Ha Luther őszinte, arra használja fel befolyását, hogy Münzer nyomdászának zaklatása és a cenzúraparancs megszünjön és így a harcot a sajtóban háborítatlanul végig lehessen vívni.

Most, Münzer említett forradalmi füzetének megjelenése után Luther nyíltan, mint denunciáns lép fel vele szemben. „Brief an die Fürsten zu Sachsen wider den aufrührerischen Geist" — „Levél Szászország fejedelmeihez a lázadó szellem ellen" c. nyomtatott írásában Münzert a Sátán eszközének nyilvánítja, s a fejedelmeket felszólítja, lépjenek közbe, üzzék ki a lázadás bujtogatóit az országból, mert azok nem elégszenek meg gonosz tanaik prédikálásával, hanem felkelésre és a felsőbbséggel szembeni erőszakos ellenszegülésre hívják fel a népet.

Augusztus 1-én kellett Münzernek a weimari várban a fejedelmek előtt felelnie a lázító üzelmekről szóló vádra. A legsúlyosabban kompromittáló tények szóltak ellene; tit-

kos szövetségének nyomára jöttek, a bányászok és parasztok szövetkezésében is az ő kezenyomát fedezték fel. Számüzetéssel fenyegették. Alig ért vissza Allstedtbe, megtudta, hogy György szász herceg kiadatását kívánta; saját kezével irott szövetségi leveleket fogtak el, amelyekben György alattvalóit fegyveres ellenállásra szólítja fel az evangélium ellenségeivel szemben. A tanács kiadta volna, ha a várost idejében el nem hagyja.

E közben a parasztok és plebejusok között növekvő mozgolódás nem kis mértékben megkönnyítette Münzer propagandáját. E propaganda számára az újrakeresztelőkben felbecsülhetetlen értékü ügynököket nyert. Ez a meghatározott, pozitív dogmák nélkül müködő szekta, amelyet csak az összes uralkodóosztályokkal való közös szembenállás és az újrakeresztelés közös jelképe tartott össze, a maga aszkétikusan szigorú életformájával, fáradhatatlan, fanatikus és rettenthetetlen agitációjával egyre inkább Münzer körül csoportosult. Minthogy az üldözések minden állandó lakóhelyétől megfosztották őket, egész Németországot bekóborolták és mindenütt azt az új tant hirdették, amelyben Münzer saját szükségleteiket és kívánságaikat tisztázta előttük. Közülük rengeteget vontak kínpadra, sokat megégettek vagy más módon kivégeztek, de ezeknek a küldötteknek a bátorsága és kitartása rendíthetetlennek bizonyult, tevékenységük eredménye pedig a nép gyorsan növő izgatottsága miatt felmérhetetlen volt. Ezért azután, amikor Münzer Thüringiából megszökött, előkészített talajra talált, oda fordulhatott, ahová akart.

Nürnbergben, ahová legelőször ment, alig egy hónappal ezelőtt fojtottak el csírájában egy parasztfelkelést. Münzer csendben agitált itt. Rövidesen akadtak olyanok, akik védelmükbe vették legmerészebb teológiai tételeit a Biblia nem kötelező voltáról és a szentségek érvénytelenségéről; Krisztust pusztán embernek, a világi felsőbbség hatalmát

pedig istentelennek nyilvánították. „Ime lássátok, chol jár a sátán, az allstedti szellem!" — kiáltotta Luther. Nürnbergben nyomatta ki Münzer Luthernek szóló válaszát. Határozottan azzal vádolta meg, hogy képmutatóskodik a fejedelmek előtt és felemás álláspontjával a reakciós pártot támogatja. De a nép mégis felszabadul majd és doktor Luther úgy jár akkor, mint a csapdába esett róka. — A nyomtatványt a tanács zár alá vétette, Münzernek pedig el kellett hagynia Nürnberget.

Most azután Svábföldön keresztül Elzász felé Svájcba ment, majd vissza a Felső Feketeerdő tájára, ahol a felkelés már néhány hónappal ezelőtt kitört, — ezt Münzer újrakeresztelő megbízottainak működése is siettette. Münzernek ez a propagandaútja nyilvánvalóan nagy mértékben hozzájárult a nép pártjának megszervezéséhez, követeléseinek világos megfogalmazásához, s a felkelés 1525 áprilisában végre bekövetkezett általános kitöréséhez. Itt különös élességgel mutatkozott meg Münzer kétoldalú tevékenysége: egyrészt a nép felé, amelyet a vallásos prófétálás — nekik akkor egyedül érthető — nyelvén biztatott, másfelől a beavatottak felé, akiknek nyiltan beszélhetett végső törekvéseiről. Ha már korábban Thüringiában is maga köré gyüjtötte a legelszántabb emberek kis körét — nemcsak a népből, hanem az alsópapság tagjaiból is — és a titkos szövetkezés élére állította őket, úgy itt viszont Délnyugat-Németország egész forradalmi mozgalmának középpontjává válik, már szervezi a szászországi, a thüringiai, a Frank- és Svábföldön keresztül Elzászig és a svájci határig terjedő szövetkezést. Tanítványai és a szövetség fejei közé számíthatta a túlnyomórészt forradalmár papokból rekrutálódó délnémet agitátorokat, mint a waldshuti Hubmaiert, a zürichi Konrad Grebelt, a griesseni Franz Rabmannt, a memmingeni Schappelert, a leipheimi Jakob Wehe-t és a stuttgarti Mantel doktort. Ő maga többnyire a schaffhauseni

határ közelében levő Griessenben tartózkodott és innen járta be Hegaut, Klettgaut stb. A nyugtalanított fejedelmek és urak részéről mindenütt megnyilvánuló véres üldözés ez ellen az új, plebejusi erőtnekség ellen nem kis mértékben járult hozzá a lázadó szellem felszításához és a szövetkezés szorosabb összekovácsolódásához. Igy lázított Münzer vagy öt hónapon át Felsö-Németországban és amikor az összeesküvés kitörésének ideje elkövetkezett, ismét visszament Thüringiába, ahol maga akarta vezetni a felkelést és ahol majd ismét találkozunk vele.

Látni fogjuk, hogy a két párt vezetöjének jelleme és fellépése milyen híven tükrözi vissza pártjuk magatartását; mennyire megfelelt Luther határozatlansága, az egyre komolyabbá váló mozgalomtól való félelme és a fejedelmek előtti gyáva behódolása a polgárság habozó, kétértelmü politikájának és viszont, hogy Münzer forradalmi erélye és határozottsága hogyan sokszorozódik meg a plebejusok és parasztok legfejlettebb csoportjában. A különbség csak ennyi: amíg Luther megelégedett azzal, hogy osztálya többsége elképzeléseinek és kívánságainak adjon hangot és ezzel fölöttébb olcsó népszerüségre tegyen szert közöttük, Münzer éppen ellenkezőleg messze túlment a plebejusok és parasztok pillanatnyi elképzelésein és igényein, s a fellelhető forradalmi elemek színe-javából előbb pártot alkotott, amely egyébként — amennyiben az ő elgondolásainak magaslatán állott és energiájában osztozott — mindig csak a felkelő tömeg törpe kisebbsége maradt.

III

Mintegy 50 esztendővel a huszita mozgalom elnyomása után jelentkeztek a német parasztok között a forradalmi szellem felélédésének első tünetei.

Az első parasztösszeesküvés 1476-ban a würzburgi

püspökségben keletkezett, olyan országban, amely a huszita háborúk során „rossz kormányzás, sokfajta adó, dézsma, hadakozás, ellenségeskedés, háború, tűz, gyilkosság, börtön és más effélék" által már korábban elszegényedett és amelyet püspökök, papok és nemesek szemérmetlen módon folyamatosan kifosztottak. *Hans Böheim von Niklashausen*, ez a fiatal pásztor és muzsikus, akit dobosnak és *Furulyás Jankónak* is neveztek, a Tauber vidékén egyszerre csak prófétaként lépett fel. Azt mesélte, hogy Szűz Mária jelent meg előtte; megparancsolta neki, égesse el dobját, ne szolgáljon többé a táncnak és egyéb vétkes gyönyöröknek, hanem bűnbánatra intse a népet. Ekként mindenki hagyjon fel bűneivel és e világ hiú örömeivel, rakja le magáról minden ékszerét és díszét, zarándokoljon a niklashauseni Istenanyához, hogy bűnei alól feloldozást nyerhessen.

Már itt, a mozgalom első előfutárjában is megtaláljuk azt az aszkézist, amellyel valamennyi vallásos színezetű középkori felkeléskor és az újabb idők minden proletármozgalmának kezdetén találkozunk. Az erkölcsöknek ez az aszkétai szigorúsága, az élet örömeinek és élvezeteinek megtagadására irányuló követelés egyfelől a spártai egyenlőség elvét állítja fel az uralkodóosztályokkal szemben, másfelől pedig ez az a szükséges átmeneti fokozat, amely nélkül a társadalom legalsó rétegét mozgásba hozni lehetetlen. Hogy forradalmi energiája kifejlődjék, hogy világosan tudatára ébredjen a társadalom valamennyi elemével szemben való ellenséges helyzetének, hogy osztályként összpontosulhasson, már kezdetben mindent le kell vetkőznie, ami még egyáltalán kibékíthetné a fennálló társadalmi renddel, le kell mondania arról a kevés élvezetről is, amelyek nyomasztó létét pillanatnyilag még elviselhetővé teszik és amelyeket még a legkeményebb nyomás sem ragadhat el tőle. Ez a *plebejusi és proletár aszkézis* mind vadul fanatikus formáját, mind pedig tartalmát tekintve alapjában

különbözik a polgári, Luther-féle erköles aszkézistől és az angol puritánok (tehát nem az independensek és ezen túlmenő szekták) által prédikált polgári aszkézistől, hiszen ennek egész titka a *polgári takarékosságban* rejlik. Magától értetődik egyébként, hogy ez a plebejusi proletár aszkézis olyan mértékben veszíti el forradalmi jellegét, amilyen mértékben a modern termelőerők fejlődése a végtelenségig szaporítja az élvezet anyagát és ezzel a spártai egyenlőséget fölöslegessé teszi, másfelől a proletariátus helyzete és ezzel maga a proletariátus egyre forradalmibbá válik. Ezzel az aszkézis lassan kivész a tömegből és a hozzá mereven ragaszkodó szektariánusoknál vagy közvetlenül kispolgári zsugorisággá válik, vagy fennhéjázó erényhösködéssé, amely a gyakorlatban ugyancsak nyárspolgári vagy szatócskodó fukarságba torkollik. A proletariátus tömegeinek annál kevésbbé van szükségük a lemondásról szóló prédikációkra, mert hiszen csaknem semmijük sincs, amiről még lemondhatnának.

Furulyás Jankó bűnbánati prédikációi nagy visszhangra találtak; a felkelés valamennyi prófétája ezzel kezdte és tényleg, ezt a szétforgácsolt, szélszórtan lakó, vak alárendeltségben felnőtt parasztságot csak egy egyszeri hatalmas erőfeszítés, az egész megszokott életmódjával való hirtelen szakítás hozhatta mozgásba. Megindult a búcsújárás Niklashausen felé és csakhamar széles néprétegeket ragadott magával; s minél tömegesebben áramlott oda a nép, annál nyíltabban hirdette terveit az ifjú lázadó. A niklashauseni Istenanya hírül adta neki — prédikálta —, hogy ekkortól fogvást ne legyen sem császár, sem fejedelem, sem pápa, sem semilyen más egyházi vagy világi felsőbbség; mindenki mindenkinek testvére legyen, kenyerét a maga két keze munkájával keresse és senkinek se legyen többje, mint a másiknak. — Minden kamat, dézsma, robot, vám, akármiféle adó és más szolgáltatások, meg járandóságok mind-

örökre eltöröltessenek, az erdők, vizek és rétek mindenütt szabadokká váljanak.

A nép örömmel fogadta az új evangéliumot. Gyorsan tovaterjedt a próféta, „Miasszonyunk hirnökének" hírneve; Odenwaldból, a Majna, Kocher és Jaxt vidékéről, sőt Bajorországból, Svábföldről és a Rajna mellékéről vonult hozzá a zarándokok serege. Csodatevő cselekedeteiről meséltek; térdrehullottak előtte és úgy imádták, mint valami szentet, úgy törték magukat sapkájának egy bojtszáláért, mintha ereklye, vagy amulett lett volna. A papok hasztalan léptek fel ellene, hiába mondották látomásait ördögi szemfényvesztésnek, csodáit pokoli rászedésnek. A hívők tömege egyre áradt, kialakulóban volt a forradalmi szekta, a lázadó pásztor vasárnapi prédikációi 40.000 fönyi, sőt még nagyobb tömeget vonzottak Niklashausenbe.

Furulyás Jankó már néhány hónapon át hirdette az igét a tömegeknek. Nem volt azonban szándékában, hogy a prédikálásnál maradjon. Titkos kapcsolata volt a niklashauseni pappal, továbbá két lovaggal, Kunz von Thunfelddel és fiával, akik az új tant vallották és akikre a tervezett felkelés katonai vezetése várt. Végre Szt Kilián napja előtti vasárnapon, amikor már elég erősnek érezte magát, megadta a jelt. „És most — végezte be prédikációját — menjetek haza és vegyétek fontolóra, mi az, amit nektek a Legszentebb Istenanya kinyilatkoztatott; és jövő szombaton hagyjátok otthon asszonyaitokat, gyermekeiteket és az aggokat, de ti férfiak Szt Margit napjára — ez jövő szombaton lesz — jertek ismét Niklashausenbe; hozzátok magatokkal fivéreiteket és barátaitokat, akárhányan is legyenek. De ne jöjjetek zarándokbottal, hanem fegyver legyen nálatok, egyik kezetekben a búcsújáró gyertya, de a másikban kard, nyárs vagy alabárd; és a Szent Szűz hírüladja majd nektek, mi az ő akarata, miként cselekedjetek."

Még mielőtt azonban a parasztok egybegyültek volna,

a püspök lovasai a felkelők prófétáját éjnek idején elhurcolták és a würzburgi várba vitték. A megbeszélt napra vagy 34.000 fölfegyverzett paraszt jött össze, de ez a hír lesujtó hatással volt rájuk. Nagyobb részük szétszéledt; a beavatottak mintegy 16.000 embert együtt tartottak és felvonultak velük Kunz von Thunfeldnek és fiának, Michaelnek vezetése alatt a kastély elé. A püspök ígéretekkel ismét elvonulásra bírta őket; alig kezdtek azonban szétoszolni, megrohanták őket a püspök lovasai és sokat közülük foglyulejtettek, kettőt lefejeztek, magát Furulyás Jankót pedig megégették. Kunz von Thunfeld megszökött és csak javainak a püspöki alapítvány javára való átengedése árán térhetett vissza. A niklashauseni zarándoklatok egy ideig még tartottak, végül azonban a nyomás következtében ezek is megszűntek.

Ez után az első kísérlet után ismét hosszabb ideig nyugalom uralkodott Németországban. Csak a 90-es évek végén kezdődtek újabb parasztfelkelések és összeesküvések.

Mellőzzük most az 1491—1492-es holland parasztfelkelést, amelyet a heemskerki csatában Albert szász herceg vert le, a kempteni apátság (Felső Svábföld) parasztjainak ugyanebben az időben lejátszódott felkelését és a Syaard Aylva vezetése alatt 1497-ben kitört frízföldi felkelést, amelyet szintén szászországi Albert fojtott el. Ezek a felkelések részben igen távolesnek a tulajdonképpeni paraszthábor ú k színterétől, részben eddig szabad parasztok küzdelmei voltak az ellen a kísérlet ellen, hogy a feudalizmust rájuk erőszakolják. Mindjárt áttérünk a paraszthábort előkészítő két nagy összeesküvésre, a *Bundschuhra* és a *Szegény Konrád* összeesküvésére.

Ugyanaz a drágulás, amely a németalföldi parasztok lázadását életrehívta, 1493-ban Elzászban parasztok és plebejusok titkos szövetségének megalakítására vezetett, amelyben azonban a pusztán polgári ellenzék tagjai is résztvet-

tek, sőt amellyel a kisnemesség egy része is többé-kevésbbé együttérzett. A szövetség székhelye Schlettstadt, Sulz, Dambach, Rossheim, Scherweiler stb. stb. környéke volt. Az összeesküvők követelték a zsidók kifosztását és kiirtását, akiknek uzsoráskodása már akkor is ugyanúgy kizsipolyozta az elzászi parasztokat, mint most, — követelték bünbocsánati év megvalósítását, amelyben minden adósság elévül, a vám, közvetett adó és egyéb terhek megszüntetését, az egyházi és birodalmi törvénykezés eltörlését, adómegszavazási jogot, a papi javadalmak korlátozását fejenként 50—60 forintra, a fülbegyónás kiküszöbölését és a községeknek saját, magukválasztotta törvényszéket. Az összeesküvők terve az volt, hogy mihelyt elég erősnek érzik magukat, megrohanják Schlettstadt erősségét, lefogják a klastromok és városok pénztárait és innen fellázítják egész Elzászt. A szövetség zászlaján, amelyet a felkelés pillanatában bontottak volna ki, hosszúszájas parasztbocskor volt, az úgynevezett *Bundschuh*, s ez ettől kezdve jelképet és nevet adott a következő két évtized paraszti összeesküvéseinek.

Az összeesküvők éjszakai összejöveteleiket a magános Hungerbergen (Éhség hegye) tartották. A szövetségbe való felvételt a legtitokzatosabb szertartásokkal és az árulók elleni szigorú fenyegetésekkel kötötték egybe. Ennek ellenére a dolog mégis kiszivárgott, éppen akkor, amikor Schlettstadtra lesujtani készültek, 1493 nagyhetében. A hatóságok azonnal közbeléptek, sok felkelőt elfogtak és kínpadra vontak, egy részüket felnégyelték vagy lefejezték, másokat megcsonkítottak, kezüket vagy ujjaikat levágták és az országból kiüzték őket. Igen sokan Svájcba menekülnek.

Ez az első szétugrasztás azonban a Bundschuhot korántsem semmisítette meg. Ellenkezőleg: titokban tovább is fennállott és a Svájcban és Dél-Németországban szétszóródott sok menekült a szövetség megannyi küldöttjévé vált,

akik a Bundschuht az egész mostani Baden területén elterjesztették, hiszen a hasonló elnyomással együtt a felkelésre való hasonló hajlandósággal is találkoztak. Az a szívósság és kitartás, amellyel a felsőnémetországi parasztok 1493-tól kezdve 30 éven át konspiráltak, amellyel legyűrték a nagyobb, központosítottabb szövetkezés elé meredő, falusi-szétszórt életmódjukból folyó akadályokat és amellyel számtalan szétugrasztás, vereség és a vezetők kivégzése után is újra meg újra összeesküvést szőttek, míg végül elérkezett az alkalom a tömeges felkelésre — ez a makacsság valóban méltó csodálatunkra.

1502-ben a speyeri püspökségben, amely akkoriban Bruchsal környékét is magába foglalta, a parasztok között titkos mozgolódás jelei mutatkoztak. A Bundschuh itt valóban jelentős sikerrel szerveződött újjá. Mintegy 7000 embert fogott át a szövetkezés, amelynek központja Bruchsal és Weingarten között Untergrombachban volt, elágazásai pedig a Rajna mentén lefelé egészen a Majnáig, felfelé a badeni őrgrófságig terjedtek. Cikkelyeik így szóltak: ne legyen senki köteles a fejedelmeknek, nemeseknek és papoknak sem bért, sem tizedet, sem adót, sem vámot fizetni; a jobbágyságot szüntessék meg; a klastromokat és a többi *egyházi javakat kobozzák el, osszák fel a nép között és ne ismerjenek el más urat, mint a császárt.*

A parasztok mozgalmában itt találkozunk először ezzel a két követeléssel: az egyházi javaknak a nép javára való elkobzásával, valamint az egységes és oszthatatlan német monarchia követelésével; két olyan követelés ez, amelyek ettől kezdve a parasztok és plebejusok fejlettebb csoportjainál szabályszerűen újra meg újra felbukkannak, egészen addig, amíg Thomas Münzer az egyházi javak *felosztását* a *birtokközösségek* javára való *elkobzássá*, az egységes német *császárságot* pedig az egységes és oszthatatlan *köztársaság* követelésévé változtatta át.

A megújult Bundschuh a régihez hasonlóan fenntartotta titkos összejövételi helyeit, a hallgatás esküjét, a felvételi ceremóniákat és a bocskoros zászlót ezzel a felírással: „Semmi mást, csak Isten igazságát!“ Kivitelezési terveik hasonlítottak az elzásziakhoz; megrohanni Bruchsalt, ahol a lakosok többsége a szövetkezéshez tartozott, ott szövetségi sereget szervezni, amely azután, mint vándor gyülekező központ járná be a környező fejedelemségeket.

A tervet egy pap árulta el, akinek azt az összeesküvők egyike meggyónta. A kormányok nyomban ellenrendszabályokhoz nyúltak. Hogy a szövetkezés milyen szétágazó volt, azt legjobban az a rémület mutatja, amely Elzász különböző birodalmi rendjein és a Sváb Szövetségen úrrá lett. Csapatokat vontak össze és tömegével fogták el az embereket. Miksa császár, az „utolsó lovag“, a legvérszomjasabb büntető rendelkezéseket bocsátotta ki a parasztok hallatlan vállalkozása ellen. Itt-ott sor került ugyan a parasztok összeverődésére és fegyveres ellenállásra is; az elszigeteit parasztcsapatok azonban nem sokáig tarthatták magukat. Néhányat az összeesküvők közül kivégeztek, mások megszöktek, a titkot azonban oly jól őrizték, hogy a legtöbben, maguk a vezetők is egészen zavartalanul megmaradhattak saját lakóhelyeiken, vagy legalábbis a szomszédos urak tartományaiban.

Ez után az újabb vereség után ismét a látszólagos csend hosszabb időszaka állott be az osztályharcokban. De a munka titokban tovább folyt. A Svábföldön — nyilvánvalóan a Bundschuh szétugrasztott tagjaival kapcsolatban — már a tizenhatodik század első éveiben megalakult a *Szegény Konrád;* a Feketeerdőben egyes kis körzetekben továbbra is fennállott a Bundschuh, míg végre tíz esztendő mulva egy erélyes parasztvezérnek sikerült a széthullott szálakat ismét nagy összeesküvéssé egybefognia. Ez a két

összeesküvés rövid egymásutánban lépett a nyilvánosság elé és el is bukott az 1513—1515-ös mozgalmas esztendőkben, amikor a svájci, a magyar és a szlovéniai parasztok egyidejüleg egész sor jelentős felkelést hajtottak végre.

A felsőrajnai Bundschuht az Untergrombachból való *Joss Fritz*, az 1502. évi összeesküvés egyik menekültje, ez az egykori katona és minden tekintetben kiváló jellem szervezte újjá. Szökése óta a Bodeni-tó és a Feketeerdő között különféle helyeken tartózkodott, míg végül a breisgaui Freiburg mellett fekvő Lehenben telepedett meg, ahol még valami csősz- vagy vámőr-féle (Bannwart) is lett belőle. Hogy milyen módon szervezte újjá a szövetkezést, milyen ügyesen tudta a legkülönbözőbb elemeket összetoborozni, arról a vizsgálati okmányok a legérdekesebb részleteket tartalmazzák. Mindenesetre e mintaösszeesküvő diplomáciai tehetségének és fáradhatatlan kitartásának sikerült a legkülönbözőbb osztályok jelentős számú tagját e szövetkezésbe belekeverni: lovagokat, papokat, polgárokat, plebejusokat és parasztokat; sőt valószínűnek látszik, hogy az összeesküvésnek többé-kevésbbé élesen elkülönített fokozatait szervezte meg. Minden használható elemet a legnagyobb körültekintéssel és ügyességgel használt fel. A beavatottabb küldötteken kívül — akik a legkülönfélébb álöltözetekben kóborolták be az országot — az alárendeltebb megbizatásokra a csavargókat és koldusokat is felhasználta. A kolduskirályokkal közvetlen érintkezésben volt és velük kezében tartotta az egész nagyszámú csavargónépséget. A kolduskirályok Joss összeesküvésében jelentős szerepet játszanak. Hallatlanul eredeti figurák voltak ezek: az egyik egy leánykával járkált, akinek állítólag sebes lábát használta jogcímül a koldulásra; több mint nyolc jelvényt viselt a kalapján, a tizennégy segítőt, Szt Ottiliát, Szűz Anyánkat stb., ehhez hosszú vörös szakállt és egy hatalmas, tör-

rél felszerelt szöges fütyköst; egy másik, aki St Vellenswillen körül kéregetett, gyökereket, fűszert és gyógyfüveket árult, vasszínű, hosszú kabátot és vörös süveget viselt, rajta a trieni Kisdeddel, oldalán pallost és övében töre mellett egy csomó kést hordott; ismét mások mesterségesen nyitva tartott sebekkel jártak és hozzá a fentiekhez hasonló kalandos öltözékeket viseltek. Számuk legalább tíz volt; feladatuk pedig az, hogy kétezer forint díjazás ellenében egyszerre Elzászban, a Badeni őrgrófságban és Breisgauban tüzet szítsanak, s a zaberni búcsú napjára Rosenben legalább kétezer emberükkel Georg Schneider volt gyalogos kapitány parancsnoksága alá helyezzék magukat, hogy a várost bevegyék. A szövetkezés tulajdonképpeni tagjai között állomástól-állomásig szóló futárszolgálatot rendeztek be, Joss Fritz és legfőbb megbízottja, Freiburgi Stoffel pedig állandóan helységről-helységre lovagolt és éjszakai hadiszemlét tartott az újoncok fölött. A vizsgálati okmányok bőségesen tanusítják a szövetkezés kiterjedt voltát a Felső Rajnavidéken és a Feketeerdőben; számtalan tag nevét és személyi adatait közlik e vidék legkülönbözőbb helységeiből. Legtöbbjük kézműveslegény, azután parasztok és kocsmárosok, néhány nemes, papok (maga a lehení pap is) és kenyerüket vesztett zsoldosok. Már ebből az összetételből is kitünik, hogy mennyivel fejlettebb jelleget öltött a Bundschuh Joss Fritz vezetése alatt; a városok plebejusi elemei egyre erősebben érvényesülnek. Az összeesküvés egész Elzászon, s a mai Badenen szerteágazott egész Württembergig és a Majnáig. Időnként elhagyatottabb hegyeken, a Kniebisen stb. stb. nagyobb gyüléseket tartottak és a szövetkezés dolgairól tanácskoztak. A főnökök összejöveteleit — amelyeken a helybeli tagok, valamint távolabbi helységek kiküldöttei gyakran vettek részt — a Lehen melletti Hartmatte mezőn tartották és itt fogadták el a tizennégy szövetségi cikkelyt is: Ne legyen más úr a császáron és (egyesek szerint) a

pápán kívül: a rottweili birodalmi bíróság megszüntetése; az egyházi bíráskodásnak egyházi ügyekre való korlátozása; minden kamat eltörlése; a kamatokat csak addig fizessék, amíg azok a tőke magasságát el nem érik; a legmagasabb kamatláb 5% legyen, szabad vadászat, halászat, legeltetés és faizás; egy papnak csak egy javadalma lehessen; az egyházi javak és a kolostorok kincseinek elkobzása a szövetségi hadipénztár javára; a méltánytalan adók és vámok eltörlése; örök béke az egész keresztény világban; erélyes fellépés a szövetség valamennyi ellenségével szemben; szövetségi adó; egy megerősített város — Freiburg — bevétele, hogy az a szövetkezés központjául szolgáljon; amint a szövetségi csapatok összegyültek, tárgyalásokat kezdeni a császárral és ha az elutasítaná, akkor Svájccal — ezekben a pontokban egyeztek meg. Látható ezekből, hogy egyrészt hogyan öltöttek egyre határozottabb és szilárdabb alakot a parasztok és plebejusok követelései, másfelől az, hogy a mérsékelteknek és habozóknak ugyanolyan mértékben engedményeket kellett tenni.

1513 őszén volt esedékes a lázadás kitörése. Már csak a szövetségi zászló hiányzott és hogy ezt megfestesse, Joss Fritz Heilbronnba ment. A zászlón különféle jelvényeken és képeken kívül a Bundschuh volt és a felirat: „Uram, állj a Te isteni igazságod mellé!" Mialatt azonban távol volt, társai elhamarkodott kísérletet tettek Freiburg megrohanására, amely idő előtt leleplezödött; a propaganda közben elkövetett néhány óvatlansága a freiburgi tanácsot és a badeni örgrófot a helyes nyomra vezette és két összeesküvő árulása teljessé tette a leleplezések sorát. Az örgróf, a freiburgi tanács és a császári kormány nyomban Ensisheimbe küldötte katonáit és fogdmegjeit; nagyszámú bocskorost fogtak el, kínoztak meg és végeztek ki; legtöbbje azonban ezúttal is megmenekült, maga Joss Fritz is. A svájci kormányok ezúttal nagy buzgalommal üldözték a menekülteket

és többet közülük ki is végeztek; azonban, mint szomszédaik, ők is éppoly kevéssé tudták megakadályozni, hogy a szökevények nagyrésze folyvást eddigi lakóhelye közelében ne maradjon, sőt lassanként ismét oda visszatérjen. Legvadabbul az elzászi kormány dühöngött Ensisheimben: parancsára igen soknak fejét vették, sokat törtek kerékbe és négyeltek fel. Joss Fritz maga többnyire a svájci Rajnaparton tartózkodott, gyakran ment át azonban a Feketeerdő tájára anélkül, hogy akár egyszer is elcsípték volna.

Hogy a svájciak ezúttal miért szövetkeztek a szomszéd kormányokkal a bocskorosok ellen, azt a következő évben, 1514-ben Bernben, Solothurnban és Luzernben kitört parasztlázadás mutatja, amelynek következménye az arisztokrata kormányok és általában a patríciusok kiseprűzése lett. A parasztok ezenkívül néhány előjogot is kiküzdöttek maguknak. Annak, hogy ezek a svájci helyi felkelések sikerültek, az volt az egyszerű oka, hogy Svájcban a központosítás jóval fejletlenebb volt, mint Németországban. Helyi uraságaikkal végeztek a parasztok 1525-ben is, de a fejedelmek szervezett tömeghadseregének nem tudtak ellenállni és éppen ez volt az, ami Svájcban hiányzott.

A badeni Bundschuh-val egyidőben és azzal nyilván közvetlen kapcsolatban keletkezett Württembergben egy második összeesküvés. Ez az összeesküvés az okmányok tanúsága szerint már 1503-tól fennállott és mivel az untergrombachiak szétugrasztása óta a Bundschuh név túlságosan veszélyessé vált, a Szegény Konrád nevet vette fel. Főfészke a Remstalban volt a Hohenstaufenberg alatt. Léte — legalább a nép között — már régóta nem volt titok. Ulrik herceg kormányának gyalázatos nyomása és az ínséges esztendők sora, amelyek már az 1513—1514-es mozgalmak kitöréséhez is nagymértékben hozzájárultak, megnövelték a szövetkezettek számát; a borra, húsra és kenyérre kirótt új adók, úgyszintén a minden forintnyi tőke után kivetett

egy pfenniges évi adó valósággal kihívták a felkelés kitörését. Legelőször Schorndorf városát kellett bevenni, ahol az összeesküvés fejei — Kaspar Pregizer késmüves házában — összejöveteleiket tartották. 1514 tavaszán kirobbant a felkelés. 3000, mások szerint 5000 paraszt vonult a város elé, a hercegi tisztviselők azonban kedvező ígéretekkel ismét elvonulásra birták őket: Ulrik herceg, miután az új adók megszüntetéséhez hozzájárult, 80 lovasával odasietett és ennek az ígéretnek következtében teljes nyugalmat talált. Megígérte az országgyülés egybehivását is, hogy valamennyi panaszt megvizsgáljanak. De a szövetkezés vezetői nagyon jól tudták, hogy Ulriknak nincs más szándéka, minthogy a nép addig nyugton maradjon, amíg kellőszámú csapatokat szed össze, hogy szavát megszeghesse és az adókat erőszakkal behajthassa. Ezért Kaspar Pregizer házából, a „Szegény Konrád hivatalából" szövetségi kongresszus megtartására vonatkozó meghívásokat küldtek szét, a szélrózsa minden irányába kiküldött megbízottak pedig támogatták azt. A remstali első megmozdulás sikere mindenütt erősítette a mozgalmat a nép között; az írások és a küldöttek mindenütt kedvező talajra találtak és így a május 28-án Untertürkheimben megtartott kongresszuson Württemberg minden részéből nagyszámú küldött jelent meg. Elhatározták az agitáció sürgös folytatását, valamint azt, hogy első alkalommal kirobbantják a felkelést a Remstalban, hogy azután innen továbbterjesszék. Mialatt Dettingeni Bantelhans, az egykori katona és Würtingeni Singerhans, a tekintélyes paraszt megnyerték a Sváb Alpok lakosságát a szövetkezés számára, a felkelés már mindenütt kitört. Singerhanson ugyan rajtaütöttek és elfogták őt, de Backnang, Winnenden és Markgrönningen városok a plebejusokkal szövetkezett parasztok kezére jutottak és Weinsbergtől Blaubeurenig, onnan pedig egészen a badeni határig az egész ország nyilt felkelésben állott. Ulriknak engednie kellett. Június 25-ére

egybehívta az országgyűlést, ugyanakkor azonban levélben a környező fejedelmektől és szabad városoktól segítséget kért a felkelés ellen, amely a birodalom minden fejedelmét, felsőbbségét és tekintélyét veszélyezteti és „sajátságosan Bundschuh-szerű formája van".

E közben az országgyűlés, azaz a városok képviselői és a parasztok számos delegátusa, akik ugyancsak helyet kívántak maguknak az országgyűlésben, már június 18-án egybegyültek Stuttgartban. A főpapok még nem voltak ott, a lovagokat pedig nem is hívták meg. A stuttgarti városi ellenzék, úgyszintén a Leonbergben és a Remstalban tanyázó két közeli, fenyegető parasztsereg támogatta a parasztok követeléseit. Küldötteiknek helyet adtak és elhatározták a herceg három gyűlölt tanácsosának, Lamparternak, Thumbnak és Lorchernak eltávolítását és megbüntetését, a herceg mellé négy lovagból, négy polgárból és négy parasztból álló tanács állítását, a herceg részére megszabott javadalmazás (civillista) megállapítását, végül kimondották a kolostoroknak és alapítványoknak az államkincstár javára való elkobzását.

Ulrik herceg ezekkel a forradalmi határozatokkal államcsínyt szegezett szembe. Június 21-én lovagjaival és tanácsosaival Tübingenbe lovagolt, ahová a főpapok is követték, a polgárságnak szintén megparancsolta, hogy odamenjen; ez meg is történt és itt az országgyűlést a parasztok nélkül folytatta tovább. A katonai terror alá helyezett polgárok itt cárulták szövetséges társaikat, a parasztokat. Július 8-án létrejött a tübingeni szerződés, amely az országra csaknem egymillió forintnyi hercegi adósságot hárított át, a herceg számára néhány korlátozást írt elő, amelyeket soha nem tartott be, a parasztokat pedig néhány sekélyes, általános frázissal és a felkelések és szövetkezések ellen irányuló igen határozott büntetőtörvénnyel fizette ki. A parasztok országgyűlési képviseletéről természetesen

nem esett szó többé. A falu népe árulást kiáltott; minthogy azonban a hercegnék, mivel adósságait a rendek átvállalták, ismét volt hitele, csakhamar csapatokat szerzett, sőt szomszédai, különösen a pfalzi választófejedelem, szintén segítőcsapatokat küldöttek. Igy július végéig a tübingeni szerződést az egész ország elfogadta és újból hódolatra járult a herceg elé. A Szegény Konrád csak a Remstalban fejtett ki ellenállást; a herceget, aki ismét maga lovagolt oda, csaknem megölték és a Kappelbergen parasztтábort állítottak fel. Amikor azonban a dolog elhúzódott, a legtöbb felkelő az élelmezés hiánya miatt ismét szétszéledt, a hátralevő rész pedig néhány tartománygyülési képviselővel kötött kétértelmű megállapodás folyományaképpen szintén hazatért. Ulrik serege közben még a városok készségesen küldött csapataival is megerősödött — mert a városok követeléseik teljesítése után fanatikusan szembefordultak a parasztokkal —, s a herceg most a megállapodás ellenére megrohanta a Remstalt és kifosztotta annak városait és falvait. 1600 parasztot tartóztattak le, 16-ot nyomban lefejeztek, a többieket pedig nagyobbrészt súlyos pénzbüntetésre ítélték Ulrik pénztára javára. Sokan hosszú ideig fogságban maradtak. A szövetkezés megújulása, a parasztok minden gyülekezése ellen szigorú büntető törvényeket hoztak és a svábföldi nemesség a felkelési kísérletek elnyomására külön szövetséget alakított. — A Szegény Konrád főbb vezetői azonban szerencsésen kijutottak Svájcba és onnan néhány év multán — jórészt egyenként — hazaszállingóztak.

A württembergi mozgalommal egyidejüleg új Bundschuh-mozgolódás jelei mutatkoztak Breisgauban és a badeni őrgrófságban. Bühl mellett júniusban felkelést kíséreltek meg, amelyet azonban Fülöp őrgróf mindjárt szétvert, vezetőjét, Gugel-Bastiant pedig Freiburgban elfogták és lefejezték.

Ugyanebben az évben, 1514-ben, hasonlóképpen tavasz-

szal. *Magyarországon* is általános parasztháború tört ki. A törökök ellen keresztes hadjáratot hirdettek és a csatlakozó jobbágyoknak és féljobbágyoknak szokás szerint szabadságot ígértek. Mintegy 60.000 ember sereglett egybe Dózsa György székely vitéz parancsnoksága alatt, aki a törökök elleni háborúban már korábban kitüntette magát és nemességet is nyert. A magyar lovagok és főnemesek azonban nem látták szívesen a keresztes hadjáratot, amely tulajdonuktól, szolgáiktól fosztotta volna meg őket. Utánaeredtek az egyes parasztcsapatoknak és jobbágyaikat erőszakkal, bántalmazások között cipelték vissza. Amint ennek híre a keresztes sereghez eljutott, az elnyomott parasztok dühe kirobbant. A legbuzgóbb keresztes prédikátorok közül kettő, Lőrinez és Barnabás forradalmi beszédeikkel még hevesebbre szították a nemesek elleni gyűlöletet. Maga Dózsa is osztozott csapatainak az áruló nemesség elleni haragjában; a keresztes seregből forradalmi hadsereg lett és Dózsa az új mozgalom élére állt.

Parasztjaival Pest mellett, Rákos mezején táborozott. Az ellenségeskedést a környékbeli falvak és a pesti külvárosok nemeseivel kitört viszálykodások sora nyitotta meg; rövidesen csetepatékra került a sor, végül a parasztok kezébe került összes nemesek felett szicíliai vecsernyét[1] tartottak és felperzselték a környéken fekvő kastélyokat. Az udvar fenyegetődzött, de hiába. Amikor a nemeseken a főváros falai alatt az első népítéletet végrehajtották, Dózsa további lépéseket tett. Seregét öt hadoszlopra osztotta. Kettőt a felsőmagyarországi hegyvidékre küldött, hogy azt fellázítsák és a nemeseket kiirtsák. A harmadik Széleresi Ambrus, egy pesti polgár vezetése alatt a főváros sakkbantartására Rákoson maradt; a negyediket és ötödiket Dózsa és öccse, Gergely, Szeged ellen vezették.

[1] 1282 március 30-án Sziciliában leölték a megszálló franciákat. A megbeszélt jel erre a vecsernye-harangozás volt.

E közben a nemesek Pesten gyülekeztek és segítségül hívták Erdély vajdáját, Zápolya Jánost. A nemesség a budai és pesti polgárokkal egyesülve rajtaütött a Rákoson táborozó hadtesten és megsemmisítette azt, miután Szálaresi a parasztsereg polgári elemeivel az ellenséghez pártolt át. Egy csomó foglyot a legborzalmasabb módon kivégeztek, a többit pedig orrukat, fülüket levágva hazaküldték.

Dózsa Szegeden kudarcot vallva, Csanád ellen vonult, amelyet a Báthory István és Csáky püspök vezérlete alatt álló nemesi sereg megverése után el is foglalt, s a foglyokon, köztük a püspökön és Teleki királyi tárnokmesteren véres elégtételt vett a rákosi szörnyűségekért. Csanádon kikiáltotta a köztársaságot, a nemesség eltörlését, az általános egyenlőséget, a nép szuverenitását, majd Temesvár ellen fordult, ahová Báthory vette be magát. Amíg azonban Hosszú Antal seregével megerősödve két hónapig ostromzár alatt tartotta az erősséget, a két felsőmagyarországi csapat több ütközetben vereséget szenvedett a nemességtől és Zápolya János az erdélyi hadsereggel Dózsa ellen vonult. Zápolya a parasztokat megrohanta és szétszórta, Dózsát magát elfogták és tüzes trónra ültették; emberei csak azzal menthették meg életüket, ha vezérük eleven testéből ettek. Lőrinc és Hosszú még egyszer összegyüjtötték a szétugrasztott parasztokat, de újból vereséget szenvedtek és mindenkit, aki az ellenség kezére jutott, karóba húztak vagy felakasztottak. Az utak mentén és a felperzselt falvak szélein ezrével lógtak a parasztok tetemei. Mintegy 60.000 volt az elesettek és lemészároltak száma. A nemeseknek viszont gondjuk volt rá, hogy a legközelebbi országgyülésen a parasztok örökös szolgaságát az ország törvényeként ismertessék el.

A „vend tartományban", Karintiában, Krajnában és Stájerországban ugyanebben az időben kitört parasztfelkelés egy Bundschuh-szerü összeesküvésen alapult, amely ezen

a nemesség és a császári hivatalnokok által kiszipolyozott, török betörésektől elpusztított és éhínséggel sujtott vidéken már 1503-ban megalakult és felkelést idézett elő. E vidék szlovén parasztjai — csakúgy, mint a németek — már 1513-ban újból kibontották a sztara práva (a régi jogok) hadiszászlaját és ha ebben az évben ismét lecsendesedtek és ha 1514-ben, amikor még tömegesebben sereglettek össze, Miksa császárnak a régi jogok helyreállításáról szóló határozott ígéretére még egyszer szétszéledtek is, — 1515 tavaszán a folytonosan rászedett nép bosszúhadjárata annál hevesebben robbant ki. Mint Magyarországon, itt is mindenütt feldúlták a kastélyokat és kolostorokat, a foglyulejtett nemeseket pedig a parasztbíróságok ítélete alapján lefejezték. Stájerországban és Karintiában Dietrichstein császári kapitánynak sikerült a felkelést csakhamar elfojtania; Krajnában azonban csak a raini rajtaütéssel (1516 őszén) és az azt követő, a magyar nemesség gyalázatosságaihoz méltán csatlakozó osztrák kegyetlenkedések végtelen sorozatával tudták elnyomni a felkelést.

Megérthetjük, hogy a döntő vereségek ilyen sorozata és a nemesség ilyen tömeges kegyetlenkedése után a németországi parasztok hosszabb időre csendben maradtak. És mégis: sem az összeesküvések, sem a helyi felkelések nem szűntek meg teljesen. A Bundschuh és a Szegény Konrád menekültjeinek jórésze már 1516-ban visszatért Svábföldre, s a Felső Rajnavidékre és az 1517-es év a Bundschuh-t a Feketeerdőben ismét teljes működésben találja. Joss Fritz maga, aki az 1513-as év bocskoros zászlaját keblén elrejtve még mindig magánál hordozta, újból bejárta a Feketeerdőt és hatalmas tevékenységet fejtett ki. Az összeesküvés újból megszerveződött. Mint négy esztendővel ezelőtt, ismét gyűléseket tartottak a Kniebisen. A titkot azonban nem őrizték meg, a kormányok tudomást szereztek a dologról és közbeléptek. Sokakat elfogtak és kivégeztek; a legtevé-

nyebb és legértelmesebb tagoknak ismét menekülniök kellett. Közöttük volt Joss Fritz is, akit ezúttal sem sikerült kézrekeríteni, de aki, úgylátszik, röviddel ezután Svájcban meghalt, mert ezidötöl schol sem esik róla többé említés.

IV

Ugyanabban az időben, amikor a Feketeerdőben a negyedik Bundschuh-összeesküvést elnyomták, Wittenbergában Luther jelt adott annak a mozgalomnak a megindítására, amely azután valamennyi rendet belerántotta a forgatagba és az egész birodalmat megrendítette. A thüringiai augustinus barát tételei gyujtottak, mint villám a löporos hordóban. A lovagok és polgárok, a parasztok és plebejusok, a hatalmat szemjazó fejedelmek és az alsópapság, a rejtözö misztikus szekták, a tudós és csipösen gúnyos irodalmi ellenzék sokrétü, egymást keresztül-kasul átható törekvései ezekben a tételekben mindenekelött közös, általános kifejezésre találtak és meglepö gyorsasággal csoportosultak köréje. Az összes ellenzéki elemeknek ez a máról-holnapra kialakult szövetsége a maga rövid tartama alatt is hirtelen feltárta a mozgalom roppant hatalmát és annál gyorsabban hajtotta azt elöre.

De éppen a mozgalom e gyors kifejlödésének szükségképpen igen hamar ki kellett fejlesztenie a viszály belül rejtözö csiráit, szükségszerüen ismét el kellett szakítania egymástól a felizgatott tömegek egymással már egész életformájuknál fogva is egyenesen ellentétes alkotóelemeit és vissza kellett vinnie azokat normális, ellenséges álláspontjukra. A tarkabarka ellenzéki tömegnek két vonzási központ körül való elhelyezkedése már a reformáció elsö éveiben elötérbe lép; a nemesek és polgárok feltétel nélkül Luther köré csoportosultak: a parasztok és plebejusok anélkül, hogy Lutherben egyenes ellenséget látnának, elkülö-

nült forradalmi ellenzéki pártot alkottak, mint azelőtt. Csakhogy most a mozgalom sokkal általánosabb, sokkal mélyebbrehatóvolt, mint Luther előtt és ezzel adva volt az élesen kimondott ellentétnek, a két párt egymásközötti, közvetlen harcának szükségszerűsége is. Ez a közvetlen ellentét rövidesen bekövetkezett; Luther és Münzer harcoltak egymás ellen írásban és a szószéken ugyanúgy, mint ahogy a fejedelmek, lovagok és városok túlnyomórészt lutheránus vagy legalábbis a lutherizmus felé hajló erőkből álló seregei a parasztok és plebejusok csapatait szétszórták.

Hogy a reformációt elfogadó különféle elemek érdekei és szükségletei mennyire eltérőek voltak, legjobban mutatja a nemességnek még a parasztháború előtt tett kísérlete, amellyel megpróbálta a maga követeléseit a fejedelmekkel és papokkal szemben érvényesíteni.

Már fentebb láthattuk, milyen volt a német nemesség magatartása a tizenhatodik század elején. Közeljárt ahhoz, hogy függetlenségét a mindjobban elhatalmasodó világi és egyházi fejedelmekkel szemben elveszítse. Ugyanakkor láthatta, hogy amilyen mértékben süllyed ő maga, süllyed a birodalmi hatalom is, és a birodalom szuverén fejedelemségek sokaságára bomlik. Az ő szemében saját pusztulása egybecsett a németségnek mint nemzetnek a pusztulásával. Ehhez járult még, hogy a nemesség, különösen a birodalomtól közvetlenül függő nemesség volt az a rend, amely mind katonai hivatásánál, mind pedig a fejedelmekkel szemben elfoglalt helyzeténél fogva a birodalmat és a birodalmi hatalmat különösen képviselte. Ez volt a legnemzetibb rend és mennél erősebb a birodalmi hatalom, mennél gyengébbek és mennél kevesebben voltak a fejedelmek, mennél egységesebb Németország, annál hatalmasabb volt a nemesség. Innen a lovagság általános méltatlankodása Németország nyomorúságos politikai helyzete, a birodalom külpolitikai tehetetlensége miatt, amely olyan mértékben növekedett,

amilyen mértékben a császári ház öröklés útján egyik tartományt a másik után a birodalomhoz csatolt; innen méltatlankodásuk idegen hatalmak Németországban szött cselszövései, valamint a német fejedelmeknek a külfölddel a birodalmi hatalom ellen alakított szövetségei miatt. A nemesség követeléseinek tehát mindenekelőtt egy birodalmi reform követelésében kellett összpontosulniok, s ennek áldozatai a fejedelmek és a főpapok lettek volna. E reformkövetelés összefoglalását vállalta magára *Ulrich von Hutten*, a német nemesség elméleti képviselője *Franz von Sickingennel*, a nemesség katonai és államférfiúi képviselőjével együtt.

Hutten a nemesség nevében követelt birodalmi reformtervét igen határozottan fejezte ki és igen radikálisan fogalmazta meg. Nem csekélyebbről van itt szó, mint valamennyi fejedelem félreállításáról, valamennyi egyházi fejedelemség és birtok elkobzásáról, monarchikus vezetés alatt álló *nemesi demokrácia* létesítéséről, körülbelül úgy, ahogy az a néhai lengyel nemesi köztársaság legjobb napjaiban volt. A nemesség, az elsősorban katonai osztály uralmának helyreállítása, a fejedelmek, azaz a szétforgácsolódás erőinek eltávolítása, a papok hatalmának megsemmisítése és Németországnak Róma egyházi uralma alól való elragadása által vélte Hutten és Sickingen a birodalmat ismét egységessé, szabaddá és hatalmassá tenni.

A jobbágyságon nyugvó nemesi demokrácia, ahogyan az Lengyelországban és az első évszázadokban valamelyest módosított alakban a germánoktól meghódított birodalomban fennállott, a legnyersebb társadalmi formák egyike és egészen normálisan fejlődik tovább a kialakult feudális hierarchia felé, amely már jelentékenyen magasabb fokot jelent. Ez a tiszta nemesi demokrácia tehát a tizenhatodik században lehetetlen volt. Lehetetlen volt már csak azért is, mert Németországban ekkor általában jelentős és hatalmas

városok voltak. Másfelől azonban lehetetlen volt az alsó nemességnek és a városoknak az a szövetsége is, amely Angliában a feudális rendi monarchiának polgári-alkotmányos monarchiává átalakulását hozta létre. Németországban a régi nemesség fennmaradt, míg Angliában a piros rózsa-fehér rózsa háború[1] 28 család kivételével a régi nemességet kiirtotta és helyébe polgári eredetű és polgári irányzatú nemesség lépett; Németországban a jobbágyság változatlanul fennmaradt és a nemességnek *feudális* jövedelmi forrásai voltak, Angliában a jobbágyság csaknem teljesen eltűnt és a nemesség egyszerű polgári földbirtokosság volt, *polgári* jövedelmi forrással: a földjáradékkal. Végül az abszolút monarchia központosítottsága, amely Franciaországban XI. Lajos óta a nemesség és polgárság közötti ellentét révén fennállott és egyre tovább fejlődött, Németországban lehetetlen volt már csak azért is, mert itt a nemzeti központosítás feltételei vagy egyáltalán nem, vagy csak fejletlen formában voltak fellelhetők.

Ilyen körülmények között mennél jobban belemerült Hutten eszméjének gyakorlati megvalósításába, annál több engedményt kellett tennie és birodalmi reformjának körvonalai szükségképpen annál határozatlanabbakká váltak. A nemesség egymagában nem volt elég hatalmas terveinek keresztülvitelére, — ezt bizonyította a fejedelmekkel szemben egyre növekvő gyengesége. Szövetségestársakra kellett szert tennie és ilyenekként kizárólag a városok, a parasztok és a reformációs mozgalom befolyásos teoretikusai jöhettek számításba. De a városok eléggé ismerték a nemességet ahhoz, hogy ne bízzanak benne és minden vele való szövetkezést visszautasítsanak. A parasztság az őt kiszi-

---

[1] Rózsaháborúk — az angol nemesség két csoportjának (York címerében fehér és Lancaster vörös rózsával) harcai az angol trónért 1451—1485.

polyozó és sanyargató nemesekben teljes joggal legelkeseredettebb ellenségét látta. A teoretikusok pedig vagy a polgárokkal, vagy a fejedelmekkel, vagy a parasztokkal tartottak. Mi pozitívat is ígérhetett volna a nemesség a polgároknak és a parasztoknak azzal a birodalmi reformmal, amelynek főcélja mindig csak a nemesség felemelése volt? Ilyen körülmények között Hutten nem tehetett egyebet, mint hogy propagandairataiban minnél kevesebbet vagy éppen semmit sem szólt a nemességnek, városoknak és parasztságnak jövendő kölcsönös helyzetéről; minden bajt a fejedelmek, papok és a Rómától való függőség számlájára írt és bebizonyította a polgároknak: érdekeik azt kívánják, hogy a fejedelmek és a nemesség között küszöbön álló harcban legalább is semlegesek maradjanak. A jobbágyság megszüntetéséről és a nemesekkel szemben fennálló paraszti terhek eltörléséről Huttennél schol sem esik szó.

A német nemesség helyzete a parasztokkal szemben abban az időben ugyanaz volt, mint a lengyel nemesség viszonya a maga parasztjaihoz az 1830—1846-os zendülésekben. Mint a modern lengyel felkelésekben, úgy az akkori Németországban is csak az összes ellenzéki pártok szövetkezése és nevezetesen a nemességnek a parasztokkal való szövetkezése útján lehetett a mozgalmat sikerre vezetni. De éppen ez a szövetkezés volt mindkét esetben *lehetetlen*. Sem a nemesség nem volt abban a kényszerhelyzetben, hogy politikai kiváltságait és hűbéri jogait a parasztokkal szemben feladja, sem a forradalmi parasztok nem léphettek szövetségre általános, határozatlan kilátások alapján a nemességgel, éppen azzal a renddel, amely őket leginkább elnyomta. Mint 1830-ban Lengyelországban, 1522-ben Németországban sem nyerhette már meg a nemesség a parasztokat. A falvak népét a nemességgel csak a jobbágyság minden formájának teljes megszüntetése, valamennyi nemesi előjog feladása egyesíthette volna; a nemességnek azonban, mint

minden kiváltságos rendnek, semmi kedve sem volt ahhoz, hogy elöjogairól, egész kiváltságos helyzetéről és jövedelmi forrásainak legnagyobb részéről önként lemondjon.

Végül tehát, amikor harcra került a sor, a nemesség egyedül állott a fejedelmekkel szemben. Az, hogy a fejedelmek, akik két évszázad óta állandóan terct nyertek a nemességgel szemben, ezúttal is könnyüszerrel elnyomják öket, előrelátható volt.

Magának a harcnak a lefolyása ismeretes. Hutten és Sickingen, akik már a középnémet nemesség elismert politikai-katonai vezetői voltak, 1522-ben Landauban létrehozták a rajnai, sváb és frank nemesség hat évre tervezett szövetségét, állítólag önvédelmi célból; Sickingen részint saját erejéből, részint a környékbeli lovagokkal együttmüködve sereget vont össze, Frankföldről, az Alsó Rajnavidékről, Németalföldről és Wesztfáliából további csapatokat toborzott és 1522 szeptemberében a trieri érsek-választófejedelemnek küldött hadüzenettel megnyitotta az ellenségeskedést. Amíg azonban Trier előtt táborozott, erősítéseit a gyorsan közbelépő fejedelmek elvágták, Hessen grófja és a pfalzi választófejedelem a trieriek segítségére sietett és Sickingen kénytelen volt várába, Landstuhlba visszahúzódni. A szövetséges nemesség, melyet megfélemlített a fejedelmek koncentrált és gyors akciója, cserben hagyta öt, hiába volt Huttennek és többi barátainak minden fáradozása. Halálos sebet kapott, feladta Landstuhlt és röviddel ezután meghalt. Hutten kénytelen volt Svájcba menekülni és néhány hónappal később a Zürichi-tó Ufnau szigetén meghalt.

Ezzel a vereséggel és a két vezér halálával a nemességnek, mint a fejedelmektől független testületnek hatalma megtört. Ezidőtől a nemesség már csak a fejedelmek szolgálatában és azok vezetése alatt lép fel. A nem sokkal azután kitörő parasztháború még inkább arra kényszerítette, hogy magát közvetve vagy közvetlenül a fejedelmek védelme alá

helyezze és ugyanakkor azt is bebizonyította, hogy a német nemességnek inkább van kedvére, hogy fejedelmi védnökség alatt a parasztokat továbbra is kizsákmányolja, sem minthogy a *felszabadított* parasztsággal nyilt szövetségben a fejedelmek és papok uralmát megdöntse.

V

Attól a pillanattól kezdve, amikor Luthernek a katolikus hierarchia elleni hadüzenete Németország összes ellenzéki elemeit mozgásba hozta, nem múlt el év, amelyben a parasztok szintén elö ne léptek volna követeléseikkel. 1518—1523-ig a Feketeerdöben és a Felsö Svábföldön a helyi parasztfelkelések egymást érték. 1524 tavaszától ezek a felkelések rendszeres jelleget öltöttek. Ez év áprilisában a marchthali apátság parasztjai megtagadták a robotot és egyéb szolgáltatásokat; májusban a Sankt Blasien-i parasztok megtagadták a jobbágyi illetékeket; júniusban a Memmingen melletti Steinheim parasztjai kijelentették, hogy sem tizedet, sem más díjat nem akarnak fizetni; júliusban és augusztusban a thurgaui parasztok keltek fel és csak egyrészt a zürichiek közvetítése, másrészt a svájci államszövetség többeket kivégeztetö brutalitása tudott ismét nyugalmat teremteni. Végül a stühlingeni tartományi grófságban tört ki határozottabb felkelés, amelyet a *parasztháború* közvetlen *kezdetének* tekinthetünk.

A stühlingeni parasztok hirtelen megtagadták a szolgáltatásokat a grófnak, erös csapatokká verödtek össze és 1524 október 24-én a *bulgenbachi Hans Müller* vezetése alatt Waldshutba vonultak. Itt a polgárokkal együtt evangéliumi testvériséget alakítottak. A polgárok annál inkább csatlakoztak a szövetkezéshez, mert ugyanakkor prédikátoruknak, Balthasar *Hubmaiernak*, Thomas Münzer barátjának és tanítványának vallási okokból való üldöztetése miatt ösz-

szeütközésbe kerültek az előausztriai kormányzattal. Így azután heti három krajcár szövetségi adót vetettek ki — szokatlanul nagy összeg akkori pénztértékben —, Elzászba, a Mosel- és az egész Felsőrajnavidékre, valamint Frankföldre megbízottakat küldtek, hogy a parasztokat mindenütt nyerjék meg a szövetkezés számára és a szövetség céljául a hűbéri uralom megszüntetését, valamennyi kastély és klastrom lerombolását és a császáron kívül valamennyi uraság félreállítását tüzték ki. A szövetség zászlaja *a háromszínű német lobogó* volt.

A felkelés gyorsan terjedt az egész mostani badeni felföldön. Páni rémület kerítette hatalmába a felsősvábföldi nemességet, hiszen csapataik majdnem teljes egészükben Olaszországban, az I. Ferenc francia király elleni háborúban voltak elfoglalva. Nem maradt számukra más hátra, mint tárgyalásokkal az időt elhúzni és időközben pénzt felhajtani, csapatokat gyüjteni, amíg elég erősek nem lesznek ahhoz, hogy a parasztokat vakmerőségükért „tüzzel-vassal, gyilokkal és sarccal" megfenyítsék. Itt kezdődik a módszeres árulásnak, a következetes szószegésnek és alattomosságnak az a sorozata, amellyel a nemesek és fejedelmek az egész parasztháború alatt kitüntek és ami a decentralizált és nehezen szervezhető parasztokkal szemben legerősebb fegyverük volt. A Sváb Szövetség, amely Délnyugat-Németország fejedelmeit, nemességét és birodalmi városait foglalta magába, közbelépett, anélkül azonban, hogy a parasztok részére pozitív engedményeket biztosított volna. A parasztok tovább mozgolódtak. A bulgenbachi Hans Müller szeptember 30-tól október közepéig átvonult a Feketeerdőn egészen Urachig és Furtwangenig, csapatának létszámát 3500 főre emelte és azzal Ewatingennél (Stühlingentől nem messze) helyezkedett el. A nemességnek alig 1700 ember állott rendelkezésére és ezek is szétforgácsoltan. Kénytelenek voltak tehát belecegyezni a fegyverszünetbe, amely az

ewatingeni táborban valóban létre is jött. A parasztoknak baráti megegyezést helyeztek kilátásba, mely közvetlenül az érdekeltek között vagy békebíró által jön létre és megígérték a panaszoknak a stockachi tartományi törvényszék által történő kivizsgálását. Mind a nemesi csapatok, mind a parasztok szétoszlottak.

A parasztok 16 cikkelyben állapodtak meg, amelyeket jóváhagyás végett a stockachi törvényszék elé akartak terjeszteni. E cikkelyek igen mérsékeltek voltak. A vadászati jog, a robot, a nyomasztó adók és általában az urasági kiváltságok megszüntetése, védelem az önkényes elfogatások és a pártos, kényük-kedvük szerint ítélkező bíróságok ellen — semmi mást nem követeltek.

A nemesség ellenben, amint a parasztok hazatértek, nyomban az összes vitás teljesítményeket ismét követelte, addig is, amíg a törvényszék nem dönt. A parasztok természetesen vonakodtak és az urakat a törvényszékhez utasították. A viszály újból kitört; a parasztok ismét összegyülekeztek, a fejedelmek és urak összevonták csapataikat. A mozgalom ezúttal ismét továbbterjedt, egészen Breisgauig és mélyen be Württemberg területére. A csapatok a waldburgi *Georg Truchsess* — a parasztháború Albája — vezérlete alatt szemmeltartották a parasztokat, egyes tartalékcsapataikat meg is verték, a sereg zömét azonban nem merték megtámadni. Georg Truchsess tárgyalt a parasztok vezetőivel és itt-ott megegyezésre is jutott velük.

December végén megkezdődtek a tárgyalások a stockachi törvényszéken. A parasztok tiltakoztak az ellen, hogy a törvényszék kizárólag nemesekből áll. Válaszul császári kinevező levelet olvastak fel előttük. A tárgyalások elbúzódtak, közben a nemesség, a fejedelmek, a Sváb Szövetség hatóságai fegyverkeztek. Ferdinánd főherceg, aki az akkori osztrák örökös tartományokon kívül Württemberg, a badeni Feketeerdő és Dél-Elzász fölött is uralkodott, a

legnagyobb szigort parancsolta a lázadó parasztok ellen. El kell fogni őket, kínozni és irgalom nélkül agyonverni, tönkre kell tenni őket úgy, ahogyan a legkönnyebb, javaikat felégetni és elpusztítani, asszonyaikat és gyermekeiket pedig földönfutóvá tenni. Látható, hogyan tartották meg a fejedelmek és az urak a fegyverszünetet és mit értettek barátságos közvetítésen és a panaszok kivizsgálásán. Ferdinánd főherceg, akinek az augsburgi Welser-ház kölcsönt adott, lázas sietséggel fegyverkezett; a Sváb Szövetség három határidőre teljesítendő pénz- és katonaszolgáltatást rendelt el.

Ezek az eddigi felkelések egybeestek Thomas Münzernek öthónapos felföldi tartózkodásával. Nincs ugyan közvetlen bizonyítékunk a mozgalom kitörésére és menetére gyakorolt befolyásáról, de azért ez a befolyás közvetve teljes mértékben megállapítható. A parasztok közül a leghatározottabb forradalmárok javarészt az ő tanítványai és az ő eszméit képviselik. A 12 cikkelyt, valamint a felföldi parasztok cikkelyeit tartalmazó levelet valamennyi kortársa neki tulajdonítja, habár, legalábbis az elsőket, bizonyára nem ő fogalmazta. Még Thüringiába való visszautazása közben is határozott forradalmi írást bocsátott ki a felkelő parasztokhoz.

Ugyanakkor a Württembergből 1519-ben elűzött Ulrik herceg cselt szött, hogy a parasztok segítségével ismét országának birtokába juthasson. Tény az, hogy elűzése óta igyekezett felhasználni a forradalmi pártot és azt állandóan támogatta. Az 1520—1521 között a Feketeerdőben és Württembergben előforduló helyi zendülések legtöbbjébe belekeveredett a neve és most hohentwieli várából egyenesen Württemberg elleni betörésre készülődött. A parasztok azonban csak felhasználták, befolyása sohasem volt rájuk, még kevésbbé bíztak benne.

Igy múlt el a tél anélkül, hogy bármelyik oldalról is elhatározó lépés történt volna. A fejedelmi urak elbújtak, a

parasztfelkelés egyre terjedt. 1525 januárjában a Duna, Rajna és Lech közötti egész országrész teljes forrongásban volt és februárban kitört a vihar.

Mialatt a *Feketeerdő-hegaui csapat* a bulgenbachi Hans Müller vezetése alatt Württembergi Ulrikkal konspirált és részben vele együtt csinálta végig Stuttgart elleni hiábavaló felvonulását (1525 februárjában és márciusában) a parasztok Riedben, Ulm fölött, február 9-én felkeltek, összegyültek a Baltringen melletti mocsaraktól védett táborban, kitűzték a *vörös zászlót* és Ulrich Schmid vezetése alatt megalakították a *baltringeni sereget*. 10—12.000 főből állottak.

Február 25-én a 7000 főt számláló *felsőallgäui sereg* a Schussernél gyülekezett arra a hiresztelésre, hogy az ott fellépő elégedetlenek ellen csapatok indultak útnak. A kempteniek, akik egész télen át vitáztak érsekükkel, 26-án összeállottak és egyesültek emezekkel. Memmingen és Kaufbeuren városok bizonyos feltételekkel szintén csatlakoztak a mozgalomhoz; azonban a városok e harcban követett magatartásának kétértelműsége már itt is világosan kitünt. Március 7-én Memmingenben a 12 memmingeni cikkelyt az összes felsőallgäui parasztok számára elfogadták.

Az allgäuiak üzenetére a Bodeni-tónál Eitel Hans vezetése alatt megalakult a *tómenti sereg*. Ez a csapat is gyorsan erősödött. A főhadiszállás Bermatingenben volt.

Alsó Allgäuban, Ochsenhausen és Schellenberg környékén, a Truchsess uradalmához tartozó Zeil és Waldenburg környékén hasonlóképpen felkeltek a parasztok, éspedig már március első napjaiban. Ez a 7000 főnyi *alsóallgäui sereg* Wurzachnál táborozott.

Mind a négy csapat elfogadta a memmingeni cikkelyeket, amelyek egyébként még sokkal mérsékeltebbek voltak, mint a hegauiak cikkelyei és sajátságos határozatlanságot mutattak még azokban a pontokban is, amelyek a felfegyverzett csapatoknak a nemességgel és a kormányokkal

szembeni magatartására vonatkoztak. Ahol határozottság nyilvánult meg, ott az csak a háború során fejlődött ki, miután a parasztok ellenségeik eljárásáról maguk szereztek tapasztalatokat.

Ezekkel a csapatokkal egyidőben egy hatodik is keletkezett a Duna mentén. Az Ulmtól Donauwörthig terjedő egész vidékről, az Iller, a Roth és a Biber völgyeiből jöttek a parasztok Leipheimbe és tábort ütöttek ott. 15 község valamennyi fegyverforgató férfia, azonkívül még 117 községből számosan sereglettek egybe. A *leipheimi sereg* vezére Ulrich Schön volt, prédikátora Jakob Wehe, a leipheimi pap.

Így március elején hat táborban mintegy 30—40.000 felsősvábföldi felkelő paraszt állott fegyverben. A parasztcsapatok — jellegüket tekintve — igen vegyesek voltak. A forradalmi — Münzer-féle — párt mindenütt kisebbségben volt. Ennek ellenére mindenütt ők alkották a paraszttáborok magvát és erősségét. A parasztok zöme mindig kész volt egyezkedni az urakkal, ha csak biztosították számára azokat az engedményeket, amelyeket fenyegető magatartásával kicsikarni remélt. Ráadásul, amikor a dolog kezdett elhúzódni és a fejedelmi seregek közeledtek, beleúntak a hadakozásba és azok, akiknek még volt valami veszteni valójuk, nagyobbrészt hazaszállingóztak. E mellett a csavargó lumpenproletariátus tömegével csatlakozott a csapatokhoz, ami a fegyelmet megnehezítette, a parasztokat demoralizálta, minthogy szintúgy hol összegyültek, hol szétszéledtek. Már ez is megmagyarázza azt, hogy a parasztcsapatok kezdetben mindenütt védekezésben maradtak, a táborokban demoralizálódtak és még ha el is tekintünk taktikai gyengeségüktől és a rátermett vezetők hiányától, — semmiesetre sem értek fel a fejedelmek csapataival.

Még mialatt a csapatok gyülekeztek. Ulrik herceg toborzott zsoldoscsapatokkal és néhány hegaui paraszttal Ho-

hentwielből Württembergbe sietett. Ha a parasztok most a másik oldalról a waldburgi Truchsess csapatai ellen vonulnak, akkor a Sváb Szövetség elveszett. De a csapatok tisztán védekező álláspontja következtében Truchsessnek csakhamar sikerült a baltringeni, allgäui és a Bodeni-tó környéki parasztsággal fegyverszünetet kötnie, tárgyalásokat kezdtek és az ügy lebonyolításának időpontját Judica vasárnapjára (április 2) tűzték ki. Ezalatt felvonulhatott Ulrik herceg ellen, megszállhatta Stuttgartot és kényszeríthette Ulrikot, hogy már március 17-én ismét hagyja el Württemberget. Ezután a parasztok ellen fordult; csakhogy saját seregének landsknechtjei fellázadtak és vonakodtak a parasztok ellen harcolni. Truchsessnek sikerült a lázongókat lecsillapítania és Ulm felé menetelt, ahol újabb erősítéseket gyűjtött. Teck alatt, Kirchheimnél megfigyelő tábort hagyott hátra.

A Sváb Szövetség, amely kezét végre szabadnak érezte és első osztagait összegyűjtötte, most levetette álarcát és kijelentette, hogy „elhatározta fegyverrel és isten segedelmével elhárítani azt, amire a parasztok önfejüen elszánták magukat".

A parasztok közben szigorúan a fegyverszünethez tartották magukat. A Judica vasárnapjára[1] kitűzött tárgyalásra összeállították követeléseiket, a híres *tizenkét cikkely*. Követelték a papoknak a községek általi választását és jogot eltávolításukra, a kis tized megszüntetését, a nagy tizednek, a papi javadalmazás levonása után közcélokra fordítását, a jobbágyság eltörlését, a halászati, vadászati jog és a halálozási illeték megszüntetését, a túlhajtott robot, adó és illetékek korlátozását, a községektől és egyesektől erőszakosan elvont erdők, legelők és kiváltságok visszaadását, továbbá az önkény kiküszöbölését az igazságszolgáltatásból

[1] A nagyböjt ötödik vasárnapja.

és a kormányzásból. Látjuk, hogy a mérsékelt, egyezkedő rész még jelentős többségben volt a paraszti csapatok soraiban. A forradalmi párt a maga programját *„cikkelylevelében"* már régebben felállította. Ez a parasztság összességéhez intézett nyilt levél felszólítja őket, lépjenek be a „keresztény egyesülésbe és testvériségbe" az összes terhek megszüntetése céljából, akár jó szóval érjék el ezt, „ami alig-alig lehetséges", akár erőszakkal és a vonakodókat „világi átokkal" fenyegeti, azzal, hogy kitaszítják őket a társadalomból és a szövetségi tagokkal való érintkezésből. A kastélyok, kolostorok és papi alapítványok hasonlóképpen világi átok alá kerülnek, hacsak a nemesek, szerzetesek és papok azokat önszántukból nem hagyják el, közönséges házakba költözvén, mint más emberek és nem csatlakoznak a keresztény egyesüléshez. — Ebben a radikális kiáltványban tehát, amelyet nyilvánvalóan az 1525 tavaszán kitört felkelés *előtt* fogalmaztak meg, mindenekelőtt a forradalomról, a még uralkodó osztályok teljes legyőzéséről van szó és a „világi átok" voltaképpen csak kijelöli az elnyomókat és árulókat, akiket agyon kell verni, a várakat, amelyeket fel kell perzselni, a klastromokat és alapítványokat, amelyeket el kell kobozni és amelyek kincsei pénzzé teendők.

Mielőtt azonban a parasztok tizenkét cikkelyüket a döntőbíróság elé terjeszthették volna, hírét vették a Sváb Szövetség szerződésszegésének és csapataik közeledésének. Azonnal megtették intézkedéseiket. Az allgäui, baltringeni és bodeni-tavi parasztok Geisbeurenben nagygyülést tartottak. A négy csapatot egybeolvasztották és négy új hadoszlopot szerveztek belőle; elhatározták az egyházi javak elkobzását, kincseiknek eladását a hadipénztár javára és a várak felgyujtását. Így vált a hivatalos tizenkét cikkely mellett a „cikkelylevél" hadiviselésük szabályzatává és Judica vasárnapja, a békekötésre kiszemelt nap az *általános felkelés* dátumává.

A mindenütt növekvő izgalom, a parasztok és nemesek közötti szüntelen helyi összetüzések, a Feketeerdőben immár hat hónap óta erösödő felkelésről és annak a Duna és a Lech vidékén való elterjedéséről szóló hir mindenesetre elegendö ahhoz, hogy a Németország kétharmadára kiterjedö parasztfelkelések gyors egymásutánját általánosságban megmagyarázzuk vele. Azonban azt, hogy a mozgalom élén olyan emberek állottak; akik azt újrakeresztelö és egyéb emisszáriusokkal szervezték meg, bizonyítja a valamennyi külön felkelés egyidejü kitörésének tónye. Március második felében már zavargások törtek ki Württembergben, az Alsó Neckar mentén, Odenwaldban, Alsó és Felsö Frankföldön. Április 2-t, Judica vasárnapját azonban már elöbb az általános felkelés napjául jelölték meg és a döntö csapás, a tömegfelkelés, mindenütt április elsö hetében robbant ki. Az allgäui, hegaui és a (Bodeni)-tó-menti parasztok április elsején vészharangokkal és tömeggyülésekkel hívtak táborukba minden fegyverfogható férfit és, a baltringeniekkel egyidöben, megnyitották az ellenségeskedést a várak és kolostorok ellen.

Frankföldön, ahol a mozgalom hat középpont körül csoportosult, a felkelés mindenütt április elsö napjaiban tört ki. *Nördlingenben* ezidötájt két paraszttábor alakult, amelyek segítségével az Anton *Forner* vezetése alatt álló városi forradalmi párt fölénybe került és keresztülvitte Forner polgármesterré kinevezését, úgyszintén a városnak a parasztokhoz való csatlakozását. *Anspach környékén* április 1—7-ig mindenütt talpraállottak a parasztok és a felkelés innen terjedt Bajorország felé. A *Rothenburg-vidéki* parasztok már március 22 óta fegyverben állottak; magában Rothenburg városában március 27-én a kispolgárok és plebejusok Stephan von *Menzingen* vezetésével megdöntötték a patríciusok uralmát; minthogy azonban a város fö jövedelmi forrása éppen a parasztok szolgáltatásaiból

állott, az új kormányzás is igen ingadozónak és kétszínűnek mutatkozott a parasztok felé. A *würzburgi* apátságban április elején a parasztok és a kisvárosok általánosan felkeltek és a *bambergi* püspökségben az általános felkelés öt nap alatt engedékenységre kényszerítette a püspököt. Végül északon, a thüringiai határon az erős *bildhauseni parasztlábor* gyült egybe.

Odenwaldban, ahol *Wendel Hipler*, a Hohenlohe grófok egykori kancellárja, nemesember és *Georg Metzler* fogadós (a Krautheim melletti Ballenbergből) állottak a forradalmi párt élén, a vihar már március 26-án kitört. A parasztok mindenfelől a Tauber felé vonultak. A rothenburgi tábor kétezer embere csatlakozott hozzájuk. Georg Metzler átvette a vezetést és az összes erősítések beérkezése után a Jaxt melletti Schönthal kolostor irányába menetelt, ahol a *neckarvölgyiek* is hozzájuk verődtek. Ezek a Heilbronn melletti Böckingenből való *Jäcklein Rohrbach* kocsmáros vezérlete alatt Judica vasárnapján Fleinben, Sontheimben stb. meghirdették a felkelést, Wendel Hipler pedig ugyanakkor egy csapatnyi összeesküvővel rajtaütött Öhringenen, s a környékén lakó parasztok így szintén belesodródtak a mozgalomba. Schönthalban a két, most már „Erős Sereg" néven egyesült parasztosztag elfogadta a tizenkét cikkelyt és portyázásokat szervezett a várak és klastromok ellen. Az Erős Sereg 8000 embert számlált, ágyúi voltak és 3000 kézifegyvere. Hozzájuk csatlakozott egy frank lovag, *Florian Geyer* is, aki — főleg a rothenburgi és öhringeni határőrökből — válogatott hadtestet szervezett: a Fekete Sereget.

Az ellenségeskedést a Neckarsulmban székelő württembergi várnagy, Ludwig von Helfenstein gróf nyitotta meg. A kezébe kerülő parasztokat minden további nélkül lemészároltatta. Az Erős Sereg ellene vonult. Ezek a mészárlások, valamint a leipheimi csapat vereségéről, Jakob Wehe kivégzéséről és Truchsess rémtetteiről érkező hírek elkese-

ítették a parasztokat. Helfensteint, aki Weinsbergbe vette be magát, itt támadták meg. A várat Florian Geyer rohamozta meg, a város hosszabb harc után elesett és Lajos grófot több lovaggal együtt foglyul ejtették. A rákövetkező napon, április 17-én Jäcklein Rohrbach a csapat legelszántabb férfiaival törvényt ült az elfogottakon és tizennégyüket Helfensteinnel az élén karóba huzatta, — a legszégyenletesebb halálnem volt ez, amelyet rájukróhattak. Weinsberg bevétele és Jäcklein rémületet keltő bosszúja Helfensteinen, nem tévesztette el hatását a nemességre. A Löwenstein grófok beléptek a parasztszövetkezésbe, a Hohenlohék — akik már korábban beléptek, de segítséget még nem nyujtottak — azonnal küldték a kívánt ágyút és puskaport.

A vezetők arról tanácskoztak, ne hívják-e meg kapitányul Götz von Berlichingent, „mivel ő melléjük állíthatná a nemességet". Az indítvány kedvező visszhangra talált; Florian Geyer azonban, aki a parasztoknak és vezetőknek ebben a hangulatában a reakció kezdetét látta, Fekete Seregével különvált a csapattól, saját szakállára végigportyázta előbb a Neckar-vidéket, majd Würzburg táját, mindenütt feldúlva a várakat és a papok fészkeit.

A sereg fennmaradó része most először is Heilbronn ellen vonult. Ebben a hatalmas szabad birodalmi városban, mint majdnem mindenütt, a patríciusokkal egy polgári és egy forradalmi ellenzék állott szemben. Az utóbbi titkos egyetértésben a parasztokkal már április 17-én egy zavargás alkalmával megnyitotta a kapukat Georg Metzler és Jäcklein Rohrbach előtt. A parasztvezérek embereikkel birtokukba vették a várost, s az belépett a testvériségbe, 1200 forint készpénzt fizetett és egy szakasz önkéntest állított. Csak a papokat és a német lovagrend tagjainak birtokait sarcolták meg. 22-én, kisebb helyőrséget hagyva hátra, a parasztok ismét elvonultak. Heilbronnt szemelték ki a különböző seregek központjául, amelyek valóban delegátuso-

kat küldtek oda és tanácskozásokat folytattak a parasztcsapatok közös akcióiról és közös követeléseiről. Azonban a polgári ellenzék és a parasztok bevonulása óta vele szövetkezett patríciusok most újból felülkerekedtek, minden erélyes lépést meggátoltak és csak a fejedelmi seregek közeledésére vártak, hogy a parasztokat végképpen elárulják.

A parasztok Odenwald irányába vonultak. Április 21-én Götz von Berlichingen — aki néhány nappal előbb a pfalzi választófejedelemnek, azután a parasztoknak, majd ismét a választófejedelemnek ajánlkozott fel — kénytelen volt belépni az evangéliumi testvériségbe és átvenni az Erös Sereg *világos* részének (ellentétben Florian Geyer Fekete Seregével) fővezérletét. Götz azonban ugyanakkor a parasztok foglya is volt, akik bizalmatlanul őrizték őt és a parasztvezetők tanácsának rendelték alá, ezek nélkül semmit sem tehetett. Götz és Metzler most a parasztok zömével Buchenen át Amorbach felé vonultak, ahol április 30-tól május 5-ig maradtak és az egész Mainz-vidéket föllázították. A nemeseket mindenütt csatlakozásra kényszerítették és így váraikat megkímélték; csak a kolostorokat égették fel és fosztották ki. A sereg szemmellátható lag demoralizálódott; a legerélyesebb emberek Florian Geyerrel vagy Jäcklein Rohrbachhal távol voltak, Heilbronn bevétele után ugyanis ez is elvált tőlük, nyilván, mert ő, Helfenstein gróf bírája, nem volt hajlandó tovább olyan csapat keretében maradni, amely a nemesekkel akart egyezkedni. Már maga ez a törekvés is a nemességgel való megegyezésre, a bomlás jele volt. Röviddel ezután Wendel Hipler a csapatok igen alkalmas újjászervezését javasolta: vegyék fel szolgálatukba a naponta ajánlkozó Landsknechteket és a csapatokat ne újítsák meg, mint eddig havonta új állomány bevonásával és a régiek elbocsátásával, hanem tartsák meg az egyszer már fegyverben levő, valamelyest begyakorolt legénységet. A közösség gyülése azonban mindkét ajánlatot elvetette; a pa-

rasztok már elbizakodottakká váltak és az egész háborút zsákmányolóhadjáratnak tekintették, amelyben a landsknechtek versenye semmi jót nem jelentett nekik és amelyből — véleményük szerint — joguk volt hazavonulni, mihelyt zsebeik megteltek. Söt Amorbachban odáig mentek, hogy Hans Berlin heilbronni tanácsúr a „tizenkét cikkely deklarációját" — ezt az aktadarabot, amelyben a tizenkét cikkelynek minden élét elvették és a parasztok szájába alázatosan esedező kifejezéseket adtak — a csapatok vezetőivel és tanácsaival elfogadtatta. Ez már mégis sok volt a parasztoknak; nagy lármával elvetették a deklarációt és ragaszkodtak az eredeti cikkelyekhez.

Eközben Würzburg környékén döntő fordulat állott be. A püspök, aki április elején, az első parasztfelkelés során a Würzburg melletti Frauenberg erősségébe vonult vissza és onnan hasztalanul irkált mindenfelé segítségért, végre pillanatnyi engedékenységre kényszerült. Május 2-án tartománygyülés nyílt meg, amelyen a parasztok is képviseltették magukat. Mielőtt azonban bármilyen eredményre jutottak volna, olyan leveleket fogtak el, amelyek nyilvánvalóvá tették a püspök áruló üzelmeit. A tartománygyülés azonnal feloszlott és a felkelő városok és parasztok, valamint a püspök hívei között megkezdődtek az ellenségeskedések. Maga a püspök május 5-én Heidelbergbe szökött; már másnap megérkezett Würzburgba Florian Geyer és a Fekete Sereg, velük a *frankföldi Tauber-csapat*, amely mergentheimi, rothenburgi és anspachi parasztokból alakult. Május 7-én Götz von Berlichingen is megérkezett a világos Erős Sereggel és Frauenberg ostroma megkezdődött.

Limpurg, Ellwangen és Hall vidékén egy másik, a gaildorfi, avagy *Közönséges Erős Sereg* alakult már március végén és április elején. Ez igen erőszakosan lépett fel, fellázította az egész vidéket, számos várat és klastromot perzselt fel, többek között Hohenstaufen várát is, a parasztokat

csatlakozásra, az összes nemeseket pedig — még a limpurgi pohárnokokat is — a keresztény testvériségbe való belépésre kényszerítette. Május elsején betört Württembergbe, de visszavonulásra kényszerítették. A német kisállam-rendszer elkülönítettsége akkor éppoly kevéssé tette lehetővé, mint 1848-ban, hogy a különböző államterületek forradalmárai együttesen cselekedjenek. A gaildorfiak kis területre korlátozva szükségképpen önmagukba roskadtak, amikor ezen a területen már minden ellenállást legyőztek. Gmünd városával megegyeztek és 500 fegyveres hátrahagyásával szétszéledtek.

Pfalzban április végén a Rajna mindkét partján parasztcsapatok alakultak. Sok várat és klastromot dúltak fel és május elsején bevették Neustadt a. d. Hardtot, miután az ideérkező bruchrainiak Speyert már előző nap megegyezésre kényszerítették. A zaberni marsall a választófejedelem kis csapatával semmit sem tehetett ellenük és május 10-én a választófejedelem kénytelen volt a felkelő parasztokkal megállapodást kötni, amelyben biztosította részükre panaszaiknak tartománygyülésen való orvoslását.

Végül *Württembergben* egyes vidékeken a felkelés már korábban kitört. Az urachi Alpokban a parasztok már februárban szövetségre léptek a papok és urak ellen és március végén felkeltek a blaubeureni, urachi, münsingi, balingeni és rosenfeldi parasztok. A gaildorfiak Göppingennél, Jäcklein Rohrbach Brackenheimnél, a megvert leipheimi csapat töredékei Pfullingennél törtek be württembergi területre és fellázították a vidék népét. Más tájakon is komoly zavargások törtek ki. Pfullingen már április 6-án kénytelen volt meghódolni a parasztok előtt. Az osztrák főherceg kormánya a legnagyobb zavarban volt. Pénze nem volt, csapata csak igen kevés. A városok és várak legénység és muníció híján a legrosszabb állapotban voltak. Maga Asberg csaknem védelem nélkül állott.

A kormánynak az a kísérlete, hogy a városokból sorozott csapatokat a parasztok ellen összevonja, eldöntötte pillanatnyi alulmaradását. Április 16-án Bottwar város csapata megtagadta a menetelést és Stuttgart helyett a Bottwar melletti Wunnensteinre vonult, ahol a polgárok és parasztok táborának magvát alkotta. A tábor rohamosan nőtt. Ugyanaznap kitört a zabergaui felkelés: a maulbronni klastromot kifosztották, egy sor kolostort és várat teljesen elpusztítottak. A megye parasztjai a szomszédos Bruchrainból kaptak erősítést.

A wunnensteini csapat élére *Matern Feuerbacher* bottwari tanácsúr állott, aki, bár a polgári ellenzék egyik vezetője, de mégis eléggé kompromittálva volt ahhoz, hogy a parasztokkal kényszerüljön menni. Közben azonban végig igen mérsékelt maradt, a cikkelylevélnek a várakra vonatkozó végrehajtását megakadályozta és mindenütt közvetítést kísérelt meg a parasztok és a mérsékelt polgárság között. Megakadályozta a württembergiek egyesülését a világos Erős Sereggel és később a gaildorfiakat rábírta a Württembergből való visszavonulásra. Polgári irányzata miatt április 19-én megfosztották állásától, azonban már a következő napon ismét kinevezték kapitánnyá. Feuerbacher nélkülözhetetlen volt és amikor Jäcklein Rohrbach 22-én kétszáz elszánt emberével a württembergiekhez csatlakozott, az ő számára sem maradt más hátra, minthogy állásában meghagyja és cselekedeteinek szigorú felügyeletére szorítkozzék.

Április 18-án a kormány megpróbált tárgyalásokba bocsátkozni a wunnensteini parasztokkal. A parasztok ragaszkodtak ahhoz, hogy a kormány fogadja el a tizenkét cikkelyt, amire azonban a megbízottaknak természetesen nem volt felhatalmazásuk. Igy hát a sereg megindult. 20-án Laufenben voltak, ahol a kormány képviselőit utoljára utasították vissza. 22-én a 6000 fönyi sereg Bietigheimben állott és Stuttgartot fenyegette. Innen a tanács nagy része elmene-

külr és a város ügyeinek élére polgárokból alakult választmányt állítottak. A polgárságon belül a patríciusok, a polgári ellenzék és a forradalmár plebejusok között ugyanazok a szakadékok állottak fenn, mint mindenütt. A plebejusok április 25-én megnyitották a kapukat a parasztok előtt és így Stuttgartot azonnal megszállták. Itt a *Nagy Keresztény Sereg* szervezését — ahogyan a württembergi felkelők most magukat nevezték — teljesen végrehajtották és a zsold, a zsákmányelosztás és az ellátás stb. kérdését szigorú szabályokkal rendezték. Theus Gerber vezetése alatt egy szakasz stuttgarti csatlakozott hozzájuk.

Április 29-én Feuerbacher egész csapatával a Schorndorfnál württembergi területre betört gaildorfiak ellen vonult, az egész vidéket felvette a szövetkezésbe és ezzel a gaildorfiakat visszavonulásra kényszerítette. Ezzel megakadályozta azt, hogy saját seregének forradalmi elemeit — akiknek élén Rohrbach állott — a kíméletlen gaildorfiakkal való elvegyülés veszedelmesen megerősítse. Schorndorftól Truchsess közeledtének hírére elindult elője és május elsején a Teck alatti Kirchheimnél ütött tábort.

Ezzel vázoltuk a felkelés keletkezését és fejlődését Németországnak azon részén, amelyet a parasztseregek első csoportja területének kell tekintenünk. Mielőtt a többi csoportokra (Thüringiára, Hessenre, Elzászra, Ausztriára és az Alpokra) áttérnénk, Truchsess hadjáratáról kell beszélnünk, amelyben, kezdetben egyedül, később különböző fejedelmek és városok támogatásával a felkelőknek ezt az első részét megsemmisítette.

Truchsesst Ulmnál hagytuk el, ahová március végén érkezett, miután a Teck alatti Kirchheimnél Dietrich Spät vezérlete alatt felderítő csapatot hagyott hátra. Truchsess hadteste, amely az Ulmban összpontosított szövetséges erősítések összevonása után nem egészen 10.000 embert számlált (ebből 7200 gyalogság), volt az egyetlen hadsereg, mely

a parasztok elleni támadó hadjárat céljaira rendelkezésre állott. Az erősítések igen lassan érkeztek Ulmba, részint, mert a toborzás a felkelők vidékén igen nehéz volt, részint a kormányok pénzhiánya miatt, részint pedig azért, mert a kisszámú csapatok az erődök és várak védelmére mindenütt teljességgel nélkülözhetetlenek voltak. Hogy a fejedelmeknek és városoknak, amelyek nem tartoztak a Sváb Szövetséghez, milyen kevés csapat állott rendelkezésükre, azt már láttuk. Így tehát minden a Georg Truchsess szövetségi serege által kivívandó sikerektől függött.

Truchsess először a *baltringeni sereg* ellen fordult, amely időközben Ried környékén megkezdte a várak és klastromok pusztítását. A szövetséges csapatok közeledtére visszahúzódó parasztokat a mocsarakból bekerítő mozdulatokkal kiüzték és azok a Dunán átkelve a sváb Alpok szakadékaiba és erdőségeibe vették be magukat. Itt, ahol a szövetségi csapatok főerősségei; a lovasság és tüzérség nem sokat ért, Truchsess nem üldözte őket tovább. A leipheimiek ellen vonult, akik Leipheimnél 5000, a Mindel völgyében 4000 és Illertissennél 6000 emberrel állottak, az egész környéket fellázították, kolostorokat és várakat pusztítottak el és mindhárom hadoszlopukkal Ulm ellen készülődtek. Úgylátszik, a bomlás itt is kikezdte a parasztok csapatait és a sereg katonai megbízhatóságát tönkretette, mert Jakob Wehe kezdettől fogva tárgyalásokat kísérelt meg Truchsessel. Ez azonban most, mikor már megfelelő katonai erő állott mögötte, nem állt szóba velük, hanem április 4-én megtámadta a leipheimi főcsapatot és teljesen szétszórta azt. Jakob Wehe-t és Ulrich Schönt, továbbá két másik parasztvezért foglyul ejtettek és lefejeztek; Leipheim kapitulált és a környéken végzett néhány portyázással az egész kerületet hatalmukba kerítették.

A landsknechteknek a fosztogatás és különzsold vágyából táplálkozó újabb lázongása ismételten feltartóztatta

Truchsesst április 10-ig. Azután délnyugatra fordult a *baltringeniek* ellen, akik időközben betörtek waldburgi, zeili és wolfeggi uradalmaiba, és várait ostromolták. A parasztokat itt is szétforgácsolódva találta, s április 11-én és 12-én több egymásutáni csatában megverte őket; ezek a csaták a baltringeni sereget szintén teljesen felbomlasztották. A töredék Flórián pap vezetésével a *tómenti csapatokhoz* húzódott vissza. Truchsess most ezek ellen fordult. A tómenti sereg, amely e közben nemcsak portyázott, hanem Buchhorn (Friedrichshafen) és Wollmatingen városokat is bevonta a testvériesülésbe, 13-án a salemi kolostorban nagy haditanácsot tartott és elhatározták, hogy Truchsess ellen vonulnak. Mindenütt nyomban meghúzták a vészharangot és a hermatingeni táborban 10.000 ember gyült össze, akikhez még a megvert baltringeniek is csatlakoztak. Április 15-én kedvező kimenetelű csatát vívtak Truchsess-szel, aki a maga seregét nem akarta itt döntő ütközetben kockára tenni és a tárgyalást részesítette előnyben, annál is inkább, mert közben arról értesült, hogy az allgäuiak és a hegauiak szintén közelednek. Április 17-én tehát Weingartenban a tókörnyéki parasztokkal és a baltringeniekkel számukra látszólag meglehetősen kedvező megállapodást kötött, amelyet a parasztok minden aggály nélkül elfogadtak. Sikerült elérnie továbbá azt is, hogy a felső- és alsóallgäuiak a megállapodást szintén elfogadták, azután pedig elvonult Württemberg felé.

Ravaszsága itt Truchsesst a biztos romlástól mentette meg. Ha nem értett volna hozzá, hogy a gyenge, korlátolt, nagyobbrészt már demoralizált parasztokat és többnyire gyengeképességű, félénk és megvesztegethető vezetőiket megszédítse, akkor kis seregével négy, együttvéve 20—30.000 főnyi hadoszlop közé zárva feltétlenül elveszett volna. Azonban ellenségeinek, a parasztfőmegeknek mindig elkerülhetetlen korlátoltsága lehetővé tette, hogy éppen abban a pil-

lanatban szabaduljon meg tőluk, amikor azok az egész háborút, legalább Svábföldön, egycsapásra befejezhették volna. A tómenti parasztok olyan pontosan tartották az egyességet, amellyel természetesen végül falhozállították őket, hogy később saját szövetségestársaik, a hegauiak ellen is fegyvert fogtak; az allgäuiak, akiket vezetőik szintén belekevertek az árulásba, nyomban felmondták ugyan a szerződést, e közben azonban Truchsess már túl volt a veszélyen.

A hegauiak, bár nem csatlakoztak a weingarteni szerződéshez, mindjárt azután a határtalan korlátoltságnak és önfejű provincializmusnak olyan új bizonyítékát adták, amely az egész parasztháború sírját megásta. Miután Truchsess hiába alkudozott velük és elvonult Württemberg felé, utánanyomultak és állandóan az oldalában maradtak; eszükbe sem jutott azonban, hogy a württembergi Nagy Keresztény Sereggel egyesüljenek, mégpedig azért, mivel a württembergiek és a neckarvölgyiek egy alkalommal segélykérésüket elutasították. Amikor tehát Truchsess eléggé eltávolodott otthonuktól, szép csendesen visszafordultak és Freiburg ellen vonultak.

A württembergieket Matern Feuerbacher vezérletével a Teck alatti Kirchheimben hagyták el, ahonnan Truchsess hátrahagyott felderítő hadteste Dietrich Spät vezetésével Urach felé húzódott vissza. Egy Urach elleni meghiúsult rámadási kísérlet után Feuerbacher Nürtingen felé fordult és valamennyi környékbeli felkelő csapathoz kérést intézett, hogy a döntő ütközetre segédcsapatokat küldjenek. Valóban, mind az alsówürttembergi vidékről, mind pedig a Gäuból jelentős erősítések futottak be. Nevezetesen felvonultak két erős csapattal a gäui parasztok, akik a leipheimiek egészen Nyugat-Württembergig visszavonuló töredékei köré gyülekeztek, az egész Neckar- és Nagold-völgyet egészen Böblingenig és Leonbergig fellázították és május 5-én Nürtingenben egyesültek Feuerbacherral. Truchsess Böblin-

gennél találkozott az egyesült seregekkel. Azok száma, ütegeik és hadállásuk meghökkentette; szokott módszere szerint nyomban tárgyalásokba bocsátkozott és fegyverszünetet kötött a parasztokkal. Alighogy ilymódon biztosította magát, már május 12-én, *a fegyverszünet tartama alatt* megrohanta őket és döntő ütközetet kényszerített ki. A parasztok hosszan és vitézül álltak ellen, végül azonban Böblingen a polgárság árulása következtében Truchsess kezébe került. Ez megfosztotta a parasztok balszárnyát támaszpontjától, átkarolták és megfutamították őket. A csata ezzel eldőlt. A fegyelemhez nem szokott parasztok sorai megzavarodtak és rövidesen vad futásban keresték menedéket; akit a szövetséges lovasok nem kaszaboltak le vagy nem ejtettek foglyul, az elhajította fegyverét és hazasietett. A „Nagy Keresztény Sereg" és vele az egész württembergi felkelés teljesen feloszlott. Theus Gerber eljutott Esslingenbe, Feurbacher Svájcba szökött, Jäcklein Rohrbachot elfogták és láncraverve Neckargartachig vonszolták, ahol Truchsess karóhoz köttette, máglyát rakatott köréje és lassú tűzön elevenen megsütteti, mialatt ő maga lovagjaival tivornyázva élvezte ezt a valóban lovagi szinjátékot.

Neckargartachból Truchsess betört Kraichgauba, támogatván ezzel a pfalzi választófejedelem hadműveleteit. Emez, minthogy időközben sereget gyüjtött, Truchsess sikerének hírére nyomban megszegte a parasztokkal kötött egyességet, május 22-én megrohanta a Bruchraint, heves ellenállás után elfoglalta és felégette Malschot, kifosztott egy sor falut és megszállta Bruchsalt. Ugyanebben az időben Truchsess Eppingenre támadt, foglyulejtette a mozgalom ottani fejét, Anton Eisenhutot, akit azután a választófejedelem tucatnyi más parasztvezérrel együtt nyomban kivégeztetett. Bruchraint és Kraichgaut ezzel „lecsendesítették" és 40.000 forint sarc fizetésére kényszerítették. Truchsess serege — amely egyébként az eddigi csaták során 6000 főre

olvadt le — most egyesült a választófejedelem 6500 emberével és az odenwaldiak ellen vonult.

A böblingeni vereség híre mindenütt rémülettel töltötte el a felkelőket. A parasztok nyomasztó uralma alá került szabad birodalmi városok hirtelen ismét fellélekzettek. Heilbronn volt az első, amely lépéseket tett a Sváb Szövetséggel való megbékélés irányában. Heilbronnban ülésezett a parasztok központi irodája és a különböző csapatok kiküldöttei, hogy megtanácskozzák, milyen javaslatot tegyenek valamennyi felkelő paraszt nevében a császárnak és a birodalomnak. A tárgyalások során azonban — amelyeknek általános, egész Németországra érvényes eredményt kellett volna hozniok — újólag kiderült, mennyire fejletlen volt egymagában bármelyik réteg, beleértve a parasztokat is, ahhoz, hogy a maga álláspontjából kiindulva újjáalakítsa az egész németség helyzetét. Azonnal kitűnt, hogy erre a célra a nemesség s különösen a polgárság megnyerése szükséges. A tárgyalások vezetése ilyenformán *Wendel Hipler* kezébe került. A mozgalom vezetői közül ő ismerte fel a leghelyesebben a fennálló viszonyokat. Hipler nem volt olyan messzetekintő forradalmár, mint Münzer, sem a parasztok képviselője, mint Metzler vagy Rohrbach. Sokoldalú tapasztalatai, valamint az, hogy gyakorlatból jól ismerte az egyes rendek helyzetét egymással szemben, meggátolta őt abban, hogy a mozgalomba keveredett bármelyik rendet is kizárólagosan képviselje a többiekkel szemben. Amint Münzer, az eddigi hivatalos társadalmi kötelékeken teljesen kívülálló osztálynak, a proletariátus kezdeteinek képviselője, a kommunizmus megsejtéséhez jutott el, ugyanúgy érkezett el a nemzet valamennyi progresszív eleme, mondhatni keresztmetszetének képviselője, Wendel Hipler a *modern polgári társadalom* megsejtéséhez. Az általa képviselt alapelvek, az általa felállított követelések, bár közvetlenül nem voltak lehetségesek, mégis a feudális társadalom bomlási folyamatá-

nak némileg idealizált, de szükségszerű eredményeit foglalták egybe és a parasztok, mihelyt nekifogtak, hogy az egész birodalom részére törvényjavaslatokat készítsenek, kénytelenek voltak belemenni azokba. Így a parasztok által követelt központosítás Heilbronnban pozitívabb alakot öltött, de olyan alakot, amely a parasztok erről alkotott elképzelésétől messzebb állott, mint ég a földtől. A centralizáció érdekében felállították például a pénz-, mérték- és súlyegység egységesítésének, a belső vámok megszüntetésének stb. követelését, tehát olyan követeléseket, amelyek sokkal inkább a városi polgárok érdekét szolgálták, mint a parasztokét. A nemességnek olyan engedményeket tettek, amelyek igen közel esnek a modern birtokmegváltáshoz és amelyek végeredményben a feudális földbirtoknak polgári földbirtokká való átalakulása felé vezettek. Röviden: mihelyt a parasztok követeléseit „birodalmi reformmá" foglalták össze, alá kellett rendelniök azokat, ha nem is a polgárok pillanatnyi követeléseinek, de mindenesetre végleges érdekeinek.

Még mialatt Heilbronnban vitatkoztak e birodalmi reformról, Hans Berlin, a „tizenkét cikkely kiáltványának" szerzője Truchsess elé utazott, hogy a patríciusok és a polgárság nevében tárgyalásokat folytasson vele a város átadásáról. A városban feltámadó reakciós mozgalmak támogatták az árulást és Wendel Hipler a parasztokkal együtt menekülésre kényszerült. Weisenbergbe ment, ahol megkísérelte a württembergiek töredékeit és a gaildorfiak kisszámú mozgósítható legénységét összegyűjteni. A pfalzi választófejedelem és Truchsess közeledése azonban innen is elűzte és így Würzburgba kellett mennie, hogy a Nagy Keresztény Sereget mozgósítsa. Ezalatt azonban a szövetséges és választófejedelmi csapatok az egész Neckar-vidéket leigázták, a parasztokat újból meghódolásra kényszerítették, számos falut felperzseltek és felakasztottak, vagy leszúrtak

minden szökött parasztot, aki csak kezükbe került. Weinsberget, bosszúból Helfenstein kivégzéséért, felégették.

E közben a Würzburg előtt egyesült parasztseregek ostromzár alá vették Frauenberget és május 15-én, még mielőtt ágyúikkal a falon rést ütöttek volna, hősies, de hiábavaló rohamot intézték az erősség ellen, 400 legjobb emberük, túlnyomórészt Florian Geyer seregéből, maradt az árkokban holtan vagy sebesülten. Két nappal később, 17-én megérkezett Wendel Hipler és haditanácsot hívott össze. Ott azt javasolta, hogy csak 4000 embert hagyjanak Frauenberg előtt, míg a 20.000 főnyi főseregge Truchsess orra előtt a Jaxt melletti Krautheimnél üssenek tábort és ide összpontosítsák az összes erősítéseket. A terv kiváló volt; csak a tömegek összefogásával és a túlerő révén remélhették a jelenleg 13.000 főnyi fejedelmi sereg legyőzését. A demoralizálódás és a csüggedés azonban ekkor már túlságosan lábrakapott a parasztok között, semhogy valamilyen erélyesebb akció lehetséges lett volna. Götz von Berlichingen, aki röviddel ezután nyíltan árulóként lépett fel, nyilván szintén hozzájárult a sereg hitegetéséhez és így Hipler tervéből semmi sem lett. E helyett a csapatok, mint mindig, szétforgácsolódtak. A Nagy Keresztény Sereg csak május 23-án mozdult meg, miután a frankok megígérték, hogy a legsürgősebben követik őket. Az anspachi őrgrófságból való csapatot, amely Würzburgban táborozott, 26-án hazahívták azzal a hírrel, hogy az őrgróf megkezdte az ellenségeskedést a parasztok ellen. Az ostromló sereg maradványa Florian Geyer Fekete Seregével együtt nem messze Würzburgtól, Heidingsfeldnél helyezkedett el.

A világos Erős Sereg május 24-én igen kevéssé ütőképes állapotban érkezett meg Krautheimba. Itt sokan hírét vették annak, hogy falujuk közben meghódolt Truchsessnek és ezt ürügyül használták fel, hogy hazamehessenek. A csapat tovább vonult Neckarsulm felé és 28-án tárgyalt Truch-

sessel. Egyidejűleg követeket küldöttek a frankokhoz, elzósziakhoz és feketeerdei hegauiakhoz, felszólítván őket gyors erősítések elindítására. Neckarsulmból Götz visszaindult Öhringenbe. A csapat napról-napra jobban összezsugorodott. A menetelés során Götz von Berlichingen is eltünt; hazalovagolt, miután régi fegyvertársa, Dietrich Spät útján már korábban tárgyalásokat folytatott Truchsess-szel átlépéséről. Öhringenben az ellenség közeledéséről terjesztett hamis hírek következtében páni rettegés fogta el a tanácstalan és elgyávult tömeget. A csapat teljes rendetlenségben szétfutott; Metzler és Wendel Hipler csak nagy fáradsággal tudtak mintegy kétezer embert együttartani, akiket ismét Krautheimba vezettek. E közben megérkezett az ötezer fönyi frank kisegítő csapat, ez azonban elkerülte a Nagy Sereget és Neckarsulmba jutott, mivel Götz nyilvánvalóan áruló szándékból úgy rendelkezett, hogy Löwensteinen keresztül Öhringen irányában vonuljon félre. A városkát a világos Nagy Sereg néhány szakasza tartotta megszállva és Truchsess ostromolta. A frankok éjnek idején érkeztek meg és látták a Sváb Szövetség seregének tábortüzeit; vezéreiknek azonban nem volt bátorságuk a rajtaütést megkockáztatni és visszavonultak Krautheimba, ahol végre rátaláltak a világos Erös Sereg maradványaira. Neckarsulm, miután felmentő seregek nem érkeztek, megadta magát a szövetségeseknek. Truchsess azonnal kivégeztetett 13 parasztot és azután tüzzel-vassal pusztítva, gyilkolva, rabolva vonult a sereg elébe. Az egész Neckar-, Kocher- és Jaxt-völgy hosszában üszkös romok és a fákon himbálódzó paraszttetemek jelezték útját.

A szövetséges sereg Krautheimnál akadt a parasztokra, kik Truchsess szárnymozdulata miatt arra kényszerültek, hogy a Tauber melletti Königshofenbe vonuljanak vissza. Itt helyezkedtek el 8000 emberrel és 32 ágyúval. Truchsess dombok és erdök mögé rejtözve nyomult elöre, átkaroló csa-

patokat indított el és június 2-án olyan túlerővel és ereállyel indította meg támadását, hogy több hadoszlopnak a legmakacsabb, az éjszakába nyúló védekezése ellenére is teljesen megverte és szétszórta őket. Mint mindig, a felkelő sereg megsemmisítésében itt is döntő szerepet vitt a szövetségesek lovassága, a „parasztölök", akik rávetették magukat a tüzérséggel, puskatüzzel és lándzsarohamokkal megingatott parasztokra, azokat teljesen szétugrasztották és azután egyenként lekaszabolták. Hogy milyen volt Truchsessnek és lovasainak „hadviselése", azt legjobban a parasztseregben volt 300 königshofeni polgár sorsa bizonyítja. Az ütközet alatt 15 kivételével valamennyit agyonverték, és utólag ebből a 15-ből is négyet lefejeztek.

Miután így az odenwaldiakkal, neckarvölgyiekkel és az alsófrankföldiekkel végzett, Truchsess portyázásokkal, falvak felégetésével és kivégzések végtelen sorával „lecsillapította" az egész környéket, majd Würzburg ellen vonult. Útközben érte a hír, hogy a második frank sereg Florian Geyer és Gregor von Burg-Bernsheim vezénylete alatt Sulzdorfnál áll; nyomban ellenük fordult.

Florian Geyert, aki a frauenbergi eredménytelen roham után főleg a fejedelmekkel és városokkal, nevezetesen Rothenburggal és Kázmér anspachi őrgróffal tárgyalt a parasztttestvériségbe való belépésük ügyében, — a königshofeni vereség híre gyors visszatérésre bírta. Az ő seregével egyesült az anspachi csapat Gregor von Burg-Bernsheim vezetése alatt. Ez a csapat csak újabban alakult. Kázmér őrgróf igazi Hohenzollern módjára értett ahhoz, hogy a maga területén a parasztfelkelést részben ígéretekkel, részint fenyegető csapatokkal sakkban tartsa. Megőrizte semlegességét valamennyi idegen csapattal szemben, amíg azok anspachi alattvalókat nem vontak magukhoz. A parasztok gyülöletét főleg az egyházi alapítványok felé igyekezett irányítani, amelyeknek elkobzásából majdan gazdagodni sze-

retett volna. Emellett szüntelenül fegyverkezett és várta az eseményeket. Alig érkezett meg a böblingeni csata híre, nyomban megkezdte az ellenségeskedést lázadó parasztjai ellen, kifosztotta, felperzselte falvaikat, sokakat közülük felakasztatott és lemészároltatott. A parasztok azonban gyorsan összesereglettek és Gregor von Burg-Bernsheim vezetése alatt május 29-én Winsheimnél megverték. Mialatt őt üldözték, érkezett hozzájuk a szorongatott odenwaldiak felhívása, úgyhogy azonnal Heidingsfeld felé fordultak és onnan Florian Geyerrel együtt ismét Würzburgnak (június 2). Itt, minthogy az odenwaldiaktól még mindig nem kaptak híradást, 5000 parasztot hátrahagytak és 4000 emberrel — a többi szétszaladt — a többiek után vonultak. A königshofeni csata kimeneteléről hamis híreket kaptak és biztonságban érezték magukat, amikor *Sulzdorfnál* Truchsess megrohanta és teljesen megverte őket. Truchsess lovasai és zsoldosai, mint rendesen, most is borzalmas vérfürdőt rendeztek. Florian Geyer 600 embert, Fekete Seregének maradványát összefogva átvágta magát Ingolstadt falnig. 200 ember megszállta a templomot és a temetőt, 400 pedig a várat. A pfalziak üldözték őket; egy 1200 fönyi hadoszlop elfoglalta a falut és felgyujtotta a templomot; aki nem a lángokban lelte halálát, azt lemészárolták. A pfalziak ezután rést löttek a vár omladozó falain és rohamra indultak. Minthogy a parasztok, akik egy belső fal fedezéke mögött állottak, kétszer visszaverték őket, rommálötték a második falat is és megindították a harmadik rohamot, amely sikerrel járt. Geyer embereinek felét összekaszabolták: ő maga az utolsó kétszázzal szerencsésen megmenekült. Menedékhelyét azonban már másnap (pünkösd hétfőjén) felfedezték; a pfalziak körülfogták az erdőt, amelyben rejtőzködött és az egész csapatot lemészárolták. E két nap alatt csak 17 foglyot ejtettek. Florian Geyer néhány legelszántabb emberével ismét kivágta magát és a gaildorfiakhoz for-

dult, akik ismét vagy 7000 embert számláló csapattá verődtek össze. Mire azonban odaérkezett, a csapat a mindenfelől befutó lesujtó hírek folytán nagyobbrészt ismét szétoszlott. Még egy kísérletet tett, hogy a szertefutókat az erdőben összegyüjtse, június 9-én azonban Hallnál csapatok lepték meg és harc közben elesett.

Truchsess, aki mindjárt a königshofeni győzelem után hírt adott a frauenbergi körülzártaknak, Würzburg felé nyomult. A tanács titokban megegyezett vele, úgyhogy június 7-e éjszakáján a szövetséges sereg a várost a benne levő 5000 parasztal együtt körülzárta és másnap reggel a tanács által kinyitott kapukon kardcsapás nélkül bevonulhatott. A würzburgi „tisztes polgároknak" ez az árulása lehetővé tette az utolsó frank paraszt-sereg lefegyverzését és valamennyi vezetőjének foglyulejtését. Truchsess nyolcvanegyet közülük nyomban lefejeztetett. Ide, Würzburgba érkeztek most már egymásután a különböző frank fejedelmek; maga a würzburgi püspök, a bambergi püspök és a Brandenburg-Anspachi őrgróf. A nagyságos urak felosztották egymás közt a szerepeket. Truchsess a bambergi püspökkel vonult, aki most mindjárt megszegte a parasztjaival kötött megállapodást és országát odavetette áldozatul a szövetséges sereg ádázul gyujtogató, gyilkos hordáinak. Kázmér őrgróf saját tartományát pusztította. Teiningent felgyujtatta; számtalan falut kifosztott és lángokba borított; emellett az őrgróf minden városban vértörvényszéket ült. Az Aisch melletti Neustadtban tizennyolc, Mark-Bürgelben negyvenhárom lázadót fejeztetett le. Innen Rothenburgba vonult, ahol a patríciusok már megcsinálták a maguk ellenforradalmát és Stephan von Menzingent fogságba vetették. A rothenburgi kispolgároknak és plebejusoknak most keservesen kellett bünhődniök azért, mert a parasztokkal szemben olyan kétszínüen viselkedtek és a végsőkig megtagadtak minden segítséget, mert csak saját hasznukat te-

kintő lokális korlátoltságukban a falusi ipar elnyomására törekedtek a városi céhek javára és csak vonakodva mondtak le a parasztok hübéri szolgálmányaiból adódó városi bevételekről. Az örgróf közülük tizenhatnak, elsősorban természetesen Menzingennek fejét vétette. — A würzburgi püspök hasonló módon vonult végig a maga területén, mindenütt fosztogatva, pusztítva, gyujtogatva. Diadalútja során 256 lázadót végeztetett ki és művét Würzburgba való visszatérése alkalmából még tizenhárom würzburgi lefejeztetésével koronázta meg.

A mainzi kerületben a helytartó, strassburgi Vilmos püspök ellenállás nélkül állította helyre a nyugalmat. Csak négy embert végeztetett ki. A rajnai megyét, ahol szintén nyugtalanság mutatkozott, ahol azonban mindenki már régen hazament, Frowen von Hutten, Ulrich unokafivére rohanta meg, most utólag és tizenkét fökolompos kivégeztetése árán teljesen „lecsillapította". Frankfurtot, ahol szintén jelentős forradalmi mozgolódások mutatkoztak, kezdetben a tanács engedékenysége, később toborzott csapatok tartották féken. Rajna-Pfalzban a választófejedelem szerződésszegése óta újból összeseregiett vagy 8000 paraszt, újból gyujtogatták a kolostorokat és várakat; a trieri érsek azonban a zaberni marsall segítségére sietett és már május 23-án Pfedersheimnél megverte a parasztokat. A kegyetlenkedések sorozatával (Pfedersheimben egymagában nyolcvankét embert végeztek ki) és Weissenburg bevételével július 7-én itt is megszünt a felkelés.

Valamennyi sereg közül most már csak kettőt kellett legyőzni: a Hegau-Feketeerdő-icket és az allgäuiakat. Mind a kettővel Ferdinánd főhercg folytatta a maga cselszövéseit. Amint Kázmér örgróf és a többi fejedelem a felkelést az egyházi birtokok és fejedelemségek kisajátítására használta fel, úgy akarta azt ő is az osztrák ház hatalmának növelése érdekében hasznositani. Tárgyalásokat folytatott

Walter Bach hal, az allgäui kapitánnyal és a bulgenbachi Hans Müllerrel, a hegauiak vezetőjével, hogy bírják rá a parasztokat, jelentsék ki, hogy Ausztriához csatlakoznak. Jóllehet azonban mindkét parasztfőnök megvásárolható volt, csapataiknál nem tudtak többet elérni, csak azt, hogy az allgäuiak fegyverszünetet kötöttek a főherceggel és Ausztriával szemben megőrizték semlegességüket.

A *hegauiak* a württembergi vidékről való visszavonulás során számos várat pusztítottak el és a badeni őrgrófság tartományaiból érkező erősítésekkel gyarapodtak. Május 13-án Freiburg ellen vonultak, 18-ától tüz alá vették és miután a város 23-án kapitulált, lobogó zászlóik alatt bevonultak falai közé. Innen Stockach és Radolfzell ellen vonultak és hosszú időn át sikertelen csatározásokat folytattak e városok helyőrségei ellen. Ezek, valamint a nemesség és a környező városok, a weingarteni megállapodás alapján a tómenti parasztokat hívták segítségül és a tómenti sereg egykori lázadó harcosai — mintegy 5000 ember — útnak indult saját szövetségestársai ellen. Ilyen erős volt a parasztok szüklátókörű korlátoltsága. Csak hatszázan vonakodtak és a hegauiakhoz akartak csatlakozni, ezeket azonban leöldösték. A hegauiak viszont a megvásárolt bulgenbachi Hans Müller rábeszélésére már megszüntették az ostromot és mivel Hans Müller nem sokkal ezután megszökött, túlnyomórészt szétszóródtak. Maradványuk a Hilzingi-hágónál sáncolta el magát, ahol azután az e közben harcképessé vált csapatok július 16-án megverték és megsemmisítették őket. A svájci városok megállapodást közvetítettek a hegauiak számára, amely azonban nem akadályozta meg azt, hogy Hans Müllert árulása ellenére Laufenburgban elfogják és lefejezzék. Breisgauban most már Freiburg is (július 17-én) kiszakadt a parasztok szövetségéből és csapatokat küldött ellenük; a fejedelmi haderők gyengesége folytán azonban szeptember 18-án Offenburg-

ban ez alkalommal is megállapodás jött létre, amely Sundgaura is kiterjedt. A feketeerdeiek nyolc egyesülését és a még le nem fegyverzett klettgauiakat Sulz grófjának zsarnoksága újból felkelésbe kergette, de októberben leverték őket. November 13-án a feketeerdeieket megállapodásra kényszerítették és december 6-án elesett Waldshut is, a felsőrajnai felkelés utolsó bástyája.

Az *allgäuiak* Truchsess elvonulása után ismét megkezdték a kolostorok és várak elleni akcióikat és a szövetségiek pusztításaiért erélyes megtorlással éltek. Kevés csapat állott velük szemben, ezek csak apróbb rajtaütésekre vállalkoztak, de sohasem követhették őket az erdőkbe. Júniusban az eddig meglehetős semlegesen viselkedő Memmingenben mozgalom tört ki a patríciusok ellen, amelyet csak egynéhány, történetesen a közelben táborozó és kellő időben segítségükre siető szövetségi csapat közbelépése fojtott el. Schappeler, a plebejus mozgalom prédikátora és vezetője St Gallenbe menekült. A parasztok most a város alá vonultak és éppen nekiláttak, hogy ágyúikkal rést üssenek annak falain, amikor tudomásukra jutott, hogy Würzburg felől Truchsess közeledik. Július 27-én két hadoszlopban Babenhausenen és Obergünzburgon keresztül elébementek. Ferdinánd főherceg ismét megkísérelte, hogy a parasztokat az ausztriai ház számára megnyerje. A velük kötött fegyverszünetre támaszkodva felszólította Truchsesst, hogy ne vonuljon a parasztok ellen. A Sváb Szövetség azonban támadást parancsolt Truchsessnek és csak azt kívánta, hogy a tűzzel-vassal való pusztítástól tartózkodjék; Truchsess mindazonáltal sokkal okosabb volt, semhogy első és legfontosabb harci módszeréről lemondjon; még akkor sem tette volna ezt, ha módjában áll a Bodeni-tótól a Majnáig a féktelen kilengések sorozatán át vezetett zsoldosait kordában tartani. A parasztok az Iller és a Lunbas mögött helyezkedtek el mintegy 23.000 főnyi seregükkel. Truchsess

11.000 embert tudott felvonultatni a paraszti arcvonal ellen. Mindkét sereg hadállása erős volt: az adott területen a lovasság nem tudott mozogni: és ha Truchsess zsoldosai szervezettségben, katonai segélyforrásokban és fegyelemben fölötte is állottak a parasztoknak, de az allgäuiak sorában is volt számos kiszolgált katona és tapasztalt vezetőember, ezenkívül számos ágyúval és megfelelő kezelő személyzettel rendelkeztek. Július 19-én a szövetségiek ágyútüzet nyitottak, amelyet 20-án mindkét részről folytattak, de eredmény nélkül. 21-én Georg von Frundsberg 300 landsknechttel együtt Truchsesshez csatlakozott. Frundsberg sok parasztvezért ismert, akik az olasz hadjáratokban alatta szolgáltak és tárgyalásokat kezdett velük. Az árulás segített ott, ahol a katonai segédeszközök elégtelenek voltak. Walter Bach, valamint több más vezető és tüzmester eladta magát. Felrobbantották a parasztok egész löporkészletét és a sereget átkaroló hadmozdulatra vették rá. Alig hagyták el azonban a parasztok biztos állásaikat, beleestek abba a csapdába, amelyet Truchsess a Bachhal, valamint a többi árulóval történt megállapodás alapján állított nekik. A parasztok annál kevésbbé védekezhettek, mert áruló vezetőik felderítő út ürügyével elhagyták őket és már útban voltak Svájc felé. A parasztok két hadoszlopát így tökéletesen szétszórták, a harmadiknak a luibasi Knopf vezetése alatt sikerült rendezett sorokban visszavonulnia. Ez a Kempten melletti Kollenbergnél újból állást foglalt, ahol azonban Truchsess bekerítette. Truchsess itt sem mert támadni, de elvágta az utánpótlásukat és igyekezett őket demoralizálni azzal, hogy a környék mintegy 200 faluját felperzselte. Végül az éhség és lángokban álló otthonuk látványa július 25-én megadásra kényszerítette a parasztokat. Több mint huszat közülük azonnal kivégeztek. A luibasi Knopf, a sereg egyetlen vezetője, aki zászlaját nem árulta el, Bregenz

felé menekült, itt azonban elfogták és hosszú fogság után felakasztották.

Ezzel a sváb-frank parasztháború végetért.

VI

A svábföldi mozgolódások kitörésekor *Thomas Münzer* mindjárt újból *Thüringiába* sietett és február vége vagy március eleje óta *Mühlhausen* szabad birodalmi városban telepedett meg, ahol pártja a legerősebb volt. Kezében tartotta az egész mozgalom szálait; tudta, milyen általános vihar van kitörőfélben Dél-Németországban és elhatározta, hogy Thüringiát az északnémetországi mozgalom központjává teszi. Rendkívül termékeny talajra talált. Thüringia maga, a reformációs mozgalom fő székhelye, a legnagyobb izgalomban élt; és az elnyomott parasztok nyomorúsága csakúgy, mint a szájról-szájra járó forradalmi, vallásos és politikai elvek a szomszédos tartományokat, Hessent, Szászországot és a Harz vidékét is előkészítették az általános felkelésre. Különösen Mühlhausenban a kispolgárság egész tömege a szélső, Münzer-féle irány híve volt és alig várta a pillanatot, hogy a maga számbeli túlerejét a gögös patríciusokkal szemben érvényre juttassa. Magának Münzernek kellett őket lecsillapítania és közbelépnie, nehogy a megfelelő pillanatnak elébe vágjanak, de Pfeifer nevü tanítványa, aki az itteni mozgalmat irányította, annyira kompromittálta magát, hogy a lázadás kitörését többé nem tarthatta vissza és már 1525 március 17-én, tehát az általános délnémetországi felkelés előtt, Mühlhausen véghezvitte a maga forradalmát. A régi patríciustanácsot megdöntötték és a kormány az újonnan választott „örökös tanács“ kezébe került, amelynek elnöke Münzer volt.

Szélsőséges párt vezérét nem érheti nagyobb baj, mintha olyan időszakban kénytelen a kormányt átvenni, amikor a

mozgalom még nem érett az általa képviselt osztály uralmára és azoknak a rendszabályoknak a megvalósítására, amelyeket ennek az osztálynak az uralma megkövetel. Amit *tehet*, nem az ő akaratától függ, hanem attól, hogy a különböző osztályok ellentétei milyen magas fokra hágtak, valamint az anyagi létfeltételektől, a termelési és közlekedési viszonyok fejlettségi fokától, hiszen az osztályellentétek mindenkori fejlettségi foka ezen alapszik. Amit *tennie kell*, amit saját pártja kíván tőle, az ismét nem tőle függ, de nem is az osztályharc fejlettségi fokától és annak feltételeitől; kötve van eddigi elveihez és követeléseihez, amelyek azonban ismét nem a társadalmi osztályok egymással szemben elfoglalt pillanatnyi helyzetéből és a termelési és közlekedési viszonyok többé-kevésbbé pillanatnyi állapotából adódnak, hanem abból, milyen mélyen vagy sekélyesen lát bele a társadalmi és politikai mozgalom általános eredményeibe. Így azután szükségképpen megoldhatatlan dilemma elé kerül: amit *tehet*, szembenáll egész eddigi fellépésével, elveivel és pártjának közvetlen érdekeivel és amit *tennie kell*, az keresztülvihetetlen. Egyszóval arra kényszerül, hogy nem a maga pártját, a maga osztályát, hanem azt az osztályt képviselje, amelynek uralma számára a mozgalom éppen megérett. Magának a mozgalomnak az érdekében kénytelen egy neki idegen osztály érdekeit megvalósítani és a saját osztályát frázisokkal és ígéretekkel, továbbá annak az erősítgetésével kielégíteni, hogy ennek az idegen osztálynak érdekei valójában az ő saját érdekei. Aki ebbe a ferde helyzetbe kerül, menthetetlenül elveszett. A legújabb időben is megértük ennek néhány példáját; csak arra a helyzetre emlékeztetünk, amelyet az utolsó francia ideiglenes kormányban a munkásság képviselői elfoglaltak, jóllehet ők maguk csak igen alacsony fejlettségi fokát képviselték a proletariátusnak. Aki még a februári kormány nyujtotta tapasztalatok után — a mi nemes német ideiglenes kormányainк-

ról és birodalmi régensségeinkről nem is beszélve — is képes hivatali állásokra építeni; annak vagy mérhetetlenül korlátoltnak kell lennie, vagy pedig legfeljebb frúzisaival tartozik a szélső forradalmi párthoz.

Münzer helyzete a mühlhauseni örökös tanács élén azonban még sokkal merészebb volt, mint valamely modern forradalmi kormányfőé. Nemcsak az akkori mozgalom, de egész évszázada sem volt érett azoknak az eszméknek a megvalósítására, amelyekről benne is csak homályos sejtelmek éltek. Az általa képviselt osztály csak keletkezőben volt még, — távol attól, hogy teljesen kifejlett és az egész társadalom legyőzésére és átalakítására képes legyen. Az a társadalmi átalakulás, amely Münzer képzeletében élt, oly kevéssé épülhetett még az adott anyagi viszonyokra, hogy ezek a viszonyok inkább még csak olyan társadalmi rendet készítettek elő, amely egyenes ellentéte volt annak, amiről ő álmodott. Ugyanakkor azonban kötötték a krisztusi egyenlőségről és az evangéliumi vagyonközösségről szóló eddigi prédikációi is: legalábbis kísérletet kellett tennie megvalósításukra. Kinyilatkoztatta az összes javak közösségét, mindenki egyenlő munkakötelezettségét és minden felsőbbség megszüntetését. Valóságban azonban Mühlhausen köztársasági birodalmi város maradt, valamelyest demokratizált alkotmánnyal, általános szavazás útján választott, a fórum ellenőrzése alatt álló tanáccsal és a szegények rögtönzött természetbeni ellátásával. Az a társadalmi fordulat, amelyet a protestáns polgári kortársak oly szörnyűnek láttak, valójában sohasem jutott túl a későbbi polgári társadalom elvetett megvalósításának gyenge és öntudatlan kísérletén.

Úgylátszik, Münzer maga is érezte elmélete és a közvetlenül adott valóság között tátongó szakadékot; ez a szakadék annál kevésbbé maradhatott rejtve előtte, minél torzultabban tükröződtek zseniális elgondolásai hívei tömegé-

nek nyers koponyájában Münzer még nála is hallatlan buzgalommal vetette magát a mozgalom kiterjesztésére és szervezésére; leveleket írt, követeket küldött a szélrózsa minden irányába. Irásaiból és prédikációiból olyan forradalmi fanatizmus levegője áradt, amely még előző írásai után is bámulatra késztet. A münzeri forradalmi röpiratok naiv, fiatalos humora teljességgel eltünt; a gondolkodó nyugodt, okfejtő beszédmódját, — amely azelőtt nem volt idegen töle — most sehol sem találjuk. Münzer most mindenestől a forradalom prófétájává vált; szakadatlanul szitja az uralkodóosztályok elleni gyülöletet, a legvadabb szenvedélyeket korbácsolja fel és már csak azokat az erőszakot hirdető szólásokat használja, amelyeket a vallási és nemzeti önkívület adott az ótestamentumi próféták szájába. Abból a stílusból, amelybe bele kellett találnia magát, megítélhetjük, milyen fejlödési fokon állott az a közönség, amelyre hatnia kellett.

Mühlhausen példája és Münzer agitációja gyorsan hatott a távolba is. *Thüringiában*, *Eichsfeldben*, a *Harzban*, a *szász hercegségekben*, *Hessenben* és *Fuldában*, a *Felső-Frankföldön* és *Vogtlandban* mindenütt felkeltek a parasztok, seregekbe gyültek és felégették a várakat és kolostorokat. Münzert többé-kevésbbé az egész mozgalom vezetőjének ismerték el és Mühlhausen maradt a központ, míg Erfurtban egy tisztán polgári mozgalom győzött és az ott uralkodó párt a parasztokkal szemben állandóan kétszinü magatartást tanúsított.

A thüringiai fejedelmek kezdetben ugyanolyan tanácstalanul és tehetetlenül állottak a parasztokkal szemben, mint Frank- és Svábföldön. Csak április utolsó napjaiban sikerült a hessen őrgrófnak egy hadtestet összevonnia, — ugyanarról a Fülöp őrgrófról van szó, akinek jámborságáról a protestáns és polgári reformációs történeti müvek oly dicséröleg emlékeznek meg és akinek a parasztokkal szemben elkövetett alávalóságairól rövidesen hallhatunk egynémely

apróságot. Fülöp őrgróf néhány gyors akcióval és határozott fellépésével hamar leverte tartományának nagyrészét, újabb egységeket vont össze és ezután eddigi hűbérurának, a fuldai apátnak területe felé fordult. A fuldai parasztseregeket május 3-án a Frauenbergen megverte, meghódította az egész tartományt és ezt az alkalmat nemcsak arra használta fel, hogy az apát felsőbbsége alól magát kivonja, hanem még arra is, hogy a fuldai apátságot hesseni hűbéres tulajdonná változtassa — fenntartva persze annak későbbi kisajátítását. Ezután elfoglalta Eisenachot és Langensalzát és a szász hercegi csapatokkal egyesülve a lázadás főfészke, Mühlhausen ellen fordult. Münzer a maga haderejét, 8000 embert néhány üteggel Frankenhausennél vonta össze. A thüringiai sereg távolról sem volt olyan harcképes, mint a felsősváb és frank seregek egy része Truchsessel szemben; fegyverzetük és fegyelmük egyaránt rossz volt, kevés kiszolgált katona volt közöttük és teljességgel hiányoztak a vezérek. Münzer maga nyilvánvalóan híjával volt a legcsekélyebb katonai ismereteknek is. Ennek ellenére a fejedelmek itt is okosabbnak látták azt a taktikát alkalmazni, amely Truchsesst oly gyakran juttatta győzelemhez: a szószegést. Május 16-án tárgyalásokat kezdeményeztek, fegyverszünetet kötöttek és azután, még mielőtt a fegyverszünet lejárt volna, hirtelen megrohanták a parasztokat.

Münzer a maga embereivel a még ma is ezt a nevet viselő Schlachtbergen [Csatahegy] szekértábor mögé sáncolta el magát. A seregen belül az elbátortalanodás nőttön-nőtt. A fejedelmek közkegyelmet ígértek, ha a csapatok Münzert élve kiszolgáltatják. Münzer körbe gyűjtette embereit, hogy megvitassák a fejedelmek ajánlatát. Egy lovag és egy pap a megadás mellett szólalt fel; Münzer mindkettőt azonnal a kör közepére vezettette és lefejeztette. Ezt az erélyes, terrorista lépést az elszánt forradalmárok újjongva helyeselték és ez valamennyire lelket öntött a csapatba; végeredmény-

ben azonban nagyobbrészük mégis csak ellenállás nélkül szétfutott volna, ha nem veszik észre, hogy a fejedelmi zsoldosok, miután az egész hegyet körülfogták, a fegyverszünet ellenére zárt oszlopokban nyomulnak előre. A szekerek mögött gyorsan arcvonalba álltak, az ágyú- és puskagolyók azonban máris csapkodtak a csaknem fegyvertelen, harchoz nem szokott parasztok közé, a zsoldosok már odaérkeztek a szekérsánchoz. Rövid ellenállás után a szekérvonalat áttörték, a parasztok ágyúit elfoglalták és őket magukat szétszórták. Vad rendetlenségben menekültek, hogy így annál biztosabban jussanak az átkaroló oszlopok és a lovasság kezébe, akik aztán hallatlan vérfürdőt rendeztek közöttük. 8000 paraszt közül ötezret vertek agyon; a megmaradtak Frankenhausenbe érkeztek és velük egyidőben a fejedelmi lovasok. A várost elfoglalták. Münzert, aki a fején megsebesült, az egyik házban felfedezték és foglyulejtették. Május 25-én megadta magát Mühlhausen is; Pfeifer, aki annakidején ottmaradt, elmenekült, de Eisenach környékén elfogták.

Münzert a fejedelmek jelenlétében kínpadra feszítették, majd lefejezték. A vesztőhelyen ugyanolyan bátornak mutatkozott, mint egész életében. Kivégzése idején legfeljebb 28 éves lehetett. Pfeifert is lefejezték, de kettejükön kívül még nagyon sokakat. Fuldában isten embere, hesseni Fülöp indította meg a vértörvényszéket; ő és a szász fejedelmek többek között Eisenachban 24, Langensalzában 41, a frankenhauseni csata után 300, Mühlhausenben több mint 100, Germánál 26, Tungedánál 50, Sangerhausennél 12, Lipcsében 8 lázadónak vették fejét, — a csonkításokról és más szelídebb módszerekről, a falvak és városok kifosztásáról és felgyujtásáról nem is beszélve.

Mühlhausennek fel kellett adnia birodalmi függetlenségét és ugyanúgy bekebelezték a szász tartományokba, mint ahogy a fuldai apátságot a hesseni őrgrófságba.

Ezekután a fejedelmek átvonultak a thüringiai erdőn, ahol a bildhauseni táborból való frank parasztok egyesültek a thüringiaiakkal és sok várat felperzseltek. Meiningennél került sor ütközetre: a parasztokat megverték és azok visszahúzódtak a város felé. Ott azonban hirtelen bezárták előttük a kapukat és hátbatámadással fenyegették őket. A sereg, amelyet szövetségestársának árulása szorongatott helyzetbe hozott, megadta magát a fejedelemnek és még a tárgyalások alatt szétszaladt. A bildhauseni tábor már régen szétszóródott és ennek a csapatnak a szétugrasztásával a szászországi, hesseni, thüringiai és felsőfrankföldi felkelők utolsó maradványai is megsemmisültek.

Elzászban a felkelés később tört ki, mint a Rajna jobbpartján. Csak április közepe felé keltek fel a strassburgi püspökség parasztjai, majd röviddel utánuk a felsőelzásziak és sundgauiak. Április 18-án egy alsóelzászi parasztsereg kifosztotta az altorfi kolostort; Ebersheimnél és Barrnál, úgyszintén a Willertalban és az Urbistalban is alakultak csapatok. Ezek rövidesen a nagy alsóelzászi seregben egyesültek, megszervezték a városok és területek elfoglalását, nemkülönben a kolostorok szétrombolását. Minden harmadik embert besoroztak a hadseregbe. Ennek a csapatnak tizenkét cikkelye lényegesen radikálisabb, mint a sváb-frankföldieké.

Mialatt az alsóelzásziak egyik hadoszlopa május elején St Hippolytnál gyülekezett és a város eredménytelen ostroma után május 10-én Barkent, 13-án Rappoltsweilert, 14-én Reichenweiert a polgárokkal történt megegyezés alapján hatalmába kerítette, egy másik hadoszlop Erasmus Gerber vezetése alatt Strassburg megrohanására vonult fel. A kísérlet meghiúsult, az oszlop erre a Vogézek felé fordult, elpusztította a mauersmünsteri kolostort és ostrom alá vette Zabernt, amely május 13-án meg is adta magát. Innen a lotharingiai határ felé vonult és felázította a hercegség szomszédos részeit, egyidejűleg pedig elsáncolta a hágókat.

A Saar melletti Herbolzheimnál és Neuburgnál nagy táborokat szerveztek; Saargemündnél 4000 német-lotharingiai paraszt sáncolta el magát; végül két előretolt csapat, a kolbeniek a Vogézekben Stürzelbrunnál, a kleeburgiak Weissenburgnál fedezték a frontot és a jobbszárnyat, mialatt a balszárny a felsőelzásziakra támaszkodott.

Ezek a csapatok, melyek április 20-án indultak meg, május 10-én Sulzot, 12-én Gebweilert, 15-én Sennheimet és környékét kényszerítették a parasztlestvériségben való részvételre. Az ausztriai kormány és a környékbeli birodalmi városok ugyan azonnal szövetkeztek ellenük, de még ahhoz is túlgyengék voltak, hogy komolyabb ellenállást fejtsenek ki, nemhogy támadásra gondolhattak volna. Így azután kevés város kivételével május közepére egész Elzász a felkelők kezére került.

De már közeledett az a sereg, amelynek az elzászi parasztok elvetemültségét meg kellett torolnia. A *franciák* voltak azok, akik itt a nemesi uralom visszaállítását végrehajtották. Lotharingiai Antal herceg 30.000 főnyi hadserege, — benne a francia nemesség virága, valamint spanyol, piemonti, lombardiai, görög és albán segédcsapatok — már május 6-án felkerekedett. Május 16-án ez a sereg Lützelsteinnél 4000 parasztra akadt, akiket könnyűszerrel megvert és már 17-én megadásra kényszerítette a parasztok-megszállta Zabernt. De még véget sem ért a lotharingiaiak bevonulása a városba és a parasztok lefegyverzése, már megszegték a kapitulációt; a zsoldosok megrohanták a védtelen parasztokat és nagyobbrészüket lemészárolták. A többi alsóelzászi hadcsoport szétszóródott és Antal herceg most a felsőelzásziak ellen fordult. Ezeket, akik vonakodtak a Zabernbe beszorult alsóelzásziaknak segítséget nyujtani, most Scherweilernél a lotharingiaiak teljes hadereje támadta meg. Igen vitézül védték magukat, de végülis az óriási túlerő — 30.000 szemben 7000-rel —, valamint szá-

mos lovag, különösen a reichenweieri várnagy árulása minden hősiességet kudarcra ítélt. Teljesen megverték és szétszórták őket. A herceg a szokásos kegyetlenséggel látott hozzá egész Elzász „pacifikálásához". Csak Sundgaut kímélte meg jelenlététől. Az ausztriai kormány itt a parasztokat, Antal herceg behívásával fenyegetődzve, már június elején az ensisheimi szerződés aláírására bírta rá. A kormány maga azonban tüstént megszegte a megállapodást, s a mozgalom prédikátorait és vezetőit tömegesen akasztatta fel. A parasztok erre újból felkeltek, s ez végül azzal az eredménnyel járt, hogy az offenburgi szerződésbe (szeptember 18) a sundgaui parasztokat is belefoglalták.

Végül még az *alpesi osztrák tartományok* paraszthábo rújáról kell szólnunk. Ezek a vidékek, valamint a határos *salzburgi érsekség* a sztara práva óta szüntelen ellenzékben voltak a kormánnyal és a nemességgel szemben, s a reformáció tanai így itt is kedvező talajra találtak. A vallási üldözések és az önkényes adók nyomása érlelték meg a felkelés kirobbanását.

Salzburg városa, amelyet a parasztok és bányászok is támogattak, már 1522 óta állandó viszálykodásban élt városi kiváltságai és a vallásgyakorlat kérdései miatt az érsekkel. 1524 végén az érsek toborzott zsoldoscsapatokkal megrohanta a várost, a vár ágyúival rettegésben tartotta azt és üldözte az eretnek prédikátorokat. Ugyanakkor újabb nyomasztó adókat vetett ki és ezzel az egész népességet végsőkig felingerelte. 1525 tavaszán a sváb-frank és a thüringiai felkeléssel egyidőben hirtelen talpraállottak az egész tartomány parasztjai és bányászai, *Prossler* és *Weitmoser* vezetése alatt seregbe szerveződtek, felszabadították a várost és ostrom alá vették Salzburg várát. Mint a nyugatnémet parasztok, ők is keresztényi szövetséget alakítottak és szintén cikkelyekbe — itt számszerint tizennégybe — foglalták követeléseiket.

A parasztok a nép legközvetlenebb érdekeit súlyosan sértő új, törvénytelen adók, vámok és rendelkezések következtében 1525 tavaszán *Stájerországban, Felső-Ausztriában, Karintiában* és *Krajnában* is felkeltek. Számos várat elfoglaltak és a sztara práva legyözöjét, az öreg Dietrichstein kapitányt Gryssnél megverték. Jóllehet a kormánynak hitegetéssel és ámítással sikerült a felkelök egy részét lecsillapítania, azok zöme mégis együttmaradt és egyesült a salzburgiakkal, úgyhogy az egész salzburgi környék, valamint Felsö-Ausztriának, Stájerországnak, Karintiának és Krajnának legnagyobb része a parasztok és bányászok kezében volt.

Tirolban a reformáció tanai szintén sok követöre találtak; Münzer kiküldöttei itt még eredményesebben tevékenykedtek, mint a többi alpesi osztrák tartományban. Ferdinánd föherceg itt is üldözte az új tan prédikátorait és újabb önkényes pénzügyi rendszabályokkal itt is belenyúlt a lakosság elöjogaiba. A következmény, mint mindenütt, itt is az 1525 tavaszán kitört felkelés lett. A felkelök, akiknek legfőbb kapitánya Geismaier volt, Münzer híve, az összes parasztvezérek közül az egyetlen jelentös katonai tehetség, ennek vezetése alatt bevettek egy sereg várat és föleg délen, az Etsch vidékén igen erélyesen léptek fel a papok ellen. Felkeltek a vorarlbergiek is és csatlakoztak az allgäuiakhoz.

A minden oldalról szorongatott föherceg, aki nemrég még tüzzel-vassal, rablással és gyilokkal akarta kiirtani a lázadókat, most egyik engedményt a másik után tette nekik. Összehívta az örökös tartományok országgyülését és azok egybegyüléséig fegyverszünetet kötött a parasztokkal. E közben teljes erövel fegyverkezett, hogy mielöbb más nyelven beszélhessen az elvetemültekkel.

A fegyverszünet természetesen nem tartott soká. Dietrichstein pénze fogytával a hercegségekben sarcolni kezdett. Szláv és magyar csapatai ezenkívül a leggyalázatosabb

kegyetlenkedéseket engedték meg maguknak a lakossággal szemben. A stájerek tehát újból felkeltek, a július 2-áról 3-ára virradó éjszaka Schladmingban meglepték Dietrichstein kapitányt és mindenkit leöltek, aki nem németül beszélt. Dietrichsteint magát foglyulejtették. 3-án reggel összeült a parasztok esküdtszéke és a foglyok közül 40 cseh és horvát nemest halálra ítéltek. Azonnal lefejezték őket. Ez hatott; a főherceg azonnal jóváhagyta az öt hercegség (Alsó és Felső-Ausztria, Stájerország, Karintia és Krajna) rendjeinek valamennyi követelését.

Tirolban szintén teljesítették a tartománygyűlés követeléseit és ezzel az északi vidéket lecsendesítették. A délvidék azonban, amely az országgyűlés letompított határozataival szemben kitartott eredeti követelései mellett, fegyverben maradt. Itt a főhercegnek csak decemberre sikerült a rendet erőszakkal helyreállítania. Nem mulasztotta el, hogy a lázongásnak kezébe került számos kezdeményezőjét és vezetőjét kivégeztesse.

Augusztusban 10.000 bajor Salzburg ellen vonult Georg von Frundsberg vezetése alatt. Ez a tekintélyes haderő, valamint a parasztok soraiban kitört viszálykodás arra bírta a salzburgiakat, hogy megállapodást kössenek az érsekkel, amely szeptember elsején létre is jött és amelyet a főherceg is elismert. A két fejedelem azonban, miután időközben csapatait kellőképpen megerősítette, csakhamar megszegte az egyezséget és ezzel újabb felkelésbe kergette a salzburgi parasztokat. A lázadók egész télen át tartották magukat. Tavasszal hozzájuk érkezett Geismaier és ragyogó hadjáratot indított a mindenfelől közeledő csapatok ellen. A fényes ütközetek egész sorával — 1526 májusában és júniusában — egymás után megverte Bajorország, Ausztria, a Sváb Szövetség csapatait és a salzburgi érsek zsoldosait, s ezzel hosszú időn át meggátolta a különböző csapattestek egyesülését. E közben még Radstadt ostromára

is jutott ideje. Végül, amikor a túlerő mindenfelől bekerítette és el kellett vonulnia, átvágta magát és hadtestének maradványait az ausztriai Alpokon keresztül velencei területre vezette. A velencei köztársaság és Svájc újabb mesterkedésekre nyujtott támaszpontot a fáradhatatlan parasztvezérnek; egy évig kísérletezett, hogy azokat Ausztria elleni háborúba keverje, ami újabb parasztfelkelésre adott volna alkalmat. Azonban a tárgyalások alatt gyilkos kéz vetett véget életének; Ferdinánd főherceg és a salzburgi érsek nem voltak nyugodtak, amíg Geismaier életben volt; felbéreltek egy banditát és ennek sikerült is 1527-ben a veszedelmes lázadót eltenni láb alól.

VII

Geismaiernak visszavonulásával velencei területre a parasztháború végső utójátéka is lezárult. A parasztok ismét mindenütt egyházi, nemesi vagy patrícius uraik fennhatósága alá kerültek; a megállapodásokat, amelyeket ittott kötöttek velük, megszegték, az eddigi terhek megszaporodtak, mert a győztesek nyomasztó sarcokat kényszerítettek a legyőzöttekre. A német nép legnagyszerűbb forradalmi kísérlete szégyenletes vereséggel és egyelőre kettőzött elnyomással végződött. Mindazonáltal a felkelés elnyomásával nem rosszabbodott tartósan a parasztosztály helyzete. Amit a nemesség, fejedelmek és papok belőlük évről-évre kiszoríthattak, azt már a háború előtt biztosan kisajtolták; az akkori német paraszt sorsa annyiban volt közös a modern proletáréval, hogy részesedése munkájának eredményéből a létfenntartási eszközöknek arra a minimumára korlátozódott, amely megélhetéséhez és a paraszti faj további fenntartásához feltétlenül szükséges volt. Általában tehát itt már nem volt mit elvenni. Persze, néhány tehetősebb paraszt tönkrement, számos féljobbágy jobbágyi sorba kényszerült, a községi földekből egész sávokat koboztak el

és számos parasztot lakóhelyének szétrombolása, földjeinek feldúlása, valamint az általános felfordulás a csavargók közé, vagypedig a városi plebejusok közé taszított. De a háború és a pusztítás annak a kornak mindennapos jelenségei közé tartozott és általában a paraszti osztály sokkal rosszabb helyzetben volt, semhogy azt adóemelés által még tartósan rosszabbítani lehetett volna. Az ezután következő vallásháborúk és végül a harmincéves háború a maguk újra meg újra megismétlődő, tömeges pusztításaival és elnéptelenítő hatásával sokkal súlyosabban érintették a parasztokat, mint a paraszthábor ú; nevezetesen a harmincéves háború a földmüvelésben használt termelőeszközök legjelentősebb részét semmisítette meg és ezzel, valamint egy sor város egyidejü szétrombolásával a parasztokat, plebejusokat és tönkrement polgárokat hosszú időre a legmélyebb nyomorúságba taszította.

A paraszthábor ú következményeit legjobban a *papság* szenvedte meg. Klastromaikat és alapítványaikat felperzselték, kincseiket széthordták, külföldön eladták vagy beolvasztották, készleteiket elfogyasztották. Mindenütt ők fejthettek ki legkevesebb ellenállást és ugyanakkor a nép gyülöletének egész terhe a legsúlyosabban rájuk nehezedett. Söt a többi rendek, fejedelmek, nemesek és polgárok titkon örvendtek a gyülölt főpapokra szakadt nyomorúságnak. A paraszthábor ú az egyházi vagyonnak a parasztok javára történő kisajátítását népszerüvé tette, a világi fejedelmek és részben a városok viszont hozzáláttak, hogy ezt a kisajátítást a *maguk* javára hajtsák végre és a protestáns tartományokban a főpapok birtokai csakhamar a fejedelmek vagy a patríciusok kezébe kerültek. De az események az egyházi fejedelmek tekintélyén is rést ütöttek és a világi fejedelmek értették a módját, hogy a nép ilyen irányban megnyilvánuló gyülöletét kihasználják. Így láthatjuk, hogy a fuldai apát hesseni Fülöp hübérurából annak hübéresévé

süllyedt. Így kényszerítette Kempen városa az apátfejedelmet, hogy egy sor értékes városi kiváltságától potom áron megváljon.

A *nemesség* szintén jelentős mértékben szenvedett. Várainak legnagyobb része megsemmisült, a legtekintélyesebb nemzetségek egész sora ment tönkre és létüket csak a fejedelmek szolgálatában tudták fenntartani. Tehetetlensége a parasztokkal szemben nyilvánvalóvá lett; mindenütt megverték és kapitulációra kényszerítették; csak a fejedelmek seregei mentették meg őket. Mint szabad birodalmi rend, egyre inkább veszített jelentőségéből és egyre inkább a fejedelmek fennhatósága alá került.

A *városok* egészbenvéve szintén nem sok előnyt húztak a parasztháborúból. A patríciusok uralma majdnem mindenütt újból megszilárdult; a polgárság ellenzékisége hosszú időre megtört. A patríciusi maradiság így, kereskedelmet és ipart mindenféleképpen guzsbakötve, egészen a francia forradalomig elhúzódott. A fejedelmek meg éppen a városokat tették felelőssé azokért a pillanatnyi sikerekért, amelyeket a bennük élő polgári vagy plebejusi párt a harcok során kivívott. A már régebben is a fejedelmek területéhez tartozó városokra súlyos sarcokat róttak ki, kiváltságaiktól megfosztották őket és védtelenül alávetették őket a fejedelmek kapzsi önkényének. (Frankenhausen, Arnstadt, Schmalkalden, Würzburg stb. stb.) Birodalmi városokat a fejedelemségek területébe kebeleztek be (pl. Mühlhausen) vagy legalábbis erkölcsi függésbe kerültek a szomszédos fejedelmektől, mint sok frank birodalmi város.

Egyedül a *fejedelmek* voltak azok, akik ilyen körülmények között a parasztháború kimeneteléből hasznot húztak. Már leírásunk elején láthattuk, mennyire lehetetlenné tette Németország fogyatékos ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági fejlettsége a németek *nemzetté* való központosítását, mennyire csak helyi és tartományi központosítást engedett

meg és hogy ilyenformán a fejedelmek — a szétforgácsoltságon belüli központosítás képviselői — alkották az egyetlen rendet, amelynek javára érvényesülnie kellett a fennálló társadalmi és politikai viszonyok minden változásának. Az akkori Németország fejlettségi foka oly alacsony volt és egyidejűleg annyira egyenlőtlen a különböző tartományokban, hogy a világi fejedelemségek mellett még egyházi főhatalmasságok, városi köztársaságok, valamint független grófok és bárók is megmaradhattak; ugyanakkor azonban a fejlődés, ha igen lassan és halványan is, de mégis a *tartományi* központosítás felé, azaz a birodalom többi rendjeinek a fejedelmek alá való rendelése felé irányult. Ezért a parasztháború végén csak a fejedelmek lehettek a nyertesek. Ez valóban így is volt. Nemcsak viszonylag nyertek azzal, hogy vetélytársaik, a papság, a nemesség, a városok meggyengültek: nyertek abszolút értelemben is, amennyiben a spolia opimát (a főzsákmányt) valamennyi rend elől ők kaparintották el. Az egyházi vagyon kisajátítása az ő javukra történt; a nemesség egy része, félig vagy egészen tönkrejutva lassan-lassan kénytelen volt fennhatóságuk alá helyezkedni: a városok és a parasztság sarcai az ő kincstárukba folytak be, amely ráadásul a sok városi kiváltság megszüntetésével még jóval nagyobb teret nyert kedvelt pénzügyi műveletei számára.

Németország széttagoltsága, amelynek kiéleződése és megszilárdulása a parasztháború fő eredménye volt, ugyanakkor a parasztháború kudarcának okozójává is lett.

Láttuk, mennyire szétforgácsolódott Németország, nemcsak számtalan független, egymástól szinte tökéletesen idegen tartományra, hanem azt is láttuk, hogy a nemzet minden egyes ilyen tartományban a rendek és rendtöredékek sokrétű tagozottságára hullott szét. A fejedelmeken és papokon kívül a vidéken nemeseket és parasztokat találunk, a városban patríciusokat, polgárokat és plebejusokat, csupa

olyan rendet, amelyek érdekei egymásnak tökéletesen idegenek, ha éppen nem keresztezödnek vagy nem ellentétesek egymással. Mindezen összebonyolódott érdekek felett ráadásul még ott a császár és a pápa. Láttuk, hogy bár nehézkesen, tökéletlenül és minden helyen másképpen, de ezek a különböző érdekek végsö fokon három nagy csoportba sorozódnak; hogy e fáradságos csoportosítás ellenére, mindegyik rend szembenállott a nemzeti fejlödésnek a körülmények megszabta irányával, a maga mozgalmát saját szakállára csinálta, ezáltal nemcsak valamennyi konzervatív, hanem valamennyi többi ellenzéki renddel is összeütközésbe került és végül el kellett buknia. Így a nemesség Sickingen felkelésében, a parasztok a parasztháborúban, a polgárok a maguk egész jámbor reformációja során. Így Németország legtöbb vidékén még a parasztok és plebejusok sem jutottak közös akcióra és keresztezték egymás útjait. Azt is láttuk, milyen okokból eredt az osztályharcnak ez a szétforgácsoltsága és a forradalmi mozgalom ebből adódó teljes veresége, valamint a polgári mozgalom ugyanebből adódó félveresége.

Hogyan juttatta tönkre a helyi és tartományi széttagoltság és az ebből szükségképpen eredö helyi és tartományi korlátoltság az egész mozgalmat; mennyire képtelenek voltak mind a polgárok, mind a parasztok, mindpedig a plebejusok koncentrált, az egészre kiható lépésre; hogyan tevékenykedtek például a parasztok minden tartományban a maguk szakállára, mint tagadták meg a szomszédos lázongó parasztságtól a segítséget, és hogy ezért az egyes ütközetekben olyan seregek morzsolták fel öket egymásután, amelyek többnyire a felkelö tömeg tizedrészét sem tették ki — mindez a fenti leírás alapján bizonyára mindenki elött világos. Az egyes csapatoknak ellenségeikkel kötött különbözö fegyverszüneti és egyéb megállapodásai a közös ügy megannyi elárulását jelentik. Hogy mennyire idegenül állottak

egymással szemben a különböző tartományok parasztjai, annak legcsattanósabb bizonyítéka, hogy a különböző táborok egyesülését nem saját akcióik kisebb vagy nagyobb közössége határozta meg (ez lett volna az egyedül lehetséges csoportosulási forma), hanem az, hogy közös volt-e a speciális ellenség, mely legyőzte őket.

Itt is magától kínálkozik az összehasonlítás az 1848—1850-es évek mozgalmával. 1848-ban is összeütköztek az ellenzéket alkotó osztályok érdekei egymással, mindegyik önmagáért cselekedett. A burzsoázia már túlságosan fejlett volt ahhoz, hogy tovább is eltűrje a feudális-bürokratikus abszolutizmust, még sem volt elég hatalmas, hogy a többi osztály igényeit a magáéinak azonnal alárendelje. A proletariátus, amely túlgyenge volt ahhoz, hogy a burzsoá korszak gyors átugrásával és a hatalomnak saját részére való gyors meghódításával számolhasson, már az abszolutizmus ideje alatt nagyonis megízlelte a burzsoá kormányzás édességét és általában fejlettebb volt annál, semhogy a burzsoázia egyenjogúságában akárcsak egy pillanatra is, saját egyenjogúsítását láthassa. A nemzet zömét, a kispolgárokat, kézműveseket és parasztokat az imént még természetes szövetségesük, a burzsoázia hagyta cserben, mint túlságosan forradalmiakat, a proletariátus pedig, helyenként mint nem elég haladottakat; ez a tömeg, önmagában szintén megosztva, semmire sem jutott és jobbra-balra ellenzékieskedett ellenzéki társaival szemben. Végül a helyi korlátoltság sem lehetett nagyobb 1525-ben a parasztok között sem, mint amekkora a mozgalomban résztvevő összes osztályok között 1848-ban volt. A százszámra fellobbanó helyi forradalmak, az ehhez százszámra kapcsolódó, éppoly akadálytalanul érvényesülő helyi reakció, a kisállamiság fenntartása stb. stb. ennek elég ékesen szóló bizonyítékai. *Aki 1525 és 1848 két német forradalma és azok eredményei után még föderatív köztársaságról tud fecsegni, nem érdemel mást mint bolondokházát.*

De ez a két forradalom, a tizenhatodik század és az 1848—1850-es évek forradalma minden analógia ellenére mégis lényegesen különbözik egymástól. Az 1848-as forradalom, ha nem is ad sok bizonyságot Németország haladásáról, de bizonyságot ad Európa haladásáról.

Ki húzott hasznot az 1525-ös forradalomból? A fejedelmek. Ki húzott hasznot az 1848-as foradalomból? A *nagy* fejedelmek, Ausztria és Poroszország. 1525 kis fejedelmei mögött az öket adójuk révén magukhoz láncoló kisnyárspolgárok állottak, 1850 nagy fejedelmei, Ausztria és Poroszország mögött ott állanak a modern nagyburzsoák, akik öket gyorsan az államadósságok rabszíjára füzik. A nagyburzsoák mögött pedig a proletárok állanak.

Az 1525. évi forradalom német helyi ügy volt. Az angolok, franciák, csehek, magyarok már keresztülmentek a maguk parasztháborúin, amikor a németek a magukét végigcsinálták. Ha Németország széttagozott volt, Európa még fokozottabb széttagoltság képét mutatta. Az 1848-as forradalom nem volt német helyi ügy, hanem egy nagy európai eseménynek egy darabja. Indító okai egész lefolyása alatt, nem korlátozódnak egyetlenegy ország, vagy akár egyetlen világrész szük területére. Söt, azok az országok, amelyek e forradalmak színterei voltak, a legkevésbbé voltak részesek annak elöidézésében. Ezek az országok többé vagy kevésbbé tudat- és akarattalan nyersanyagok, amelyek átformálódnak egy olyan mozgalom folyamán, amelyben most az egész világ résztvesz, egy olyan mozgalomban, amely a fennálló társadalmi viszonyok között számunkra mindenesetre csak valami idegen hatalomnak tünhetik fel, jóllehet, az végeredményben mégis csak a mi saját mozgalmunk. Ezért az 1848—1850-es forradalom nem végzödhetik úgy, mint az 1525. évi.

MELLÉKLETEK

V. ö. a kiadói előszóval (5—6. old.)

I. Engels előszava „A német parasztháboru" 1870. és 1875. évi kiadásához... 121—140. old.

Az első előszót (121—131. old.) Engels 1870 februárjában irta a „Parasztháboru" első különkiadásához (Lipcse 1870), a második, 1874 július 1-ével keltezett előszó (131—141. old.) a „Parasztháboru" 1875. évi különkiadásában az elsővel együtt jelent meg.

II. Engels. A feudalizmus hanyatlásáról és a burzsoázia felemelkedéséről... 141—152. old.

Engels kéziratban fennmaradt műve a „Parasztháboru" tervezett új, átdolgozott kiadásához készített előmunkálataiból. A megirás ideje: 1880-as évek.

III. Engels. A mark. (A német paraszt. Mi volt? Mi most? Mi lehetne?). — 153—172. old.

A megirás ideje: 1882 december (Engels levele Marxhoz 1882 december 15). Először Engelsnek „A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig" c. brosúrája 1882. évi első kiadása függelékeként jelent meg. A brosúra utolsó szerzői kiadásában (4. kiadás 1891) megjelent szöveg — amely fordításunk alapja — és az első három szerzői kiadás szövege közt néhány kisebb eltérés van, ezek közül egy lényegesebbet feltüntettünk (155. old.).

„A mark" 1883-ban „A német paraszt. Mi volt? Mi most? Mi lehetne?" címmel megjelent külön agitációs brosúra formájában a parasztság közötti való terjesztés céljából. E különkiadás szövegének lényegesebb eltéréseit jegyzetekben feltüntettük.

„A mark“ ot Engels csatolta „A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig“ 1892-ben megjelent angol kiadásához is. E kiadás „Bevezetés“-ében (kelt 1892 április 20. Magyar fordítása: Engels „Anti-Dühring“. Szikra 1948. 364. old.) Engels „A mark“-ra vonatkozóan a következőket írja: „A «Die Mark» című függelék megírásával az volt a szándékom, hogy a német szocialista párt köreiben bizonyos alapvető ismereteket terjesszek el a németországi földtulajdon történetéről. Ez különösen szükségesnek tetszett abban az időben, amikor a városi munkásság bevonása a szocialista pártba már meglehetősen messze előrehaladt s a mezőgazdasági munkások és a parasztok megnyerése volt soron. Ezt a függeléket bevettem a jelen kiadásba, mert a földbirtoklásnak az összes germán törzsekre jellemző ősi formáit s pusztulásuk történetét Angliában mégkevésbbé ismerik, mint Németországban. Az eredeti szöveget nem változtattam meg és nem tértem ki Maxim Kovalevszkijnek nemrég kifejtett hipotézisére, amely szerint a szántóföldnek és legelőnek a «Mark» tagjai közti felosztását megelőzte azoknak egy nagy, több nemzedéket magába foglaló patriarchális közösség által való megművelése (amire példa a még ma is fennálló délszláv zadruga) s a felosztás utóbb, akkor következett be, amikor a közösség olyannyira megnövekedett, hogy közös gazdálkodásra túlságosan nehézkessé vált. Kovalevszkijnek valószínűleg teljesen igaza van, de a kérdés még eldöntetlen.“ •

ENGELS ELŐSZAVA „A NÉMET PARASZTHÁBORÚ" 1870. ÉS 1875. ÉVI KIADÁSÁHOZ

Az itt következő munkát 1850 nyarán az ellenforradalom alighogy betetőzödött győzelmének még közvetlen hatása alatt, Londonban írtam; a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue[1], redigiert von Karl Marx. Hamburg 1850" 5. és 6. füzetében jelent meg. Németországi politikai barátaim újabb kiadását kívánják és teljesítem is kívánságukat, mivel a munka — sajnos — még ma is időszerű.

Munkám nem tart igényt arra, hogy önálló kutatások anyagát adja. Ellenkezőleg: minden anyagot, ami a parasztfelkelésekre és Thomas Münzerre vonatkozik, Zimmermann[2] művéből vettem. Könyve — ha itt-ott hézagos is — a tényeknek még mindig legjobb összeállítása. Ezenfelül az öreg Zimmermann-nak öröme is telt tárgyában. Ugyanaz a forradalmi ösztön, amely itt lépten-nyomon az elnyomott osztály ügyéért való kiállásra készteti, később a szélsőbal egyik legjobb emberévé tette őt Frankfurtban. Persze, azóta kissé megöregedhetett.

Ha viszont Zimmermann leírása hijával van a belső

[1] „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" — „Új Rajnai Újság. Politikai-gazdasági Szemle".

[2] *W. Zimmermann:* Allgemeine Geschichte des grossen Bauernkrieges. (A nagy parasztháború általános története.) Stuttgart 1841—1843

összefüggésnek, ha nem sikerül ama korszak vallási politikai vitáinak kérdéseit az egykorú osztályharcok tükörképeként bemutatnia; ha ezekben az osztályharcokban csak az elnyomót és elnyomottat, a gonoszt és jót, s végül a gonosz győzelmét látja; ha bepillantása a harc kitörését és kimenetelét meghatározó társadalmi viszonyokba fölöttébb fogyatékos, — ez annak a kornak a hibája, amelyben a könyv keletkezett. Sőt a maga korához képest nagyon is realista irányú munka, amely dicséretes kivételként üt el a német idealista történelmi művektől.

Az én ismertetésem, arra törekszik, hogy — a harc történelmi lefolyását csak fővonalaiban vázolva fel — a parasztháború eredetét, az abban fellépő különböző pártok helyzetét, úgyszintén azokat a politikai és vallásos elméleteket, amelyek segítségével e pártok helyzetükkel tisztába jönni igyekeztek, végül magát a harc eredményét is azzal a szükségszerűséggel magyarázza, amely ezen osztályoknak történelmileg adott társadalmi életfeltételeiből következik. A cél: bemutatni és bebizonyítani, hogy Németország akkori politikai állapotai és az ellenük irányuló felkelések, továbbá a korszak politikai és vallási elméletei nem okai, hanem eredményei az ország mezőgazdasági, ipari fejlődésének, a szárazföldi és vízi utak, az áru- és pénzkereskedelem abban a korban elért fejlettségi fokának. Ez a történelemszemlélet — az egyedül materialista történelemszemlélet — nem tőlem származik, hanem Marxtól, és ugyancsak fellelhető Marxnak az 1848—49-es francia forradalomról írt s az említett szemlében megjelent munkájában, valamint, „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" c. művében.[1]

---

[1] *Marx.* Osztályharcok Franciaországban 1848—1850-ig. (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára 21—23. sz.) Szikra 1948., *Marx.* Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája. (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára 40—41. sz.) Szikra 1949.

Az 1525-ös és az 1848—49-es német forradalmak közötti párhuzam sokkal kézenfekvőbb volt, semhogy annakidején egyszerűen mellőzhető lett volna. Mégis: a folyamat hasonlósága mellett — amikor például mindig egy és ugyanaz a fejedelmi hadsereg veri le egymásután a különböző helyi felkeléseket, a városi polgárság fellépésének gyakran neveteséges hasonlósága mellett — világosan és élesen szökött szembe a különbség is:

„Ki húzott hasznot az 1525-ös forradalomból? A *fejedelmek*. Ki húzott hasznot az 1848-as forradalomból? A *nagy* fejedelmek, Ausztria és Poroszország. 1525 kis fejedelmei mögött az őket adójuk révén magukhoz láncoló kis nyárspolgárok állottak, — 1850 nagy fejedelmei, Ausztria és Poroszország mögött ott állanak a modern nagyburzsoák, akik őket gyorsan az államadósságok rabszíjára fűzik. A nagyburzsoák mögött pedig a proletárok állanak."

Sajnos, ki kell jelentenem, hogy ez a mondat túlnagy megbecsülést fejez ki a német burzsoázia iránt. Megvolt az alkalmuk mind Ausztriában, mind Poroszországban, hogy a monarchiát „gyorsan az államadósságok rabszíjára fűzzék"; soha, sehol nem használták ki ezt az alkalmat.

Ausztria az 1866-os háború következtében ajándékként hullott a burzsoázia ölébe. De ez a burzsoázia nem ért az uralkodáshoz, tehetetlen és képtelen bármire is. Csak egyet tud: dühvel veti magát a munkásokra, mihelyt megmoccannak. Csak azért maradhat még kormányon, mert a *magyaroknak* szükségük van rá.

És Poroszországban? Igen, az államadósság csakugyan rohamosan nő, a deficit állandósul, az állam kiadásai évről évre növekednek, a kamarában a burzsoáziáé a többség, nélküle nem emelhetik az adót és nem vehetnek fel kölcsönt — de hol a burzsoázia hatalma az állam felett? Még néhány hónappal ezelőtt is, amikor ismét deficit mutat-

kozott, a legkedvezőbb helyzetben voltak. Már *némi* kitartással is csinos engedményeket csikarhattak volna ki. És mit tesznek? Elegendő engedménynek tekintik, ha a kormány *megengedi nekik*, hogy majdnem 9 milliót, nem is *egy* esztendőre, hanem *évente*, méghozzá örök időkre a lábai elé rakjanak.

Nem szeretném a kamarában ülő szegény „nemzeti liberálisokat" jobban gáncsolni, mint amennyire megérdemlik. Jól tudom, hogy azok, akik mögöttük állnak, a burzsoázia tömegei, cserbenhagyták őket. Ez a tömeg *akarva* nem akar uralkodni. 1848-at még mindig a csontjaiban érzi.

Alább esik majd szó arról, hogy miért fejlődött ki a német burzsoáziában ez a hihetetlen gyávaság.

A fenti mondat egyébként tökéletesen beigazolódott. 1850 óta a kis államok mind határozottabban háttérbe szorulnak és ma már csak a porosz vagy osztrák cselszövések eszközeinek szerepét töltik be: — Ausztria és Poroszország között egyre hevesebb a harc az egyeduralomért és végül ott van az 1866-i erőszakos megegyezés, amelynek értelmében Ausztria saját tartományainak birtokában marad, Poroszország az egész északi részt közvetve vagy közvetlenül uralma alá hajtja, a három délnyugati államnak pedig egyelőre kiteszik a szűrét.[1]

Ennek az egész politikai színjátéknak a német munkásosztály számára csak a következőkben van jelentősége:

Először, a munkások az általános választójog útján hatalmat nyertek arra, hogy magukat a törvényhozó gyülésben közvetlenül képviseltessék.

Másodszor, Poroszország jó példával járt elöl és három

[1] A Német Szövetség (Deutscher Bund) utódjának, az Északnémet Szövetségnek (Norddeutscher Bund) alapításával 1866-ban Poroszország bekebelezte Schleswig-Holsteint, Hannovert, Kurhessent, Nassaut és Frankfurt am Maint. Ezzel szemben a három déli állam, Bajorország, Württemberg és Baden valamint Hessen Darmstadt egy része az Északnémet Szövetségen kívül maradt

másik isten kegyelméből való koronát elnyelt.[1] De hogy Poroszország ezek után a műveletek *után* még mindig azt az isten kegyelméből való, szeplőtlen koronát birtokolja, amellyel annakelőtte dicsekedett, azt még a nemzeti liberálisok sem hiszik.

Harmadszor, Németországban ma már csak *egy* komoly ellenfele van a forradalomnak — a porosz kormány.

És végül negyedszer, az osztrák németeknek végre egyszer szembe kell nézniök azzal a kérdéssel, mik akarnak lenni: németek vagy osztrákok? Hova húznak inkább — Németországhoz, vagypedig a német területen kívül eső, lajtántúli tartozékaikhoz? Az, hogy vagy az egyikről, vagy a másikról le kell mondaniok, már régóta magától értetődő dolog, de ezt a kispolgári demokrácia mindig eltussolta.

Ami azokat az 1866 körül forgó egyéb fontos kérdéseket illeti, amelyekről azóta egyfelől a „nemzeti liberálisok", másfelől a „néppárt" egymással ünos-üntig vitatkoznak, a legközelebbi évek története talán be fogja bizonyítani, hogy e két álláspont csak azért hadakozik egymással oly hevesen, mert mind a kettő egyazon bornirtság két ellentétes pólusa.

Németország társadalmi viszonyain az 1866-os év majdnem semmit sem változtatott. Az a néhány polgári reform — az egységes mérték- és súlyrendszer, a szabad költözködés, az iparszabadság stb., mindez a bürokráciához szabott korlátok között — még csak azt sem éri el, aminek a többi nyugateurópai ország burzsoáziája már régen birtokában van, a zaklatások legfőbbikét pedig, a bürokratikus engedélyezési rendszert érintetlenül hagyja. A proletariátus számára az országban uralkodó rendőri gyakorlat a

[1] Hannovernek, Kurhessennek és Nassaunak az 1866. évi német háború után Poroszországhoz való csatolásával kapcsolatban Hannover királyát, Hessen választófejedelmét és Nassau hercegét megfosztották trónjától.

szabadkőltözésről, állampolgárságról, az útlevélkényszer megszüntetéséről és hasonlókról szóló törvényeket amúgy is illuzóriussá teszi.

Az 1866-os nagy állami akciónál sokkal fontosabb a németországi iparnak, a kereskedelemnek, a vasutaknak, a távírónak és az óceáni gőzhajózásnak 1848 óta megmutatkozó haladása. Ha ez a haladás Anglia vagy Franciaország egyidejű fejlődése mögött elmarad is, Németország számára mégis hallatlan a jelentősége és húsz esztendő alatt többet végzett, mint máskor egy egész évszázad. Németország csak most kapcsolódott be komolyan és visszavonhatatlanul a *világkereskedelembe*. Az ipari vállalkozók tőkéje gyorsan gyarapodott, s ennek megfelelően emelkedett a burzsoázia társadalmi helyzete is. Az ipar virágzásának legbiztosabb jele, a *szédelgés*, hatalmas méretekben jelentkezett; grófokat és hercegeket láncolt diadalszekeréhez. Ma német tőke építi az orosz és román vasutakat — legyen neki könnyű a föld! —, holott 15 esztendővel ezelőtt a német vasútépítők még az angol vállalkozóknál koldultak. Hogyan lehetséges hát, hogy a burzsoázia a politikai hatalmat nem hódította meg, hogy a kormánnyal szemben oly gyáván viselkedik?

A német burzsoáziának megvan az a balszerencséje, hogy — a kedvelt német szokás szerint — elkésik. Virágzásának ideje olyan korszakra esik, amikor a többi nyugateurópai országok burzsoáziája politikailag már hanyatlásnak indult. Angliában a burzsoázia a maga tulajdonképpeni képviselőjét, Bright-ot nem tudta másképpen a kormányba bejuttatni, mint a választójog kiterjesztésével, aminek következményeiben az egész burzsoá uralom végét kell maga után vonnia. Franciaországban, ahol a burzsoázia mint burzsoázia, mint egész osztály, két évig, csak 1849—50-ben, a köztársaság ideje alatt uralkodott, társadalmi létét csak úgy tengethette, hogy politikai uralmát Louis Bonaparte-ra és a hadseregre ruházta át. És Európa három leghaladottabb

államának oly végtelenül felfokozódott kölcsönhatása mellett manapság már lehetetlen, hogy a burzsoázia Németországban kényelmesen berendezkedjék a politikai uralomra akkor, amikor Franciaországban és Angliában már túlélte önmagát.

Éppen a burzsoázia sajátossága minden korábbi uralkodóosztállyal szemben az, hogy fejlődése során olyan fordulóponthoz érkezik, amelytől kezdve hatalmi eszközeinek, lőleg pedig tőkéjének bármilyen növekedése csak arra jó, hogy egyre képtelenebbé tegye a politikai uralom gyakorlására. „*A nagyburzsoák mögött ott állanak a proletárok.*" Amilyen mértékben fejleszti a burzsoázia iparát, kereskedelmét és közlekedési eszközeit, ugyanolyan mértékben hozza létre a proletariátust. S egy bizonyos ponton — amelynek nem kell mindenütt egyidőben, vagy a fejlődés azonos fokán bekövetkeznie — arra ébred, hogy ez a proletárhasonmása a fejére nőtt. E pillanattól kezdve elveszti erejét a kizárólagos politikai uralomra; szövetséges társakat keres, akikkel — a körülmények alakulása szerint — vagy megosztja uralmát, vagy akikre egészen rájukruházza azt.

Németországban a burzsoázia számára ez a fordulópont már 1848-ban bekövetkezett. Méghozzá a német burzsoázia akkor nem annyira a német, mint inkább a francia proletariátustól rémült meg. Az 1848 júniusi párizsi harcok megmutatták, mit várhat a maga részére; a német proletariátus izgatottsága elég magasra hágott ahhoz, hogy meggyőzze: ugyanannak a természetnek a magvai már Németországban is a talajban rejtőznek. Ettől a naptól kezdve a burzsoázia politikai akciói élüket vesztették. Szövetségestársakat keresett, minden lehetséges áron elalkudta magát nekik — és ma sem jutott egyetlen lépéssel sem előbbre.

Ezek a szövetségestársak egytől-egyig reakciós jellegűek. Ott van közöttük a királyság, hadseregével és bürok-

ráciájával, ott vannak a nagy hűbérurak, a kis kurfanemesek, sőt még a papok is. A burzsoázia mindezekkel paktált és egyezkedett, csakhogy drága bőrét mentse, míg végül nem maradt már mivel kufárkodnia. És minnél fejlettebbé vált a proletariátus, minnél inkább kezdte érezni a maga osztályvoltát, minnél inkább kezdett osztályként cselekedni, annál nyúlszívűbbé váltak a burzsoák. Mikor a poroszok csodálatosan rossz sztratégiája Sadowánál a csodálatosképpen még rosszabb osztrák sztratégián győzelmet aratott, nehéz volt megállapítani, melyik lélekzett fel boldogabban — a Sadowánál ugyancsak megvert porosz burzsoá, vagypedig az osztrák.

Nagypolgáraink 1870-ben ugyanúgy cselekszenek, mint a középpolgárok 1525-ben. Ami a kispolgárokat, kézműveseket és szatócsokat illeti, azok örökké hűek maradnak önmagukhoz. Remélik, hogy felkapaszkodhatnak a nagypolgárságba és félnek attól, hogy a proletariátusba letaszíttatnak. Félelem és remény között hányódva igyekeznek majd menteni nagybecsű irhájukat, míg a harc tart — azután pedig a győzteshez csatlakoznak. Ez még természetükben van.

Az ipar 1848 óta tartó fellendülésétől nem maradt el a proletariátus társadalmi és politikai tevékenysége. A német munkások mai szerepe a szakegyletekben, szövetkezetekben, a politikai egyesületekben és népgyűléseken, a választásokon és az úgynevezett birodalmi gyűlésen maga is bizonyítja, milyen nagy átalakuláson ment át észrevétlenül Németország az utolsó 20 esztendő folyamán. A német munkásoknak a legnagyobb mértékben becsületére válik, hogy *egyedül ők* tudták a munkásokat és a munkásokat képviselő küldötteket a parlamentbe bejuttatni ugyanakkor, amikor ezt sem a franciák, sem az angolok nem tudták eddig elérni.

Ámde a proletariátus sem nőtt ki az 1525-tel való párhuzamból. A kizárólag és élethossziglan munkabérre

utalt osztály ma még korántsem a német nép többsége. Így tehát szintén szövetségestársakra van utalva. Ezeket pedig csak a kispolgárok, a városok lumpenproletariátusa, a kisparasztok és a mezőgazdasági napszámosok között keresheti.

A *kispolgárokról* már beszéltünk. Ezek a szerfelett megbízhatatlanok, kivéve persze, ha valamelyik csoport győzelmet aratott: ekkor azután a sörözőkben mérhetetlen üvöltözést csapnak. De azért akadnak közöttük igen rendes elemek is, amelyek önként a munkásokhoz csatlakoznak.

A *lumpenproletariátus*, valamennyi osztály lezüllött alakjainak ez a legalja, amely főhadiszállását a nagyvárosokban üti fel, valamennyi lehetséges szövetséges közül a legrosszabb. Ez a söpredék a legnagyobb mértékben megvásárolható és tolakodó. Ha a francia munkások minden forradalomban a házak falára írták: Mort aux voleurs! — Halál a tolvajokra! — és egyeseket agyon is löttek, ez nem a tulajdon iránti lelkesedésből, hanem abból a helyes felismerésből fakadt, hogy mindenekelőtt ezt a bandát kell maguktól távoltartaniok. Az a munkásvezér, aki ezt a csőcseléket gárdaként felhasználja vagy reá támaszkodik, már ezzel a mozgalom árulójának bizonyul.

A *kisparasztok* — hiszen a nagyok a burzsoáziához tartoznak — különfélék. Vagy *feudális parasztok* és még robotot kell teljesíteniök a nagyságos úrnak. Miután a burzsoázia elmulasztotta — pedig az ő kötelessége volt —, hogy e kisparasztokat megváltsa a robot szolgaságától, nem lesz nehéz meggyőzni őket, hogy már csak a munkásosztálytól várhatják megváltásukat.

Vagypedig *bérlők*. Ebben az esetben többnyire ugyanaz a helyzet, mint Irországban. Az árendát úgy felhajtották, hogy a paraszt közepes termés esetén éppen csak hogy megél családjával, rossz terméskor majd éhen vész, a haszonbért nem tudja megfizetni és így kénye-kedvre ki van szolgáltatva a földbirtokosnak. Ilyen emberekért a bur-

zsoázia csak akkor tesz valamit, ha kényszerítik erre. Kitől várhatnának hát segítséget a munkásokon kívül?

Hátra vannak még a *saját kis birtokukon* gazdálkodó parasztok. Rájuk többnyire akkora jelzálogterhek súlyosodnak, hogy ugyanúgy függnek az uzsorásoktól, mint a bérlők a földesúrtól. Nekik sem marad meg egyebük, mint a szükös s méghozzá a jó meg rossz esztendők miatt fölöttébb bizonytalan munkabér. A burzsoáziától várhatnak valamit a legkevésbbé, hiszen éppen a burzsoá, az uzsorázó tőkés szipolyozza ki őket. Ez a réteg azonban többnyire nagyon csügg a maga tulajdonán, jóllehet az a valóságban nem az övé, hanem az uzsorásé. Mégis meg lehet majd értetni velük, hogy az uzsorástól csak akkor szabadulhatnak meg, ha egy olyan kormány, amely a néptől függ, az összes jelzálogtartozásokat az állammal szemben fennálló adóssá változtatja és ilyképpen a kamatlábat leszállítja. Ezt pedig csak a munkásosztály viheti végbe.

Mindenütt, ahol a közép- és nagybirtok az uralkodó, a vidék számra legnagyobb osztályát a *mezőgazdasági napszámosok* alkotják. Ez a helyzet egész Észak- és Kelet-Németországban és a városok ipari munkásai *itt* találják *legnagyobb számú, legtermészetesebb szövetségeseiket.* A nagybirtokos, vagy nagybérlő ugyanúgy áll szemben a földműves-napszámossal, mint a tőkés az ipari munkással. Azoknak a rendszabályoknak, amelyek segítenek az egyiken, a másikon is segíteniök kell. Az ipari munkások csak úgy szabadulhatnak fel, ha a burzsoá tőkéjét, azaz a termeléshez szükséges nyerstermékeket, gépeket, szerszámokat és létfenntartási eszközöket a társadalom tulajdonává, azaz sajátjukká, általuk közösen használttá változtatják át. Ugyanúgy a mezőgazdasági munkásokat is csak az válthatja meg borzalmas nyomoruktól, ha mindenekelőtt munkájuk fő tárgyát, a földet magát kivonják a gazdag parasztok és még gazdagabb feudális urak magántulajdonából, tár-

sadalmi tulajdonná változtatják és a mezőgazdasági munkások szövetkezetei közös számlára, közösen művelik meg azt. S itt jutunk el a bázeli nemzetközi munkáskongresszus híres határozatához[1]: hogy t. i. a földtulajdon átváltoztatása közös, nemzeti tulajdonná a társadalom érdeke. Ez a határozat főleg azoknak az országoknak szól, ahol nagybirtokok vannak, ezzel összefüggésben uradalmi gazdálkodás folyik, s az uradalmakban egy úr és sok napszámos él. Ez az állapot azonban Németországban nagyjában és egészében még mindig uralkodó, s ezért a határozat, Anglián kívül, *éppen Németország részére a legnagyobb mértékben időszerű* volt. A mezőgazdasági proletariátus, a falusi napszámosok — ebből az osztályból rekrutálódik a fejedelmek seregeinek zöme. Ez az az osztály, amely most, az általános választójog következményeképpen a feudális urak és junkerek nagy tömegét a parlamentbe küldi; de egyúttal ez az az osztály, amely legközelebb áll a városok ipari munkásaihoz, amellyel életfeltételei azonosak, sőt amelynél még mélyebb nyomorban tengődik. Ezt a szétszórtsága és szétforgácsoltsága miatt tehetetlen osztályt, amelynek rejtett erejét a kormány és a nemesség oly jól ismeri, hogy iskoláit szándékosan szétzülleszti, nehogy tudáshoz jusson, — ezt az osztályt életreébreszteni és a mozgalomba bevonni a német munkásmozgalom legközelebbi, legsürgősebb feladata. Amikor a falusi napszámosok tömege megtanulja önnön érdekeit felismerni, attól a naptól Németországban egy reakciós, feudális, bürokratikus vagy polgári kormány lehetetlen.

* * *

A fenti sorokat több mint négy évvel ezelőtt írtam. Érvényességüket máig is megtartották. Ami Sadowa és Német

[1] A Nemzetközi Munkásszövetség (I. Internacionále) IV. Kongresszusa (1869 szeptember).

ország felosztása után helyes volt, Sedan és a porosz nemzet szent német birodalmának megalkotása után is megállja a helyét.[1] Az úgynevezett nagypolitika „világrengető" katonai és állami akciói ily kevéssé tudnak változást előidézni a történelem mozgási irányában.

Viszont ezek a háborús és politikai események valóban képesek arra, hogy meggyorsítsák e mozgás sebességét. És ebben a vonatkozásban a fentemlített „világrengető események" szerzőinek olyan önkéntelen sikerei voltak, amelyek számukra bizonyára a legkevésbbé sem kívánatosak, de amelyekkel, akár ínyükre van ez, akár nem, számolniok kell.

A régi Poroszországot már az 1866-os háború is alapjaiban rendítette meg. Már 1848 után is csak nehezen sikerült a nyugati tartományok — mind polgári, mind proletár — lázadó ipari elemeire a régi fegyelmet újra rákényszeríteni; de mégis sikerült és újból a keleti tartományok junkereinek, no meg a hadseregnek az érdekei váltak uralkodóvá az államban. 1866-ban csaknem egész Északnyugat-Németország porosszá lett. Eltekintve attól a jóvátehetetlen erkölcsi kártól, amelyet az isten kegyelméből való porosz trón azáltal szenvedett, hogy három másik isten kegyelméből való trónt elnyelt, a monarchia súlypontja most jelentős mértékben nyugatra tolódott. Az ötmilliónyi rajnavidéki és wesztfáliai lakosság előbb négymilliónyi közvetlenül annektált, majd hatmilliónyi közvetve, az Északnémet Szövetség által bekebelezett némettel erősödött meg. És 1870-ben ehhez még nyolcmillió délnyugati német járult, úgyhogy az „új

[1] 1870 novemberében a délnémet államok (Baden, Hessen, Württemberg és Bajorország — lásd 124. old. jegyzetét) Versailles-ban szerződéseket kötöttek, amelyek értelmében belépnek az Északnémet Szövetségbe: 1870 decemberében az Északnémet Szövetség nevét Német Birodalomra változtatta, 1871 januárjában pedig ugyancsak Versailles-ban végbement Vilmos porosz és német király császárrá proklamálása.

birodalomban" a 14½ millió ó porosszal (a 6 keletelbai tartomány lakosai, köztük ráadásul 2 millió lengyel) szemben immár mintegy 25 milliónyi olyan népesség állt, mely régen kinőtt az ó-porosz junkerfeudalizmusból. Igy a porosz államépület egész alapzata éppen a porosz hadsereg győzelmei nyomán tolódott el; a junkeruralom magának a kormánynak is egyre elviselhetetlenebbé vált. Ugyanakkor azonban a rohamos ipari fejlődés sodrában a junkerek és burzsoák harcát a burzsoák és munkások küzdelme szorította háttérbe, úgyhogy a régi állam társadalmi alapjai a belső fejlődés szempontjából is teljesen átalakultak. Az 1840 óta lassan bomladozó monarchia egyensúlyának alapfeltétele a nemesség és a burzsoázia közötti harc volt; attól a pillanattól kezdve azonban, amikor már a nemességnek a burzsoázia elönyomulásától való megvédése helyett valamennyi birtokos osztálynak a munkásosztály előrenyomulásától való megvédése vált döntő kérdéssé, a régi abszolút monarchiának teljes mértékben át kellett térnie a külön e célra kidolgozott államformára: *a bonapartista monarchiára*. Poroszországnak ezt az áttérését a bonapartizmusra más helyen már kifejtettem. („A lakáskérdéshez". II. füz. 26. és köv. oldalak.)[1] Ott nem kellett hangsúlyoznom, de itt igen lényeges az, hogy ez az áttérés volt Poroszország *legnagyobb haladó lépése* 1848 óta — olyannyira elmaradt ez az ország a modern fejlődés mögött. Hiszen még mindig fél-

[1] Engels „A lakáskérdéshez" c. 1872-ben írt cikksorozatának következő részére gondol: „... valójában azonban a fennálló állam Németországban is szükségszerű terméke annak a társadalmi alapzatnak, amelyből kinőtt. Poroszországban — és most Poroszország a mértékadó — a még mindig erős nagybirtokos nemesség mellett van egy viszonylag fiatal és nevezetesen fölöttébb gyáva burzsoázia, amely eddig sem a közvetlen politikai uralmat, mint Franciaországban, sempedig, mint Angliában, a többé kevésbbé közvetett politikai uralmat nem harcolta ki magának. E két osztály mellett azonban ott van a gyorsan szaporodó, intellektuálisan igen fejlett és napról-napra szervezettebb proletariátus. A régi abszolút monarchia alapfeltétele — a birtokos nemesség és a burzsoázia

feudális állam volt, a bonapartizmus pedig mindenesetre modern államforma, amelynek előfeltétele a feudalizmus megszüntetése. Poroszországnak tehát el kell magát határoznia nagyszámú feudális maradványának eltakarítására és a junkerségnek mint olyannak feláldozására. Ez természetesen a legenyhébb formában és a közkedvelt dallamra történik: csak lassan, lassacskán! Vegyük például a sokat magasztalt járási szabályzatot. Ez a szabályzat megszünteti az egyes junker hübéri kiváltságait a maga birtokán, de csak azért, hogy ismét helyreállítsa azt a nagybirtokosok összessége által az egész járás felett gyakorolt elöjogok alakjában. A lényeg megmarad, csak éppen hogy feudális nyelvjárásról polgárira fordítják le. Az ó-porosz junkert kénytelen-kelletlen valami angol squire-félévé alakítják át és nem is kell olyan nagyon lázadoznia ez ellen, hiszen az egyik éppoly ostoba, mint a másik.

Így hát Poroszországnak az a különös sors jut osztályrészül, hogy az 1808—1813-ban elkezdett és 1848-ban egy darabkával továbbvitt polgári forradalmát századunk végén a bonapartizmus kellemes formájában fejezheti be. És ha minden jól megy, ha a világ szép csendes marad és mi valamennyien elég öregek leszünk, talán 1900-ra megérjük, hogy a porosz kormány valóban minden feudális intézményt megszüntet, — hogy Poroszország végre elérkezik arra a pontra, ahol Franciaország 1792-ben állott.

---

közötti egyensúly — mellett tehát megtaláljuk itt a modern bonapartizmus alapfeltételét: a burzsoázia és proletariátus közötti egyensúlyt. De mind a régi abszolút monarchiában, mindpedig a modern bonapartista monarchiában a tényleges kormányhatalom a külön tiszti és hivatalnokgárda kezében van, amely Poroszországban részint önmagából, részint a kis majorátus nemességből, ritkábban a főnemességből, végül legesekélyebb részben a burzsoáziából egészül ki. Ennek a látszólag a társadalmon kívül, sőt mintegy a társadalom fölött álló kasztnak az önállósága adja az államnak a társadalommal szemben való önállósága látszatát. (*Engels.* Zur Wohnungsfrage. Berlin 1930. 82. old.)

A feudalizmus megszüntetése pozitiv kifejezéssel a polgári viszonyok kialakítását jelenti. Amilyen mértékben eltünnek a nemesi kiváltságok, olyan mértékben polgáriasodik a törvényhozás. És itt bukkanunk a német burzsoázia és a kormány viszonyának döntő pontjára. Láttuk, hogy a kormány *kénytelen* bevezetni ezeket a lassú és kicsinyes reformokat. De a burzsoáziával szemben minden egyes ilyen kis koncessziót úgy tüntet fel, mint a burzsoáknak hozott *áldozatot*, a tróntól kinnal-keservvel kicsikart engedményt, amiért cserébe a burzsoáknak is engedniök kell valamit a kormány felé. És a burzsoák, jóllehet meglehetösen tisztában vannak a tényállással, belemennek ebbe a szemfényvesztésbe. Ebből keletkezett azután az a hallgatólagos szerződés, amely csendes alapja valamennyi berlini alsó- és felsöházi vitának: egyfelöl a kormány a törvényeket csigatempóban reformálja a burzsoázia érdekében, kiküszöböli az ipar hübéri jellegü, úgyszintén a kisállam-rendszerből adódó akadályait, egységes pénz-, mérték- és súlyrendszert, iparszabadságot stb. teremt, a szabad költözködés jogával Németország munkaerejét a töke korlátlan rendelkezésére bocsátja, kedvez a kereskedésnek és szédelgésnek; másfelöl a burzsoázia a kormánynak enged át minden tényleges politikai hatalmat, megszavaz adót, kölcsönt és katonát és segitséget nyujt minden uj reformtörvény olyképpen való megszövegezéséhez, hogy a kellemetlen egyénekkel szemben a régi rendöruralom továbbra is maradéktalanul érvényesülhessen. A burzsoázia apránkénti társadalmi emancipációját saját politikai hatalmáról való azonnali lemondásának árán vásárolja meg. A fő inditóok, amely a burzsoázia számára ilyen szerződést elfogadhatóvá tesz, természetesen nem a kormánytól, hanem a proletariátustól való félelem.

De bármily siralmas módon lép is fel burzsoáziánk politikai téren, tagadhatatlan, hogy ipari és kereskedelmi vonatkozásban végre teljesíti kötelességét. Az iparnak és

kereskedelemnek az a fellendülése, amelyre már a második kiadás bevezetésében utaltam, azóta még sokkal nagyobb erővel folytatódott. Az, ami a rajna-wesztfáliai iparvidéken e tekintetben 1869 óta történt, németországi viszonylatban egyenesen hallatlan és az angol gyári kerületek századeleji fellendülésére emlékeztet. És Szászországban és Felső-Sziléziában, Berlinben, Hannoverben és a tengerparti városokban nyilván ugyanez történik. Végre van világkereskedelmünk és valóban jelentős iparunk, modern burzsoáziánk; ezzel szemben azonban volt egy valódi összeomlásunk[1] és létrejött valódi, hatalmas proletariátusunk is.

A jövő történetírója számára Németország 1869—1874-es történetéből a spicherni, Mars-la-Tour-i és sedani csatazaj, s az ezzel kapcsolatos dolgok sokkal kisebb jelentőségűek lesznek majd, mint a német proletariátus igénytelen, csendes, de folyvást előrehaladó fejlődése. A német munkások mindjárt 1870 után nehéz próbatétel elé kerültek: ez a bonapartista háborús provokáció volt és annak természetes kihatása, az általános nemzeti fellángolás Németországban. A német szocialista munkások egyetlen pillanatra sem engedték magukat félrevezetni. A nemzeti sovinizmus egyetlen rezdülése sem mutatkozott náluk. A legeszeveszettebb győzelmi mámor közepette megőrizték hidegvérüket és követelték a „hódítás nélküli méltányos békét a francia köztársasággal", sőt még az ostromállapot sem tudta őket elhallgattatni. Sem a hadisikerek dicsőítése, sem a német „birodalom ragyogó fényéről" való fecsegés nem hatott rájuk; egyetlen céljuk az egész európai proletariátus felszabadítása maradt. Bizvást mondhatjuk: hasonlóan nehéz és ily ragyogóan kiállott próba elé eddig még egyetlen ország munkásai sem kerültek.

A háborús ostromállapotra a „béke" hűtlenségi, fel-

[1] Célzás az 1873—74. évi gazdasági válságra.

ség- és hivatalnoksértési perei, az egyre növekvő rendőri zaklatások következtek. A „Volksstaat"-nak[1] rendszerint három-négy munkatársa ült ugyanazon időben börtönben, s a többi lapokéi is ezzel arányosan. Mindegyik, csak valamelyest ismert pártszónok évenként legalább egyszer bíróság elé került, amely azután szinte szabályszerüen elítélte. A kiutasítás, elkobzás, gyülésfeloszlatás hullott, mint a sürü jégesö. És mindhiába. Minden letartóztatott vagy kiutasított helyébe csakhamar másik lépett; minden feloszlatott gyülés helyett két másikat hívtak össze és kitartással, no meg a törvények pontos megtartásával egyik helyen a másik után kifárasztották a rendöri önkényt. Minden üldözés az elöirányzott cél ellenkezöjét érte el; nem törte, s még csak nem is hajlította meg a munkáspártot, söt egyre újabb híveket szerzett annak és szilárdabbá tette szervezeteit. A hatóságokkal csak úgy, mint az egyes burzsoákkal folytatott harcukban a munkások bizonyságát adták mind értelmi, mind erkölcsi fölényüknek és az úgynevezett „munkaadókkal" való konfliktusaikban éppen azt bizonyították be, hogy most ök, a munkások a müveltek és a kapitalisták a faragatlan tuskók. S amellett harcaikat többnyire bizonyos humorral folytatták, ékes bizonyságául annak, milyen biztosak a maguk dolgában és fölényüknek mennyire tudatában vannak. Az így folytatott harcnak — történelmileg elökészített talajon — nagy eredményekkel kell járnia. A januári választások[2] sikerei példátlanok a modern munkásmozgalom történetében és teljes joggal vívták ki egész Európa csodálatát.

---

[1] „*Volksstaat*" („Népállam") az 1869-ben alapított „Szociáldemokrata Munkáspárt", az ú. n. „eisenachiak", Wilhelm Liebknecht szerkesztésében megjelenő lapja.

[2] A német Reichstag 1871 januári választásain a szociáldemokraták (lassalleánusok és eisenachiak) egyesítve kereken 352 ezer szavazatot kaptak.

A német munkásoknak két lényeges előnyük van a többi európai ország munkásaival szemben. Az első az, hogy Európa legelméletibb népéhez tartoznak és megőrizték azt az elméleti érzéket, amelyet Németország úgynevezett „művelt" osztályai teljesen elveszítettek. Ha nem előzte volna meg a német filozófia, különösen Hegel filozófiája, akkor a német tudományos szocializmus — az egyedüli tudományos szocializmus, amely valaha is létezett — sohasem jött volna létre. Ha a munkások soraiban nem volna elméleti érzék, ez a tudományos szocializmus sohasem vált volna annyira a munkások vérévé, mint ahogyan ez tényleg bekövetkezett. És hogy ez milyen mérhetetlen előny, azt mutatja egyrészt az a mindenfajta elmélettel szemben megnyilvánuló közöny, amely egyik legfőbb oka annak, hogy az angol munkásmozgalom, az egyes szakmák nagyszerű szervezettsége ellenére is, oly lassan halad előre, másrészt pedig az a garázdálkodás és zürzavar, amit a proudhonizmus, eredeti formájában a franciák és belgák között, s Bakunin által még torzabbá tett formájában a spanyolok és olaszok között okozott.

A második előny abban áll, hogy a németek időrendben csaknem utolsókként jelentek meg a munkásmozgalomban. Ahogy a német elméleti szocializmus sohasem felejti el, hogy Saint-Simon, Fourier és Owen vállain áll, három olyan gondolkodóén, akik, tanaik minden fantasztikus és utópisztikus volta ellenére is, minden idők legnagyobb

---

* Engelsnek itt következő fejtegetését (az előszó végéig csekély kihagyással) Lenin 1902-ben a „Mi a teendő?" című művében idézte és felhasználta annak a tételének erősítésére, hogy „forradalmi elmélet nélkül nem lehet forradalmi mozgalom sem", hogy tehát a munkásság osztályharcának nem két, hanem *három* alapvető formája van: a politikai, a gazdasági és — a harmadik forma az elméleti harc. Lásd *Lenin.* Válogatott művek. Szikra 1948. I. köt. 196—197. old., vagy *Lenin.* Mi a teendő? (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára 30—32. sz.) Szikra 1948. 48—50. old

elméi közé tartoznak, akik zseniálisan eleve megsejtettek számtalan olyan dolgot, aminek helyességét mi most tudományosan bizonyítjuk be — úgy a német gyakorlati munkásmozgalomnak sem szabad soha elfelejtenie, hogy az angol és francia mozgalom vállain fejlődött és módjában állott azoknak drágán megvásárolt tapasztalatait egyszerűen a maga javára fordítani, s azoknak akkoriban többnyire elkerülhetetlen hibáit most elkerülni. Hol tartanánk most az angol trade-unionok, a francia munkások politikai harcainak példaadása nélkül és a nélkül a hatalmas lökés nélkül, amelyet nevezetesen a Párizsi Kommün adott?

El kell ismerni, hogy a német munkások ritka hozzáértéssel aknázták ki helyzetük előnyeit. Elsőízben, amióta munkásmozgalom van, folyik a harc annak mindhárom irányában — az elméleti, a politikai és a gyakorlati-gazdasági (ellenállás a tőkésekkel szemben) vonalon — összhangban és összefüggően és tervszerű vezetéssel. Éppen ebben az úgyszólván összpontosított támadásban rejlik a német mozgalom ereje és legyőzhetetlensége.

Egyrészt e kedvező helyzetük következtében, másrészt az angol mozgalom szigeti sajátosságai és a francia mozgalom erőszakos elnyomása következtében a német munkások a jelen pillanatban a proletárharc élére kerültek. Hogy az események meddig hagyják őket ezen a díszhelyen, nem lehet előre megmondani. De amíg megtartják, reméljük, úgy fogják betölteni, ahogy illik. Ehhez kettőzött erőfeszítésre van szükség a harc és az agitáció minden területén. Kiváltképpen a vezérek kötelessége, hogy egyre jobban tisztában jöjjenek minden elméleti kérdéssel, egyre jobban felszabadítsák magukat a hagyományos, a régi világnézethez tartozó frázisok hatása alól és mindig szem előtt tartsák, hogy a szocializmus, amióta tudománnyá lett, megköveteli, hogy tudományként kezeljék, vagyis tanulmányozzák. Sok függ majd attól, hogy az így szerzett, egyre tisztultabb be-

látást a munkástömegek között fokozott buzgalommal terjesszék és mind a párt, mind a szakszervezetek organizációját egyre szorosabbra fűzzék. — Jóllehet a januárban leadott szocialista szavazatok már egész kis hadsereget tesznek ki, még korántsem jelentik a német munkásság többségét; és bármily buzdítóak is a falusi lakosság között kifejtett propaganda sikerei, éppen itt még végtelenül sok a tennivaló. A feladat tehát: nem lankadni a harcban, a feladat: egyik várost, egyik választókerületet a másik után kiragadni az ellenség kezéből, mindenekelőtt fontos azonban az igazi nemzetköziség szellemének megőrzése, ami lehetetlenné teszi a hazafias sovinizmus fellépését és amely a proletármozgalom minden új lépését örömmel üdvözli, bármely nemzettől induljon is ki az. Ha a német munkások ezentúl is így haladnak előre, akkor, ha nem fognak is okvetlenül a mozgalom élén menetelni — egyáltalán nem érdeke ennek a mozgalomnak, hogy egy bizonyos nemzet munkásai haladjanak az élén —, de bizonyára tiszteletreméltó helyet fognak elfoglalni a harcvonalban és teljes fegyverzetben lesznek, ha akár váratlanul súlyos megpróbáltatások, akár nagy események fokozott bátorságot, fokozott elszántságot és tetterőt követelnek tőlük.

London, 1874 július 1.

Engels Frigyes

A FEUDALIZMUS HANYATLÁSÁRÓL ÉS A BURZSOÁZIA FELEMELKEDÉSÉRŐL

Mialatt az uralkodó feudális nemesség sivár harcainak zaja töltötte be a középkort, az elnyomott osztályok csendes munkája egész Nyugat-Európában aláásta a hűbéri rendszert, olyan állapotokat teremtett, amelyekben mind kevesebb hely maradt a hűbérurak számára. A vidéken persze még élték világukat a nemes uraságok, kínozták a jobbágyokat, duskáltak azok verítékéből, legázolták vetésüket, erőszakoskodtak asszonyaikkal és leányaikkal. De körösközül városok emelkedtek; Olaszországban, Dél-Franciaországban, a Rajnánál ókori római városok támadtak fel hamvaikból; másutt, főleg Németország belsejében, újak alakultak; mindig védőfalakkal és árkokkal körülvéve, s ezek az erődítmények sokkal erősebbek voltak, mint a nemesek várai, mert csak nagy hadsereg foglalhatta el őket. E falak és árkok mögött fejlődött — a céhpolgárok eléggé kicsinyes — középkori kézművessége, itt halmozódtak fel az első tőkék, itt született meg a városok egymásközötti s a világ többi része felé irányuló forgalmának szükséglete, s a szükséglettel együtt fokozatosan létrejöttek az eszközök is e forgalom megvédésére.

A tizenötödik században a városi polgárok már nélkülözhetetlenebbekké lettek a társadalomban, mint a feudális nemesség. A lakosság túlnyomó részének foglalkozása s

így a termelés fő ága ugyan még mindig a földművelés volt. De az a néhány szabad paraszt, aki a nemesség szorongatásai ellenére itt-ott elszigetelten még fenntartotta magát, eléggé bebizonyította, hogy a földmüvelésben nem a nemesek naplopása és zsarolása, hanem a paraszt munkája a fő dolog. S akkortájt a nemesség szükségletei is úgy megsokasodtak és megváltoztak, hogy a városok még számukra is nélkülözhetetlenek lettek; hiszen egyetlen termelési eszközét, páncélját és fegyverét is a városokból szerezte be! Belföldi szöveteket, bútort és ékszert, olasz selyemféléket, brabanti csipkét, északi prémeket, arab illatszert, levantei gyümölcsöt, indiai fűszert — mindent, csak a szappant nem — a városoktól vásárolt. Kifejlődött bizonyos világkereskedelem; az olaszok behajózták a Földközi-tengert s ezen túl az atlanti partokat egész Flandriáig, a Hansa-városok a feltörő holland és angol verseny ellenére még mindig uralkodtak az Északi- és a Keleti-tengeren. A tengeri forgalom északi és déli gócai között az összeköttetést szárazföldön tartották fenn; az utak, amelyeken ez a kapcsolat lebonyolódott, Németországon haladtak át. Mialatt a nemesség mind feleslegesebbé, a fejlődés akadályává vált, a városi polgárság lett az az osztály, amelyben a termelésnek és a forgalomnak, a müvelődésnek, a társadalmi és politikai intézményeknek haladása megtestesült.

A termelés és a csere mindezen haladása valójában, mai fogalmak szerint, igen szük korlátok között mozgott. A termelés még a tiszta céhkézmüvesség formájához volt kötve, tehát még maga is feudális jellegü volt: a kereskedelem az európai vizeken belül maradt s nem ment túl a levantei parti városokon, ott cserélte ki a Távol-Kelet termékeit. De bármily kicsinyes és korlátozott maradt is az ipar s vele együtt az iparüző polgárság, mégis képes volt arra, hogy a feudális társadalmat átalakítsa, s legalább fejlődőben volt, míg a nemesség tespedt.

Ezenkívül a városi polgárságnak hatalmas fegyvere volt a feudalizmus ellen — *a pénz*. A korai középkor feudális mintagazdaságában a pénznek alig volt szerepe. A hübérúr mindent, amire szüksége volt, jobbágyaitól kapott, munka vagy kész termék alakjában; az asszonyok fonták és szőtték a lent és a gyapjút s készítették a ruhákat; a férfiak művelték a földet; a gyerekek őrizték az uraság nyáját, szedtek neki erdei gyümölcsöket, madárfészkeket, almot; az egész családnak ezenkívül még gabonát, gyümölcsöt, tojást, vajat, sajtot, szárnyast, növendékmarhát s ki tudja még mi mindent kellett beszolgáltatnia. Minden feudális uradalom önellátó volt; söt még a hadiszolgálatot is természetben hajtották be; forgalom, csere nem volt, a pénz feleslegesnek bizonyult. Európa oly alacsony fokra süllyedt, annyira elölről kellett kezdenie ismét, hogy a pénznek nem annyira társadalmi szerepe volt, mint pusztán politikai: *adófizetésre* szolgált s föleg *rablással* szerezték.

Mindez most megváltozott. A pénz ismét általános cserceeszköz lett s ezzel mennyisége is jelentösen megszaporodott; a nemesség sem nélkülözhette többé s minthogy kevés vagy semmi eladnivalója nem volt, minthogy most már a rablás sem volt többé oly könnyü mesterség, rá kellett szánnia magát, hogy a városi uzsorástól kölcsönözzön. Jóval azelött, hogy az új ágyúk rést löttek a lovagvárakba, a pénz már aláaknázta öket; valójában a puskapor úgyszólván csak ítéletvégrehajtó volt a pénz szolgálatában. A pénz volt a polgárság nagy politikai kiegyenlítö gyalua. Mindenütt, ahol személyi viszonyt pénzviszony, természetbeni szolgáltatást pénzbeni szolgáltatás szorított ki, ott polgári viszony lépett a feudális helyébe. A vidéken ugyan a legtöbb helyen továbbra is a régi kezdetleges naturális gazdaság maradt fenn, de akadtak már egész kerületek, így Hollandiában, Belgiumban, a Rajna alsó folyásánál, ahol a parasztok robot és természetbeni szolgáltatások helyett pénzt

adtak az uraknak, ahol urak és alattvalók már megtették az első döntő lépést afelé, hogy földbirtokossá, illetve bérlővé alakuljanak át, ahol tehát a feudalizmus politikai intézményei a vidéken is kezdték elveszteni társadalmi alapjukat.

Hogy mennyire aláásta és belülről kivájta a pénz a feudalizmust már a tizenötödik század végén, döntően mutatja az aranyéhség, amely ebben az időben kerítette hatalmába Nyugat-Európát. *Aranyat* kerestek a portugálok az afrikai partokon, Indiában, az egész Távol-Keleten; *arany* volt az a varázsszó, amely a spanyolokat az Atlanti-óceánon át Amerikába hajtotta; *arany* volt az első dolog, ami iránt a fehér ember érdeklődött, amint újonnan felfedezett partra lépett. De ez a vágy, kalandokra indulni a távolba, aranyat keresni, bármennyire feudális és félfeudális formákban valósult is meg kezdetben, gyökerében mégis összeegyeztethetetlen volt már a feudalizmussal, melynek alapja a földművelés s melynek hódító hadjáratai lényegében *földszerzésre* irányultak. E mellett a hajózás döntően *polgári* foglalkozás, amely feudalizmusellenes jellegét valamennyi modern hadiflottára is rányomta.

A feudalizmus tehát a tizenötödik században egész Nyugat-Európában teljesen szétesőben volt; a feudális területekbe mindenütt antifeudális érdekű városok ékelődtek be, saját jogokkal és felfegyverzett polgársággal, ezek a városok a hűbérurakat részben már társadalmilag, pénzzel, sőt itt-ott politikailag is függőségükbe vonták; még a vidéken is, ott, ahol a földművelés különösen kedvező viszonyok következtében virágzott, a régi feudális kötelékek a pénz hatására kezdtek meglazulni. Csak az újonnan meghódított területeken, mint Németországnak az Elbától keletre eső része vagy más visszamaradott, a kereskedelem útvonalaitól távoleső helyeken virágzott tovább a régi nemesi uralom. De mindenütt — városban és falun egyaránt — megsokasodtak a lakosságban azok az elemek, akik mindenek-

előtt azt követelték, hogy szünjön meg az örökös, esztelen háborúskodás, a hübérurak viszálya, amely állandóvá tette a belső háborút, még akkor is, amikor külső ellenség volt az országban, szünjön meg a szakadatlan, teljesen céltalan pusztítás állapota, amely az egész középkoron át uralkodott. Ezek az elemek önmagukban még túl gyengék voltak ahhoz, hogy akaratukat keresztülvigyék, de erős támaszt találtak az egész feudális rend betetőzésében — a királyságban. S ez az a pont, ahol a társadalmi viszonyok vizsgálata az állami viszonyok területére vezet, ahol a közgazdaságtanból átlépünk a politikába.

A népek középkorcleji összevisszaságából lassanként kibontakoztak az új nemzetiségek, egy olyan folyamat során, amelyben a legtöbb egykori római tartományban, mint ismeretes, a legyőzöttek hasonították magukhoz a győzőt, a paraszt és a városi ember a germán urat. A modern nemzetiségek tehát szintén az elnyomott osztályok termékei. Miként történt az összeolvadás itt, a határvonás ott, arról szemléltető képet nyujt Közép-Lotharingia gau-térképe Menke atlaszában.[1] Csak a román (latin) és a germán eredetű helynevek közti határvonalat kell követni ezen a térképen és meggyőződhetünk arról, hogy ez a vonal Belgiumban és Alsó-Lotharingiában lényegében egybeesik a francia és német nyelv száz év előtt még fennállott határával. Itt-ott találhatunk még keskeny vitás területeket, ahol a két nyelv küzd az uralomért; egészében azonban biztosan tudhatjuk, mi marad német, mi román. A térkép legtöbb helynevének ó-alfrank és ó-felnémet alakja azonban azt mutatja, hogy a kilencedik, legkésőbb a tizedik században keletkeztek, hogy tehát a határvonal a Karoling-kor vége felé már lényegében meg volt húzva. A román oldalon, különösen a nyelv-

[1] *Spruner-Menke.* Handatlas zur Geschichte des Mittelalters und der neueren Zeit. 3. kiad. Gotha 1874. 32. sz. térkép *(Engels jegyzete.)*

határ közelében, előfordulnak keveréknevek, egy német személynévből s egy román helymegjelölésből összetéve, pl. a Maas nyugati oldalán Verdun közelében: Eppone curtis, Rotfridi curtis, Ingolini curtis, Teudegisilo villa, mai nevük pedig Ippécourt, Récourt la Creux, Amblaincourt sur Aire, Thierville. Ezek frank urasági székhelyek voltak, kis német települések román földön, melyek előbb-utóbb elrománosodtak. A városokban és egyes vidéki területeken nagyobb német telepek létesültek, amelyek nyelvüket még hosszabb ideig megtartották; egy ilyen helyen keletkezett pl. még a kilencedik század végén a Ludwigslied; de hogy a frank urak nagyrésze már korábban elrománosodott, bizonyítja a királyok és országnagyok 842-ből származó eskümintája, amelyben a román már Franciaország hivatalos nyelveként jelenik meg.

Miután a nyelvcsoportok már elhatárolódtak (eltekintünk a későbbi hódító és pusztító háborúktól, amilyeneket pl. az elbamenti szlávok ellen viseltek), természetes, hogy adott alapjai lettek az államalakításnak s hogy a nemzetiségek kezdtek nemzetekké fejlődni. Hogy milyen hatalmas volt ez az elem már a kilencedik században, azt mutatja a lotharingiai keverékállam gyors összeomlása. Habár a nyelv- és az országhatárok az egész középkoron át eléggé távol estek egymástól, de mégis minden nemzetiséget — talán Itáliát kivéve — egy nagy önálló állam képviselt Európában, és a mind világosabban és tudatosabban fellépő törekvés nemzeti államok létesítésére — a haladás egyik leglényegesebb rúgója a középkorban.

Valamennyi ilyen középkori államban most már a király volt az egész feudális hierarchia csúcsa, csúcs, amelyet a vazallusok nem nélkülözhettek s amely ellen ugyanakkor állandóan lázadoztak. Az egész feudális gazdaság alapját alkotó viszony — földadományozás bizonyos személyi szolgálatok és szolgáltatások fejében — már kezdeti,

legegyszerűbb alakjában is elég viszályra adott okot, különösen, ahol oly sokaknak állt érdekében a perpatvar. Hát még a késői középkorban, mikor a hűbéri viszonyok minden országban az engedélyezett, megvont, ismét megújított, hatályát vesztett, megváltoztatott vagy másként kialkudott jogok és kötelességek kibogozhatatlan gombolyagává váltak. Merész Károly pl. birtokai egy része alapján a császár hűbérese, másik része alapján a francia király hűbérese volt; másrészt ugyanekkor hűbérura, a francia király, bizonyos területekért hűbérese volt Merész Károlynak, saját vazallusának; hogyan lehetett hát az összeütközéseket elkerülni? — Innen ered az évszázados ide-oda játék: a hűbéresek vonzódása a királyi központ felé, amely egyedüli védelmezőjük külső ellenség ellen és egymással szemben és a központtól való eltávolodás, amibe ez a vonzódás szüntelenül és elkerülhetetlenül átcsap; innen ered a királyság és hűbéresek szakadatlan harca, amelynek sivár zaja minden mást túlharsogott az alatt a hosszú korszak alatt, amikor a rablás volt az egyetlen, szabad emberhez méltó jövedelmi forrás; innen ered az árulásoknak, orgyilkosságoknak, mérgezéseknek, alattomosságoknak s az összes elképzelhető aljasságoknak az a végtelen, magát mindig újratermelő sorozata, amely a lovagiasság költői neve mögött bújik meg s egyre csak becsületről meg hűségről beszél.

Nyilvánvaló, hogy ebben az általános zürzavarban a királyság volt a haladó elem. A rendet képviselte a rendetlenségben, a kialakuló nemzetet a lázongó hűbéres államokra való szétforgácsolódással szemben. A feudális felszín alatt keletkező valamennyi forradalmi elem éppúgy rá volt utalva a királyságra, mint a királyság reá. A királyság és polgárság szövetsége a tizedik századból ered; gyakran szakították meg összeütközések — aminthogy az egész középkorban semmi sem halad folytonosan saját pályáján —, egyre szilárdabban, egyre hatalmasabban jött létre újra,

míg végül győzelemre segítette a királyságot, a királyság pedig hálából leigázta és kifosztotta szövetségesét.

Királyok és polgárok egyaránt hatalmas támaszt találtak egy feltörő rendben, a *jogászokban*. A római jog újbóli felfedezése munkamegosztást hozott létre a papok — a feudális kor jogtanácsosai — és a nem egyházi jogtudósok között. Ezek az új jogászok lényegében eleve polgári származásúak voltak; azonkívül még az általuk tanulmányozott, előadott és gyakorlott jog is jellegénél fogva lényegében feudalizmusellenes s bizonyos tekintetben polgári volt. A római jog olyannyira klasszikus jogi kifejezése a teljesen a magántulajdon uralmán alapuló társadalom életviszonyainak és összeütközéseinek, hogy egyetlen későbbi törvényhozás sem tudott semmi lényegeset javítani rajta. A középkor polgári tulajdona azonban még erősen össze volt keveredve feudális korlátozásokkal, pl. nagyrészt kiváltságokból állt; a római jog tehát ennyiben sokkal előbbre is volt az akkori polgári viszonyoknál. A polgári tulajdon további történelmi fejlődése azonban csak abban állhatott, hogy — amint ez meg is történt — tiszta magántulajdonná fejlődött. Ez a fejlődés azonban hatalmas ösztönzőt talált a római jogban, amely már mindazt készen tartalmazta, ami felé a kései középkor polgársága még csak öntudatlanul törekedett.

Nem változtat a dolgon az sem, hogy igen sok esetben a római jog adott ürügyet a nemességnek a parasztok fokozott elnyomására, pl. ahol a parasztok nem tudtak írásos bizonyítékot bemutatni arról, hogy az egyébként szokásos terhek alól mentesítve vannak. A nemesség a római jog nélkül is talált volna ilyen ürügyeket s talált is nap mint nap. Mindenesetre hatalmas haladás volt, hogy olyan jogrendszer jutott érvényre, amely a feudális viszonyokat egyáltalán nem ismerte s tökéletesen megelőzte a modern magántulajdont.

Láttuk, miként kezdett a feudális nemesség a kései kö-

zépkor társadalmában gazdasági tekintetben feleslegessé, sőt akadállyá válni; miként állott már politikailag is útjában a városok, s az akkor csak monarchikus formában lehetséges nemzeti állam fejlődésének. Mindezek ellenére azonban felszínen tartotta az a körülmény, hogy egész addig az ő monopóliuma volt a fegyverforgatás, hogy nem lehetett nélküle hadat viselni, csatát vívni. Ennek is meg kellett változnia; meg kellett történnie az utolsó lépésnek, értésére kellett adni a feudális nemességnek, hogy vége annak az időszaknak, amelyben ő uralkodott a társadalomban és az államban, hogy lovagi minőségében nem használható többé már a harcmezőn sem.

A feudális berendezkedést olyan hadsereggel legyőzni, amely maga is feudális volt, amelyben a katonákat szorosabb kötelék füzte közvetlen hűbérurukhoz, mint a királyi hadseregparancsnokhoz — ez nyilvánvalóan végtelen körben való mozgást jelentett volna, előrejutás nélkül. A tizennegyedik század elejétől kezdve a királyok arra törekednek, hogy ettől a feudális seregtől függetlenítsék magukat, s megteremtsék saját hadseregüket. Ettől az időtől kezdve állandóan növekvő részt alkotnak a királyok seregében a toborzott vagy zsoldos csapatok. Ezek eleinte gyalogosok voltak, a városok söpredékéből és szökött jobbágyokból állottak — lombardok, genuaiak, németek, belgák stb. — és a városok megszállására, ostromokhoz használták fel őket, nyílt csatamezőn kezdetben nem igen lehetett őket alkalmazni. De a középkor vége felé már lovagokkal is találkozunk, akik ki tudja honnan összeszedett csapataikkal idegen fejedelmek zsoldjába állanak és ezzel is jelzik a feudális harcmodor menthetetlen összeomlását.

Egyidejűleg létrejött a harcképes gyalogság alapfeltétele: a városok és a szabad parasztok, ott ahol ilyenek még voltak vagy újra képződtek. Eddig a lovagok ugyancsak lovas kísérőcsapataikkal egyetemben nem any-

nyira a sereg magját alkották, mint inkább magát a sereget; a velük vonuló jobbágyok gyalogos csatlóshada nem számított, szinte csak arra volt jó, hogy — nyílt mezőn — kereket oldjon és zsákmányoljon. Amíg a feudalizmus virágkora tartott, a tizenharmadik század végéig, a lovasság vívott meg és döntött el minden csatát. Ettől kezdve megváltozik a helyzet, mégpedig különböző helyeken egyidőben. Angliában a jobbágyság fokozatos eltűnése szabad parasztok — birtokosok (yeomen) vagy bérlők — népes osztályát teremtette meg, s ezzel az akkori angol nemzeti fegyver, az íj kezelésében gyakorlott új gyalogság alapanyagát. Ezeknek az íjászoknak a bevetése — akik, ha menetközben lóra is szálltak esetleg, mindig gyalogosan harcoltak — okot adott az angol hadsereg taktikájának lényeges megváltoztatására. A tizennegyedik századtól kezdve az angol lovagok szívesebben harcoltak gyalog, ahol csak a terep vagy más körülmények ezt lehetővé tették. A harcot az íjászok kezdik meg, és megpuhítják az ellenséget, mögöttük a gyalogos lovagok zárt csatasora várja az ellenséges támadást vagy a kedvező pillanatot az előretörésre; csak egy rész marad lovon, hogy oldaltámadásokkal segítse elő a döntést. Az angolok akkori szakadatlan győzelmei Franciaországban lényegében azon alapulnak, hogy ilymódon a védekező elemet a hadseregbe újra bevezették és győzelmeik többnyire védekező csaták támadó visszavágásokkal, ugyanúgy mint Wellington csatái Spanyolországban és Belgiumban. Amikor a franciák átvették az új taktikát — talán amióta az angol íjászok szerepét náluk zsoldos olasz nyilasok töltötték be —, megszakadt az angolok diadalútja. — Hasonlóképpen a tizennegyedik század elején a flandriai városok gyalogosai szembe mertek szállni — s gyakran sikerrel — nyílt csatában a francia lovagokkal. Albrecht császár kísérlete pedig, hogy a csak a birodalomnak alárendelt svájci parasztokat elárulja az osztrák főhercegnek, azaz önmagá-

nak, megadta a lökést az első európai hírű modern gyalogság felállítására. A svájciaknak az osztrákok és főleg a burgundiak felett aratott győzelmeiben a páncélos lovasság — akár lóháton, akár gyalogosan — végleges vereséget szenvedett a gyalogságtól, a feudális hadsereg a modern hadsereg ősétől, a lovag a polgártól és a szabad parasztoktól. És a svájciak, hogy köztársaságuknak, Európa első független köztársaságának polgári jellegét előre leszögezzék, háborús hírnevüket azonnal *ezüstre váltották*. Minden politikai szempont eltűnt; a kantonok toborzóasztalokká változtak, hogy zsoldosokat csődítsenek össze a legtöbbet ígérő számára. Másutt is, nevezetesen Németországban, körbejárt a toborzódob; de annak a kormányzatnak a cinizmusa, amely szinte csak hazája fiainak eladásáért volt a világon, utólérhetetlen maradt, amíg a legmélyebb nemzeti lealacsonyodás idején a német fejedelmek túl nem szárnyalták.

Ugyancsak a tizennegyedik században hozták az arabok Spanyolországon át Európába a löport és a tüzérséget. A kézi lőfegyvernek a középkor végéig semmi jelentősége nem volt, ami érthető, hiszen az angol íjász íja Crecynél éppoly messzire és talán még biztosabban talált — ha nem is ugyanazzal a hatással —, mint a waterlooi gyalogosok simafuratú puskája. A tábori ágyú szintén még gyermekkorát élte; ellenben a nehéz ágyúk már számtalanszor rommá lőtték a lovagvárak szabadonálló falait s hírül adták a feudális nemességnek, hogy a löporral vége az ő uralmának.

A könyvnyomtatás elterjedése, az antik irodalom tanulmányozásának újjáéledése, az egész kulturális megmozdulás, amely 1450 óta mind eröteljesebb, mind általánosabb lesz — mindez a polgárságot és a királyságot erősítette a feudalizmus elleni harcban.

Mindez okok együttműködése, amelyeket évről-évre erősített egymásra való növekvő, egyre inkább ugyanazon

irányban továbbhajtó kölcsönhatásuk, a tizenötödik század második felében eldöntötte a győzelmet, még nem a polgárság, hanem a királyság győzelmét a feudalizmus felett. Mindenütt Európában, még azokban a távoli, jelentéktelen országokban is, amelyek nem mentek keresztül a feudális állapoton, egyszerre a királyi hatalom kerekedett felül. A Pyreneusi-félszigeten két ottélő román nyelvtörzs egyesült a Spanyol királyságban, s a provánszi nyelvet beszélő Aragónia behódolt a kasztíliai irodalmi nyelvnek. A harmadik törzs a maga nyelvterületét — Galícia kivételével — a Portugál királyságban —, az ibér-Hollandiában — egyesítette, elfordult a szárazföldtől és tengeri tevékenységével bizonyította be jogát a különálló létre. — Franciaországban a közbensö burgund birodalom bukása után XI. Lajosnak végre sikerül az akkor még igen szükre szabott francia területen a királyság képviselte nemzeti egységet helyreállítania, annyira, hogy utódja már olasz ügyekbe keveredhetett s hogy ez az egység már csak egyszer — a reformáció idején — vált rövid időre kétségessé. — Anglia végre felhagyott donquijote-i hódítóháborújával Franciaországban, amelyben idövel elvérzett volna; a feudális nemesség a rózsaháborúkban keresett kárpótlást és többet talált, mint amennyit keresett; az egymás elleni harcban felörlödött és trónrajuttatta a Tudor-házat, amelynek királyi hatalma valamennyi elödjéét és utódjáét felülmúlta. A skandináv országok már régen egyesültek, Lengyelország a Litvániával való egyesülés óta még csorbítatlan királyi hatalommal az élén haladt fénykora felé, söt Oroszországban is párhuzamosan folyt a helyi fejedelmek leverése és a tatár iga lerázása s ezt a folyamatot III. Iván véglegesen megpecsételte. Egész Európában csak két ország volt, amelyben a királyság és a nélküle akkoriban elképzelhetetlen nemzeti egység egyáltalán nem vagy csak papíron volt meg: Olaszország és Németország.

A MARK[1]

(A német paraszt. Mi volt? Mi most? Mi lehetne?)

Olyan országban, mint Németország, ahol a lakosság nagyobbik fele még földmüvelésből él, szükséges, hogy a szocialista munkások — és tőlük a parasztok — megtudják, hogyan keletkezett a mai földtulajdon, nagy- és kisbirtok egyaránt; szükséges, hogy a napszámosok mai nyomorával és a kisparasztok mai szolgaságával — melybe eladósodásuk következtében jutottak — szembeállítsuk valamennyi szabad ember ősi köztulajdonát azon a földön, amely akkor számukra valóban „szülőföld", öröklött, szabad közös birtok volt. Ezért rövid történeti ismertetést adok arról az ősi német föld-rendszerről, amelynek nyomorúságos csökevényei egészen napjainkig fennmaradtak és amely az egész középkorban minden közintézmény alapja és példaképe volt, s az egész közéletet, nemcsak Németországban, hanem Észak-Franciaországban, Angliában és Skandináviában is áthatotta. És mégis annyira feledésbe merülhetett, hogy csak az utóbbi időben, G. L. Maurernek kellett igazi jelentőségét újra felfedezni.

Valamennyi, vagy csaknem valamennyi nép őstörténetében két természetszerüen keletkezett tényező uralkodik: a nép rokonság szerint való tagozódása és a föld köztulajdona. Így volt ez a németeknél is. Ahogy a törzsek, atya-

[1] Lásd a jegyzetet 119—120. oldalon

fiságok és nemzetségek szerinti tagozódást, Ázsiából magukkal hozták, ahogy csatarendjüket még a rómaiak idején is úgy állították fel, hogy mindig a közeli rokonok kerültek egymás mellé, éppúgy az új, a Rajnától keletre és a Dunától északra fekvő terület birtokbavételét is ez a tagozódás határozta meg. Az új területen minden egyes törzs nem tetszés vagy véletlen, hanem — amint Caesar kifejezetten rámutat — a törzs tagjainak nemzetségi rokonsága szerint telepedett le. Az egymással közelebbi rokonságban álló nagyobb csoportoknak egy-egy meghatározott körzet jutott, amelyen belül az egyes, bizonyos számú családot magukbafoglaló nemzetségek falvakként telepedtek le. Több rokon falu alkotott egy századot (Hundertschaft, az ófelnémetben huntari, az óskandinávban heradh), több század egy gau-t; a gau-ok összessége volt maga a nép. Az a föld, amelyet a község nem foglalt le, a századok rendelkezésére állt; amit nem osztottak ki ennek, az a gau-nak maradt; amivel még ezután is rendelkezni lehetett — többnyire igen nagy terület —, az egész nép közvetlen tulajdonában maradt. Így Svédországban a közösségi birtok mindezen különböző fokozatai fellelhetők egymás mellett. Minden falunak közös faluföldje (bys almännigar) volt, emellett voltak század- (härads), és gau-, vagy kerületi (lands) földek, végül ott volt az egész nép közös földje, amelyet az egész nép képviselője, a király vett igénybe s amelyet ezért konungs almännigar-ként emlegettek. De mindezeket, a királyit is, minden megkülönböztetés nélkül almännigarnak, allmendennek, közös földnek nevezték.

Ha a közös földnek ez az ó-svéd — a maga pontos alosztályozásaival mindenesetre későbbi fejlettségi fokon álló — rendszere ebben a formában fenn is állott valaha Németországban, akkor is csakhamar eltűnt. A lakosság gyors növekedése a minden egyes falu osztályrészéül jutott, igen kiterjedt területen, a *markon* a leányfalvak egész során rend-

ményezte, amelyek az anyafaluval együtt — vele egyenrangúan vagy alárendelve — egyetlen mark-közösséget alkottak,[1] úgyhogy Németországban — amennyire a források visszanyúlnak — mindenütt ilyen, több-kevesebb faluból egyesült mark-közösségeket találunk. E szövetségek fölött azonban — legalább is eleinte — a század, illetve a gau nagyobb mark-szövetsége állott s végső fokon az egész nép kezdetben egyetlen nagy mark-közösséget alkotott a közvetlenül a nép tulajdonában maradt föld igazgatására és a területéhez tartozó al-markok felügyeletére.

Még abban az időben is, amikor a frank birodalom meghódította a Rajnától keletre fekvő Németországot, a gau tűnik a mark-közösség súlypontjának, a gau, mely a tulajdonképpeni mark-közösséget magában foglalja. Ugyanis csak így érthető, hogy a birodalom közigazgatási felosztásánál oly sok ősi, nagy markot látunk viszont, mint törvénykezési gau-t. Hamarosan megkezdődött az ősi nagy markok széttagolása. De még a XIII—XIV. századbeli „császári jogban" is az a szabály, hogy egy mark 6—12 falut foglal magában. Ilyen nagy mark-oknak a fennmaradása lényeges különbséget jelent a németek közösségi földtulajdona és a modern orosz obscsina között; Oroszországban minden egyes falusi obscsinának megvan a saját külön közös földje, hacsak a jobbágyság megszüntetésekor ezt a földet el nem vették és oda nem adták a földbirtokosnak.[2]

[1] A különkiadásban Engels hozzáfűzte: „a mindnyájuk közös tulajdonában levő föld felhasználására,".

[2] Az első három kiadásban ezen a helyen a következő megjegyzés található: „Az utalást erre a különbségre, amelynek történelmi szempontból igen nagy jelentősége van, *Marxnak* köszönhetem, aki kétségkívül a legnagyobb tekintély minden olyan kérdésben, amely az emberi társadalom ősállapotára vonatkozik. Reméljük, hogy a »Tőke« második kötete, mely a földjáradékkal együtt a földtulajdont is vizsgálat alá veszi, *Marx* kutatásainak legalább a fő eredményeit ismertetni fogja".

A 4. kiadásban mind a megjegyzés, mind a fenti bekezdés „Ilyen nagy mark-oknak" kezdetű mondata kimaradt

Caesar idejében a németeknek legalább is nagyrésze, nevezetesen a szévé nép, amely még nem telepedett le végleges, közösen művelte a földet; ez, amint arra más népekkel való összehasonlításból következtethetünk, úgy történt, hogy az egyes, bizonyos számú rokon családot magukbafoglaló nemzetségek a nekik kiosztott földet, amelyet évről-évre váltogattak, közösségben művelték meg és a termékeket felosztották a családok között. Amikor azonban, időszámításunk elején, a szévek is nyugvópontra jutottak új lakhelyükön, ez is csakhamar megszűnt. Tacitus legalább is (150 évvel Caesar után) már csak az egyes családonkénti földművelést ismeri. De ezek a családok is csak egy évre kapták a földet művelésre; minden évben újra felosztották és váltogatták.

Hogy miként történt ez, még ma is láthatjuk a Moselnél és a Hochwaldban az úgynevezett Gehöferschaftoknál [telekközösség]. Ott ugyan már nem évenként, de mégis minden 3, 6, 9 vagy 12 évben, az egész megművelt földet, szántót és rétet összeadják és fekvés, valamint a talaj minősége szerint „Gewann"-okra osztják. Minden Gewann-t ismét annyi egyenlő részre, hosszú, keskeny földsávokra osztanak, ahány jogosult van a közösségben; e részeket sorshúzással osztják ki a jogosultaknak, úgyhogy a közösség minden tagja eredetileg egyenlő nagyságú darabot kapott minden egyes belsőségből, tehát valamennyi fekvésű és minőségű földből. A részesedés manapság öröklés, eladás stb. következtében egyenlőtlenné vált, de az egységet még mindig az ősi teljes rész képezi, eszerint határozzák meg a fél-, negyed-, nyolcad- stb. részesedést. A megműveletlen föld, erdő és legelő, köztulajdonban marad, közös használatra.

Ez az ősi intézmény a század [XIX.] elejéig fennmaradt, a bajor Rheinpfalz úgynevezett loosgutjain [sorshúzással kiosztott birtok], melyeknek szántóföldje azóta

az egyes tagok magántulajdonába ment át. A Gehöferschaftok is egyre inkább azt tekintik érdekűknek, hogy az újrafelosztásokat abbahagyják és a változó birtokokat magántulajdonná változtassák. Így aztán a legtöbb, ha ugyan nem valamennyi kihalt az utolsó negyven év folyamán és közönséges parcellás parasztfalvakká változott át, közös erdő- és legelőhasználattal.

Az első földdarab, amely az egyén magántulajdonába ment át, a házhely volt. A lakás sérthetetlensége, minden személyes szabadság ezen alapja, a vándorlás ponyvásszekeréről átruházódott a letelepedett paraszt faházára és fokozatosan a házra és a telekre való teljes tulajdonjoggá változott. Ez már Tacitus korában megtörtént. Minthogy nem tartozott bele a markba, tehát a mark tisztviselői nem léphették át küszöbét, a szabad németek otthona valószínűleg már akkor biztos menedék volt menekülők számára, amint erről a későbbi mark-határozatok és részben már az V—VIII. századok népjoga írásban tanuskodik. A lakhely szentsége ugyanis nem következménye, hanem oka volt magántulajdonná válásának.

Tacitus után négy-ötszáz évvel a népjog már a megművelt földet is úgy tünteti fel, mint az egyes parasztok örökölhető, ha nem is feltétlenül szabad birtokát, amely felett a parasztoknak joguk volt eladás vagy másfajta átengedés formájában rendelkezni. E változás okaira vonatkozóan két támaszpontunk van.

Első-sor is, Németországban magában, a már leírt, teljes földközösségben élő zárt falvak mellett, kezdettől fogva voltak olyan falvak is, amelyekben az otthonokon kívül a földek sem tartoztak a közösséghez, a markhoz és az egyes parasztok örökölés útján jutottak hozzá. De csak ott, ahol a földrajzi körülmények úgyszólván kényszerítettek erre: szük völgyekben, mint Berg vidékén, keskeny, lapos, mocsarak közt fekvő fennsíkokon, mint Westfáliában. Később

Odenwaldban is és az Alpesek csaknem valamennyi völgyében. Ezen a vidéken a falu, mint még ma is, szétszórt egyéni telkekből állt, amelyek mindegyikét a hozzá tartozó föld vette körül; váltogatni itt nem igen lehetett, így csak a környező megmüveletlen terület maradt a mark birtokában. Amikor azután később fontosságot nyert az a jog, hogy a ház és a telek felett rendelkezzenek olyan formában, hogy azt másnak átengedhessék — az ilyen telek-tulajdonosok előnybe kerültek. Az a vágy, hogy ezt az előnyt ugyancsak elérjék, egyes földközösségben élő falvakban arra vezethetett, hogy engedjék, hogy az újrafelosztás szokása lassan elaludjék s ezzel az egyes tagok része ugyancsak örökölhetővé és átruházhatóvá váljék.

Másodszor azonban a hódítás a németeket római területre vitte, ahol a föld évszázadok óta magántulajdon (mégpedig római, azaz korlátlan) volt s ahol a hódítók csekély száma lehetetlenné tette egy ily meggyökeresedett tulajdonforma teljes kiküszöbölését. A szántóföldek és a rétek örökölhető magántulajdonának a római joggal való összefüggését — legalább is az egykori római területen — mutatja az a körülmény is, hogy a termőföld közösségi tulajdonának korunkig fennmaradt maradványait éppen a Rajna balpartján találhatjuk, tehát ugyancsak meghódított, de *teljesen germanizált* területen. Mikor a frankok itt az ötödik században letelepedtek, feltétlenül kellett, hogy fennálljon még náluk a szántóföldek közös tulajdona, különben ma nem találhatnánk ott Gehöferschaft-okat és Loosgut-okat. De csakhamar itt is felülkerekedett a magántulajdon, mert a hatodik századbeli ripuári népjogban — amennyiben termőföldről van szó — csak magántulajdonról találunk említést S Németország belső részében a megmüvelt föld, mint mondottuk, csakhamar ugyancsak magántulajdonlett.

Ha azonban a német hódítók átvették a szántók és ré-

tek magántulajdonát, azaz az első földosztásnál vagy nem sokkal utána lemondtak az újabb felosztásokról, (mert mindössze ez történt), ezzel szemben viszont mindenütt bevezették a német markrendszerüket: az erdők és legelők köztulajdonával és a mark fennhatóságával a felosztott földön is. Ezt nemcsak a frankok tették meg Észak-Franciaországban és az angolszászok Angliában, de a burgundok is Kelet-Franciaországban, a nyugati gótok Dél-Franciaországban és Spanyolországban, a keleti gótok és longobárdok pedig Itáliában. Az utóbbi országokban azonban — tudomásunk szerint — úgyszólván csak a magas hegységekben maradtak fenn a mai napig a markintézmények nyomai.

A megmüvelt föld újrafelosztásának elhagyásával a markszervezet olyan alakot ölt, amellyel nemcsak az V—VIII. század régi népjogában találkozunk, hanem a középkori angol és skandináv törvénykönyvekben is, a XIII—XVII. század számos német markhatározatában (az úgynevezett Weistumokban) és az északfranciaországi szokásjogban (coûtumes).

Ha a markközösség le is mondott arról a jogáról, hogy a szántókat és rétcket időről-időre újra felossza az egyes tagok között, az e birtokokra vonatkozó egyéb jogaiból viszont mitsém engedett. S ezek a jogok igen jelentősek voltak. A közösség a maga földjeit az egyéneknek csak szántóként és rétként való használatra engedte át, és semmi más célra. Ami ezen túlment, arra az egyéni tulajdonosnak semmi joga nem volt. A földben talált kincsek, ha mélyebben feküdtek, mint ameddig az ekevas ért, nem őt illették tehát, hanem eredetileg a közösséget; éppígy az érchányászat stb. joga. Mindezeket a jogokat később a földesurak és fejedelmek a saját hasznukra sikkasztották el.

Azonban a szántóföldek és rétek használata is a közösség felügyeletéhez és szabályozásához volt kötve, mégpedig

a következőképpen. Ott, ahol háromnyomásos gazdálkodást folytattak — s ez volt csaknem mindenütt — a falu egész földjét három egyenlő nagyságú területre osztották, ezek mindegyikét felváltva első évben őszi vetésre, a második évben tavaszi vetésre használták, a harmadik évben ugaron hagyták. A falunak tehát minden évben volt őszi, tavaszi és ugaron levő földje. A föld szétosztásánál gondoskodtak arról, hogy minden tag egyenlő részt kapjon mind a három földesoportból, úgyhogy mindegyik, anélkül hogy hátrány érte volna, eleget tehetett a közösség vetésforgó-kényszerének, azaz őszi vetést csak az őszi földből kapott darabon volt szabad vetnie stb.

A mindenkori ugarföld, addig amíg ugaron hagyták, újra közösségi birtokká lett és az egész közösség legelőjéül szolgált. S ugyancsak a két másik földesoport is, mihelyt learatták őket, a vetés idejéig ismét közösségi birtokba került és közös legelőnek használták. Sarjúkaszálás után ugyanez történt a rétekkel. Minden földön, ahol legeltettek, a birtokosnak el kellett távolítania a kerítéseket. Ennek az úgynevezett legeltetési kényszernek természetesen az volt a feltétele, hogy a vetés és aratás idejét nem bízták az egyének tetszésére, hanem a közösség vagy a hagyomány állapította meg közösen, mindenki számára.[1]

Valamennyi többi föld, azaz valamennyi, ami nem házhely és telek, vagy felosztott faluföldje volt, az, miként az ősidőben, köztulajdon maradt, közös használatra: erdő, legelő, puszta, mocsár, folyók, kis és nagy tavak, út és ösvény, vadász- és halászterület. Mint ahogy eredetileg a közösség minden tagjának egyenlő részesedése volt a felosztott föld-markból, egyenlően részesedtek a „közös mark" hasz-

[1] A különkiadásban Engels hozzáfűzi: „És ahol az ilyen vetési és legeltetési kényszer maradványai még fellelhetők, ezek a régi markközösség maradványai".

nálatában is. E használat módját a tagok összesége határozta meg; éppúgy a felosztás módját is, ha az addig megművelt föld kevésnek bizonyult és a közös mark egy darabját művelés alá vették. A közös markon főleg legeltettek és makkoltattak, emellett az erdő épület- és tüzifát, rőzsét, bogyókat és gombát adott, a mocsár, ha történetesen volt, tőzeget. A számos, a különböző évszázadokból fennmaradt Markweistum fő tartalma a legelő és erdőhasználatra stb. vonatkozó rendelkezések, amelyeket abban az időben írtak le, amikor az ősi, íratlan, hagyományos jogot már vitatni kezdték. A még meglevő községi erdők ezeknek az ősi, felosztatlan markoknak szánalmas maradványai. Egy másik maradvány, legalább Nyugat- és Dél-Németországban, az a mélyen a nép tudatában gyökerező felfogás, hogy az erdő közvagyon, amelyben bárki szedhet virágot, bogyót, gombát, makkot stb. s egyáltalán — amíg kárt nem okoz — azt tehet, vehet, amit akar. De Bismarck erről is gondoskodott és bírhedt bogyótörvényével a nyugati tartományokba behozta az óporosz junkerállapotokat.

Minthogy a tagoknak egyenlő földrészük és egyenlő használati joguk volt, eredetileg a mark törvényhozásában, igazgatásában és bíráskodásában is egyenlően vehettek részt. Meghatározott időközökben — ha szükséges volt, gyakrabban is — összegyültek a szabad ég alatt, hogy határozzanak a mark ügyeiről és ítélkezzenek a markon belül előforduló büntettek és viszályok dolgában. Ime, kicsinyben, az ősi német népgyülés, amely eredetileg szintén csupán egy nagy markgyülés volt. Törvényeket hoztak, igaz, hogy csak ritkán, szükség esetén; tisztségviselőket választottak, azok hivatali működését ellenőrizték, mindenekelőtt azonban ítélkeztek. Az elnöknek csupán a kérdéseket kellett megfogalmaznia, az ítéletet a megjelent tagok összesége hozta meg.

A markszervezet így csaknem egyetlen szervezete volt

az ősidőkben azoknak a német törzseknek, amelyeknek nem volt királya; a népvándorlás során vagy röviddel azután elpusztult ősi törzsi nemesség, miként e rendszer valamennyi természetszerű velejárója, könnyen beleilleszkedett a markba, amint a kelta clan-nemesség még a XVII. században is beleolvadt az ír földközösségbe. S a mark oly mély gyökereket vert a németek egész életében, hogy népünk fejlődéstörténetében minduntalan újabb nyomaira bukkanunk. Az őskorban, béke idején, az egész közhatalom kizárólag bírói jellegű volt, és ez a nép századok, gau-ok és egész törzsek szerinti gyülésein nyugodott. A néptörvényszék azonban csak a nép marktörvényszéke, azokra az esetekre, amelyek nem puszta mark-belügyek voltak, hanem a közhatalom hatáskörébe tartoztak. Még akkor is, amikor a gau-rendszer kifejlődése során az állami gau-törvényszékeket elválasztották a közönséges marktörvényszékektől, a bírói hatalom mindkettőben a nép kezében maradt. Csak amikor a nép ősi szabadságjogai már erősen hanyatlóban voltak és az elszegényedett szabadok számára a katonai szolgálat mellett nyomasztó teherré vált a törvényszéki szolgálat, csak akkor válthatta fel Nagy Károly a gau-törvényszékeknél a legtöbb vidéken a népbíráskodást esküdtbíráskodással.[1] De ez a marktörvényszékeket egyáltalán nem érintette. Ellenkezőleg, még éppen ezek lettek mintái a középkor hűbéri törvényszékeinek; ez utóbbiakon is a hűbérúr csak kérdező volt, ítéletet maguk a hűbéresek hoztak. A faluszervezet nem más, mint egy önálló falusi mark markszervezete és ez városi szervezetté változik, mihelyt a falu várossá alakul, azaz árokkal és fallal erősítik meg. Ebből az ősi városi markszervezetből keletkezett valamennyi későbbi városi alkot-

[1] Nem szabad összetéveszteni a Bismarck—Leonhardt féle esküdtszékekkel, ahol esküdtek és jogászok együtt ítélkeznek. A régi esküdtszéknél nem voltak jogászok, az elnök vagy bíró nem szavazhatott és az esküdtek önállóan hozták meg az ítéletet. *(Engels jegyzete.)*

mány. S végül a markszervezet alapján alkották meg a középkor számos, nem a közös földtulajdonon alapuló szabad szövetségeinek — különösen pedig a szabad céheknek — szabályzatait. Azt a jogot, amellyel a céh egy meghatározott foglalkozást kizárólagos hatállyal gyakorolhatott, egészen úgy tekintették, mint egy közös markot. Ugyanazzal a féltékenységgel, mint a marknál, gyakran ugyanazokkal az eszközökkel gondoskodnak a céhek is arról, hogy minden egyes tag részesedése a közös jövedelemforrásból teljesen, vagy legalább a lehetőséghez képest egyenlő legyen.

Ugyanezt a szinte csodálatos alkalmazkodóképességet, amelyet itt a közélet legkülönbözőbb területein, és a sokféle követelménnyel szemben fejtett ki, a markszervezet a földmüvelés fejlődésének előrehaladásában és a feltörő nagy földtulajdon elleni harcban is megmutatja. A németek Germániában történt letelepedésekor keletkezett, tehát abban az időben, amikor az állattenyésztés volt a táplálkozás fő forrása, és az Ázsiából magukkal hozott, félig elfelejtett földmüvelés éppen csak hogy újra felmerült. Az egész középkoron át fennmaradt, súlyos, szüntelen harcban állva a birtokos nemességgel. De még mindig oly szükségszerű volt, hogy mindenütt, ahol a nemesség kisajátította a parasztföldeket, a féljobbágy-falvak alkotmánya továbbra is egy, bár a földesúri beavatkozás által súlyosan megnyirbált markalkotmány maradt; alább még említünk erről egy példát. Alkalmazkodott a termőföld változó birtokviszonyaihoz, amíg csak maradt még közös mark, és éppen így a közös mark különböző tulajdonjogához, mihelyt ez megszünt szabad lenni. Akkor ment veszendőbe, mikor a nemesség és a papság, a fejedelmek szíves közremüködésével, csaknem az egész paraszti földet, a felosztottat csakúgy mint a felosztatlant elrabolták. De gazdaságilag csak akkor évült el, földmüvelési formaként valójában csak akkor szünt meg létjogosultsága, amikor az utolsó száz év hatalmas mezőgazda-

sági haladása a földmüvelést tudománnyá tette és egészen új müvelési módokat vezetett be.

A markrendszer aláaknázása már rövidlel a népvándorlás után megkezdődött. A frank királyok mint a nép képviselői vették birtokukba a hatalmas, az egész nép tulajdonát képező területeket, föleg erdőket, hogy udvari cselédeiknek, hadvezéreiknek, püspököknek és apátoknak ajándékozva elkótyavetyéljék. Ezzel megvetették a későbbi nemesi és egyházi nagybirtok alapját. Az egyház már jóval Nagy Károly előtt Franciaország egész földjének egyharmadát tartotta birtokában; kétségtelen, hogy a középkorban ez a viszony érvényesült csaknem az egész katolikus Nyugat-Európában.

A folytonos belső és külső háborúk, melyeknek rendszeres következményei földelkobzások voltak, a parasztok nagy tömegeit tették tönkre, úgyhogy már a Merovingok korában igen sok szabad ember volt földbirtok nélkül. Nagy Károly szüntelen háborúi megtörték a szabad parasztság fő erejét. Kezdetben minden szabad birtokos katonaköteles volt s nemcsak fegyverzetét kellett magának megszereznie, de hathónapig a hadi szolgálat alatt saját ellátásáról is gondoskodnia kellett. Nem csoda hát, ha már Nagy Károly idejében alig minden ötödik embert lehetett valójában hadbavinni. Utódainak feslett gazdálkodása idején még gyorsabban zuhan lefelé a szabad parasztság. Egyrészt a normann betörések következtében fellépő nyomor, a királyok örök háborúskodása és a nagyurak viszályai egyik szabad parasztot a másik után kényszerítették arra, hogy védelmezőt keressen magának. Másrészt ugyanezen nagyurak és az egyház kapzsisága ezt a folyamatot még meggyorsította; csellel, ígéretekkel, fenyegetésekkel, erőszakkal még több parasztot és parasztföldet hajtottak uralmuk alá. Mind az egyik, mind a másik esetben a parasztföld uraságí föld lett és a parasztnak legfeljebb használatra, adó és robot ellenében adták

vissza. A paraszt pedig szabad birtokosból adófizető és robotoló féljobbággyá, vagy éppen jobbággyá változott. A nyugatfrank birodalomban, általában a Rajnától nyugatra ez volt a szabály. A Rajnától keletre viszont még maradt számos szabad paraszt, többnyire szétszórva, ritkábban egész szabad falvakban egyesülve. De a X—XII. században a nemesség és az egyház túlereje itt is mind több szabad parasztot taszít a szolgaságba.

Ha egy — egyházi vagy világi — földesúr megkaparintott egy parasztbirtokot, ezzel megszerezte a birtokkal együttjáró markjogokat is. Az új földesurak így marktagok lettek, kezdetben csupán egyenjogú társai a többi szabad és féljobbágy tagoknak, söt saját jobbágyaiknak is a markon belül. De csakhamar — a parasztok szívós ellenállása ellenére — sokhelyütt elöjogokat szereztek a markban, söt gyakran teljesen uralmuk alá vethették azt. S az ösi markszövetség mégis tovább élt, ha urasági gyámsági felügyelet alatt is.

Hogy milyen elkerülhetetlenül szükséges volt még akkor a markszervezet a földmüvelés, söt még a nagybirtok számára is mutatja[1] Brandenburgnak és Sziléziának fríz, holland, szász és rajnai frank telepesekkel történt kolonizálása. Az embereket — a XII. századtól kezdve[2] — urasági földre, falvakban telepítették le, mégpedig német jog, azaz az ösi markjog szerint, már amennyire ez urasági telkeken fennmaradt. Mindegyik kapott házat és telket, a többiével teljesen egyenlő nagyságú, ösi szokás szerint sorshúzással kijelölt részt a falu földjéből, s erdö- és legelöhasználati jogot többnyire a földesúri erdöben, ritkábban külön markban. Mindez örökölhető volt; a föld az uraság tulajdona maradt, akinek a telepesek és utódaik meghatározott adókkal

[1] A különkiadásban itt beiktatva: „Keletporoszországnak."

[2] A különkiadásban: „A XII-től a XV. századig".

és szolgálatokkal tartoztak. Ezek a szolgáltatások azonban oly mérsékeltek voltak, hogy a parasztok sora itt sokkal jobb volt mint bárhol Németországban. Ennek következtében még a parasztháború kitörésekor se mozdultak meg. Ezért a saját ügyüktől való elpártolásért súlyosan meg is bünhödtek.

A XIII. század közepe táján általában döntő fordulat következik be a parasztok javára; ezt a kereszteshadjáratok készítették elö. Számos hadbavonuló földesúr kifejezetten felszabadította parasztjait. Mások meghaltak, elpusztultak, a nemesi nemzetségek százai tüntek el; ezek parasztjai ugyancsak nagy számban lettek szabadok. Növekvö szükségleteik következtében a földesurak arra a fokra jutottak, hogy sokkal fontosabb lett számukra a parasztok szolgáltatásaival rendelkezni, mint személyükkel. A korai középkor jobbágyrendszere, amelyben még sok elem volt a régi rabszolgaságból, olyan jogokat adott az uraknak, amelyek egyre inkább elvesztették értéküket; ez a rendszer lassanként feledésbe ment, a jobbágyok helyzete kezdte megközelíteni a csupán függöségben levökét. Minthogy a föld megmüvelésének módja teljesen a régi maradt, a földesúri jövedelem gyarapítása csak szüzföldek feltörése, új falvak alapítása útján volt elérhetö. Ezt pedig csak a telepesekkel való békés megegyezéssel lehetett megvalósítani, akár függö helyzetben voltak ezek, akár idegenek. Ezért ezidötájt azt látjuk, hogy a parasztok — többnyire mérsékelt — szolgáltatásait mindenütt pontosan meghatározzák és jól bánnak velük, különösen a papi uradalmakon. S végül az újonnan behozott telepesek kedvezö helyzete visszahatott a szomszédságban élö féljobbágyok sorsára is, úgyhogy ez utóbbiak is egész Észak-Németországban — a földesúrnak továbbra is teljesítendö szolgálat mellett — elnyerték személyes szabadságukat. Csak a szláv és litván-porosz parasztok maradtak nem-szabadok. De mindez nem tarthatott sokáig.

A XIV—XV. században a városok gyors fejlödésnek indultak és meggazdagodtak. Iparművészetük és luxusuk főleg Dél-Németországban és a Rajnánál virágzott. A városi patríciusok bösége nem hagyta nyugodni a közönséges ételeken élő, durva ruhákban járó, otromba bútorok közt lakó vidéki junkert. De honnan szerezze meg a szép dolgokat? Az útonállás egyre veszélyesebb lett és egyre kevesebb eredménnyel járt. A vásárláshoz pedig pénz kellett. Ezt pedig csak a paraszt teremthette elő. Ez az eredete a parasztra nehezedő újabb nyomásnak, felemelt adóknak és robotnak, annak az újult, mind sürgetöbb igyekezetnek, hogy a szabad parasztot féljobbággyá, a féljobbágyot jobbágysorba süllyessze, s a közös markföldet urasági földdé változtassa. Segítettek ebben a fejedelmeknek és nemeseknek a római jogászok, akik a római jog tételeinek a német, többnyire meg sem értett viszonyokra való alkalmazásával határtalan zürzavart okoztak, annyira azonban mégis értettek ehhez, hogy működésük következtében mindig a földesúr nyert és a paraszt vesztett. Az egyházi urak egyszerübben segítettek magukon: okmányokat hamisítottak, amelyek a parasztok jogait megrövidítették, kötelességeiket pedig megtoldották. A fejedelmek, nemesek és papok e rablásai ellen a parasztok a XV. század vége óta számos helyi felkelésben léptek fel, amíg azután 1525-ben a nagy parasztháború elárasztotta Svábországot, Bajorországot, Frankföldet, mélyen be Elzász, a Pfalz, a rajnai kerület, Thüringia területéig. A parasztok kemény harcok után vereséget szenvedtek. Ettől az időtől kezdve jutott újra túlsúlyra a német parasztok között a jobbágyrendszer. Azokon a vidékeken, ahol a harc tombolt, most szemérmetlenül szétzúzták a parasztok összes, még megmaradt jogait, közös földjüket urasági földdé, őket magukat jobbágyokká változtatták. S azért, hogy a jobb helyzetben levő északnémetországi parasztok nyugton maradtak, az volt a köszönet, hogyha

lassabban is, ugyanabba az elnyomatásba süllyedtek. Kelet-Poroszországban, Pomerániában, Brandenburgban, Sziléziában a XVI. század közepén, Schleswig-Holsteinben ugyane század végén bevezetik a német parasztok jobbágyságát és egyre több helyütt kényszerítik rá a parasztokra.

Az erőszak ezen új hullámának még egy gazdasági oka volt. A reformáció korának harcaiból csak a német fejedelmek kerültek ki megnövekedett hatalommal. A nemesség nemes iparának: a rablásnak most befellegzett. Ha nem akart tönkremenni, földbirtokából kellett több jövedelmet kisajtolnia. Az egyetlen út pedig az volt, hogy — a nagyobb birtokosok és főleg a kolostorok mintájára — e birtoknak legalább egy részén saját számlára gazdálkodjék. Ami eddig csak kivétel volt, most szükséglet lett. De ennek az új gazdálkodási módnak útjában állott az, hogy a föld csaknem mindenütt szerződéses parasztoknak (Zinsbauer) volt kiadva szolgáltatásért. Azáltal, hogy a szabad vagy féljobbágy szerződéses parasztokat teljes jobbágyságba taszították, a kegyes uraság szabadkezet kapott. A parasztok egy részét a szakkifejezéssel élve „elrakták", azaz vagy elüzték, vagy mindössze viskóval és némi kerttel tengődő zsellérré süllyesztették, gazdaságukat egyetlen nagy uradalmi gazdaságba olvasztották össze és az új zsellérekkel s a még megmaradt többi paraszttal robotban müveltették meg. Így nemcsak hogy számtalan parasztot kiszorítottak, de a még megmaradtak robotját jelentősen s egyre fokozottabban felemelték. A kapitalista korszak a falun, mint a jobbágyi robotmunkára alapozott mezőgazdasági nagyüzem korszaka köszöntött be.

Ez az átalakulás azonban kezdetben még meglehetősen lassan haladt. Akkor jött a harmincéves háború. Egy teljes emberöltőn át járta Németországot keresztül-kasul a legféktelenebb zsoldoscsürhe, amelyet csak ismer a történelem.

Sarcoltak, fosztogattak, gyujtogattak, erőszakoskodtak, gyilkoltak mindenütt. Legtöbbet szenvedett a paraszt, ott, ahol a nagy hadseregektől távol, kisebb szabadcsapatok vagy inkább szabad zsákmányolók garázdálkodtak saját szakállukra és saját zsebükre. A pusztulás és elnéptelenedés határtalan volt. Mire eljött a béke, Németország védtelenül, eltiporva, lerongyolódva, véresen feküdt a porondon; a legnyomorultabb azonban ismét a paraszt volt.

A földbirtokos nemesség most a vidék egyedüli ura lett. A fejedelmek, akik a rendi gyüléseken éppen akkoriban semmisítették meg a nemesek politikai jogait, ennek fejében a parasztokkal szemben szabadkezet engedtek nekik. A parasztok utolsó ellenállóerejét azonban megtörte a háború. A nemesség így minden földdel kapcsolatos viszonyt úgy rendezhetett, ahogy az leromlott anyagi helyzete helyreállítására a legalkalmasabb volt. Nem csupán az elhagyott parasztfelkeket egyesítették rövid úton az uraságí gazdasággal; a parasztoknak földjükről való elkergetését is ekkor üzik először nagyban és rendszeresen. Mennél nagyobb az uraság gazdasága, annál nagyobb természetesen a paraszt robotja. A „korlátlan szolgálatok" ideje ismét eljött; a kegyes uraság akkor és annyi időre rendelhette munkára a parasztot, családját, állatait, ahogyan neki tetszett. A jobbágyság most általánossá lett; a szabad paraszt oly ritka volt, mint a fehér holló. S hogy a kegyes uraság a parasztok minden, legcsekélyebb ellenállását is csirájában fojthassa el, a fejedelem megteremtette számára az úriszék intézményét, azaz a földesurat nevezte ki a parasztok kisebb vétségeinek és pereinek egyedüli bírájává még akkor is, ha egy parasztnak vele, az úrral volt pere, tehát az uraság bíró volt a saját ügyében. Ettől kezdve a falun a bot és a korbács uralkodott. Mint egész Németország, a német paraszt is legmélyebb megaláztatásába süllyedt. Mint egész Németország, a paraszt is oly erőtlen lett, hogy minden kísérlet saját meg-

segítésére kudarcot vallott, a megváltás csak kívülről jöhetett.

S el is jött. A francia forradalommal Németország és a német paraszt számára is egy jobb kor hajnala virradt fel. Alig, hogy a forradalmi seregek elfoglalták a Rajna balpartját, mintegy varázsütésre eltünt ott a robot, adó, a kegyes uraságoknak fizetendö mindenfajta szolgáltatások egész ócska limlomja, s velük maguk az uraságok. A Rajna balpartján élö paraszt most úr volt a saját birtokán, s ráadásul a forradalmi idökben lefektetett, Napoleon által csak elrontott Code civilben olyan törvénykönyvet kapott, amely új helyzetére volt szabva s amelyet nemcsak hogy megérthetett, de kényelmesen zsebében is hordhatott.

A Rajna jobbpartján élö parasztnak azonban még sokáig kellett várnia. Poroszországban ugyan — a jólmegérdemelt jénai vereség után — a leggyalázatosabb nemesi jogok közül néhányat eltöröltek s törvényileg lehetövé tették a többi paraszti terhek úgynevezett megváltását. De ez nagyrészt és sokáig csak papíron volt meg. A többi államokban még kevesebb történt. Egy második francia forradalomra, az 1830-asra, volt szükség, hogy legalább Badenben s néhány másik, Franciaországgal határos kisállamban megindítsák a megváltást. S mikor a harmadik, az 1848-as francia forradalom végre Németországot is magával ragadta, a megváltás Poroszországban még messze volt a befejezéstöl, Bajorországban pedig még el sem kezdödött. Most persze gyorsabban ment: az ez alkalommal szintén forradalmivá lett parasztok robotmunkája éppenséggel elvesztette minden értékét.

S miben állt ez a megváltás? Annak fejében, hogy a kegyes uraság lemondatta a parasztot a maga javára egy meghatározott pénzösszegről vagy egy darab földről, ennek fejében a paraszt többi földjét, mint annak szabad, tehermentes tulajdonát tartozott elismerni — mikor az összes, már

korábban a kegyes uraság birtokában levő területek sem voltak egyebek, mint ellopott parasztföldek! De ez még nem volt elég. Az egyezkedésénél az azzal megbízott hivatalnokok természetesen szinte szabályszerüen a kegyes uraság gal tartottak, hisz nála laktak, nála mulattak, úgyhogy a parasztokat, még a törvény betüit is kijátszva, teljesen becsapták.

S így jutottunk el végre három francia és egy német forradalom eredményeképpen oda, hogy újra szabad német parasztjaink vannak. De mennyivel hátrább van a mai szabad paraszt az ősidők markjának szabad tagjával szemben. Telke többnyire kisebb s a felosztatlan mark a kevés, igen összezsugorodott s lezüllött községi erdőtől eltekintve odaveszett. Markhasználat nélkül azonban nincs a kisparasztnak állata, állat nélkül nincs trágya, trágya nélkül nincs észszerü földmüvelés. Az adóbeszedő s a mögötte fenyegető törvényszéki végrehajtó, akiket a mai paraszt túlságosan is jól ismer, a régi mark tagja számára ismeretlenek voltak, csakúgy, mint a jelzáloguzsorás, aki egyik parasztgazdaságot a másik után keríti karmai közé. S a legjava az egésznek: ezek az új szabad parasztok, akiknek földjét és szárnyait úgy megnyesték, Németországban — ahol minden túlkésön megy végbe —, olyan időben jöttek a világra, amikor nemcsak a tudományos mezögazdaság, de már az újonnan feltalált mezögazdasági gépek is egyre inkább elavult, többé már nem életképes gazdálkodási móddá teszik a kisüzemü gazdaságot. Miként a mechanikai fonó- és szövögépek a rokkát és a kéziszövőszéket, úgy fogják a mezögazdaság ezen új termelési módszerei szükségszerüen, menthetetlenül megsemmisíteni a falusi parcellás gazdaságot — ha ugyan a szükséges idö megadatik nekik erre.

Mert már az egész európai mezögazdaságot — mai müvelési formájában — egy nagyobberejü vetélytárs, az amerikai gabona-tömegtermelés fenyegeti. Ezekkel a természet-

től fogva termékeny és évek hosszú során át trágyázott földekkel, amelyek nevetséges összegért kaphatók, nem birkózhatnak meg sem a mi eladósodott kisparasztjaink, sem az éppoly mélyen adósságokban fulladozó nagybirtokosaink. Európa egész mezőgazdasági művelésmódja vereséget szenvedett az amerikai konkurrenciától. Földművelés Európában a jövőben csak úgy lehetséges, ha társadalmian és a társadalom számlájára folytatják.

Ilyenek a kilátások parasztjaink számára. S a szabad — bár elnyomorított — parasztosztály helyreállításának megvan *az* a jó oldala, hogy a parasztot olyan helyzetbe hozta, amelyben — természetes szövetségestársai, a munkások segítségével — segíthet magán, mihelyt meglesz benne az akarat, hogy megértse, miként.[1]

[1] A különkiadásban itt ez következett: „De miként? A mark újjászületése útján, de nem a régi, magát túlélt formájában, hanem megújuló formában a földközösség olyan megújítása útján, amely nemcsak biztosítja a kisparaszti közösségek tagjainak a nagyüzemű gazdaság és a mezőgazdasági gépek alkalmazásának minden előnyét, de eszközöket ad nekik, hogy a földműveléssel kapcsolatosan megszervezzék a nagyipart is gőz- vagy vízierő segítségével, éspedig nem kapitalisták, hanem a közösség javára.

A nagyüzemű mezőgazdaság és a mezőgazdasági gépek használata — ez másszóval annyit jelent, hogy a kisparasztok többségének — akik most maguk művelik meg földjüket — mezőgazdasági munkája feleslegessé válik. De hogy ezek a mezőgazdaságból kiszorított emberek ne maradjanak munka nélkül és hogy ne özönöljenek a városokba, az iparban kell őket foglalkoztatni — magában a faluban megtelepített iparban, ilyen ipart pedig számukra előnyösen csak nagy méretekben lehet megszervezni, gőz- vagy vízierő segítségével.

Hogyan lehet ezt megszervezni? Gondolkozzatok csak ezen, német parasztok. Ki segíthet ebben nektek? — csakis a *szociáldemokrácia*."

NÉVMUTATÓ

Alba, Fernandó Alvarez de Toledó hercege (1507—1582), spanyol hadvezér, Németalföld katonai főparancsnoka. Az 1566—1568-as németalföldi forradalmat vérbefojtotta, vezetőit kivégeztette és több mint 1800 embert küldött a vesztőhelyre. — 71

Albrecht III. Bátorszívű (1443—1500), 1464-től Szászország hercege, elfojtotta az 1491. és 1492. évi holland, valamint az 1197. évi fríz felkelést. — 49

Antal, lotharingiai herceg (1508—1544), a reformáció ellensége. Zabernnél és Scherweilernél ő verte le az elzászi parasztokat. — 108

Aylvás Syaard, a fríz felkelés (1497 körül) vezére. — 49

Bach, Walter, az allgäui parasztcsapat vezére 1525-ben. Egyike a felkelés árulóinak. — 97, 99

Badeni őrgróf lásd Kristóf I.

Bakunin, Michail Alekszandrovics (1814—1876), orosz forradalmár. Anarchista. A marxizmus legádázabb ellensége. 1869-ben az I. Internacionáléhoz csatlakozott, 1872-ben bomlasztó tevékenysége miatt kizárták. — 138

Ball, John, az angliai Wat Tyler-féle felkelés prédikátora, a plebejus eretnekség képviselője, 1381-ben kivégezték. — 26, 28

Bambergi püspök, lásd Weigand, Redwitz

Bantelhans (Bantel, Hans), jómódú dettingeni polgár, a „Szegény Konrád" tagja, agitátor a Svábföldön 1514-ben. — 57

Barnabás, magyar pap, az 1514. évi parasztlázadás egyik vezetője. — 60

Bálkory, István gróf, 1514-ben a déli végek főkapitánya. A fellázadt parasztok leverésére küldték, de meghátrált előlük és Temesvárra futott. 1519-től Magyarország nádora. Meghalt 1550-ben. — 61

Berlichingen, Götz (Gottfried) von, a vaskezű lovag (1480—1562), kalandor zsoldosvezér. 1525-ben kénytelen az odenwaldi parasztsereg vezetését elvállalni, de elárulja a parasztság ügyét. — 79, 80, 81, 91, 92

Berlin, Hans, heilbronni tanácsos, a patríciusok és polgárok nevében a felkelő parasztok megkerülésével Truchsesszel a város átadásáról tárgyalt. — 81, 90

Bismarck, Otto von (1815–1898), porosz miniszterelnök, majd a német császárság kancellárja (1871—1890). — 161, 162

Boccaccio, Giovanni (1313—1375), a korai olasz reneszánsz nagy költője, humanista, a Dekameron szerzője. — 27

Böheim, Hans (Furulyás Jankó), pásztor, prédikátor, a niklashauseni parasztösszeesküvés szervezője. 1476-ban megégették — 46, 49

Bonaparte, Louis (1808—1873), III. Napoleon néven 1852—1871 a franciák császára. — 122, 126

Brandenburg-Anspach őrgrófja lásd Kázmér

Breitenstein, Sebastian von, kempteni érsek. — 73

Eresciai Arnold (kb. 1100—1155), olasz reformátor; 1145-ben a pápa ellen fellázadó római polgárság köztársasági forradalmának élére állt, melynek leverése után mint eretneket kivégezték. — 49

Bright, John (1811—1889), angol textilgyáros, liberális politikus, a szabadkereskedelmi mozgalom vezére. — 126

Burg-Bernsheim, Gregor von, az anspachi parasztcsapat vezére 1525-ben. — 93, 94

Caesar, Caius Julius (i. e 100—44), római hadvezér, államférfiú, történetíró. — 155, 156

Csáky, Miklós, csanádi püspök, a felkelő magyar parasztok 1514-ben karóba húzták. — 61

Dietrichstein, Sigmund von (1484—1533), Stájerország, Karinthia és Felsőausztria császári kapitánya. — 62, 109, 110

Dózsa Gergely, Dózsa György fivére. — 60

Dózsa György (1474—1514). — 60, 61

Ehsenhut Anton, pap, a parasztfelkelés vezére Eppingenben. 1525-ben kivégezték. — 88

Eitel, Hans, bermatingeni paraszt, a bodenseei tómenti sereg vezére. — 73

Ernst II., magdeburgi érsek, Németország primása, megh. 1513-ban. — 36

Ferdinánd I. (1503—1564), osztrák főherceg, 1558-tól római császár. — 71, 72, 96, 98, 109—111

Ferenc I. (1494—1547), 1515-től Franciaország királya. — 70

Feuerbacher, Matern, bottwari városi tanácsos, a wunnensteini parasztcsapat vezére. — 83, 84, 87, 88

Florian, eichstädti pap, a wurzachi parasztcsapat vezére. — 86

Forner, Anton, Nördlingen polgármestere. A város forradalmi érzésű polgársága az ő vezetése alatt csatlakozott a felkelő parasztokhoz. — 77

Fourier, Charles (1772—1837), francia utopista szocialista — 138

Frigyes III. Bölcs (1463—1525), Szászország választófejedelme, a wittenbergi egyetem megalapítója, Wartburgban Luther mellett foglalt állást. — 32

Frundsberg, Georg von (1473—1528), német landsknechtvezér. — 99, 110

Fuldai apát. — 104, 113

Fülöp, Nagylelkű (1504—1567), Hessen tartományi grófja, 1522-ben Sickingen ellen harcolt;

1525-ben a parasztfelkelést kegyetlenül vérbefojtotta. — 63, 103—105, 115

Gülöp, badeni őrgróf (1497—1533). — 59

Gama, Vasco da (1469—1524) portugál hajós, a Kelet-India felé vezető tengeri út felfedezője. — 8

Geismaier, Michael, Münzer tanítványa, az 1525-ös tiroli felkelés vezére. 1527-ben megölték. — 109, 111

Georg, Truchsess von Waldburg (1489—1531), a Sváb Szövetség csapatainak vezére. Legfőbb része van az 1525-i parasztfelkelés leverésében. — 71, 75, 78, 84—88, 90—95, 98, 99, 104

Gerber, Erasmus, a délelzászi parasztok egyik vezetője. 1525-ben kivégezték. — 106

Geyer, Florian (von Geiersberg) lovag. 1525-ben a frank parasztok oldalán, a Fekete Sereg vezére. Újabb megállapítás szerint nem harc közben esett el, hanem a vesztett halli ütközetből Rothenburgba menekült, majd Grumbach nevű sógorához a Rimpar melletti várba. Június 9-én Grumbach orvul megölette, hogy ezzel a győzőknél érdemeket szerezzen. — 78—81, 91, 93, 94

Götz von Berlichingen lásd Berlichingen

Grebel, Konrád (zürichi) délnémet agitátor, Thomas Münzer híve — 44

Greiffenklau, Richárd (1467—1531), trieri választófejedelem és érsek, a reformáció ellensége. — 68, 96

Gugel-Bastian, a badeni választófejedelemségben felkelő bühli parasztok vezére, 1514-ben Freiburgban lefejezték. — 59

György, Gazdag vagy Szakállas, (1471—1539), Szászország hercege, a reformáció ellensége. — 43

Hegel, Georg Friedrich Wilhelm (1770—1831) — 39, 138

Helfenstein, Ludwig gróf, württembergi helytartó Neckarsulmban, 1525-ben a parasztok kivégezték. — 78—80, 91

Hipler, Wendel, nemes, a Hohenlohe grófok kancellárja; az odenwaldi forradalmi párt feje. — 78, 80, 89—92

Hohenlohe Albrecht és Leopold grófok. — 79

Hohenstein, Wilhelm von, Elzász tartományi grófja, a mainzi terület helytartója, III. Wilhelm néven strassburgi püspök. — 96

Hosszú Antal, a magyarországi parasztsereg egyik vezére. — 61

Hubmaier, Balthasar (kb. 1480—1528), Waldshut község papja. Thomas Münzer tanítványa és híve. — 44, 69

Husz, János (kb. 1369—1415). — 27

Hutten, Frowen von, Ulrich Hutten nagybátyja, az 1522-i nemesi felkelés idején Sickingen híve. Résztvett az 1525 évi parasztháború leverésében. — 96

Hutten, Ulrich (1488—1523), német humanista, költő, a szabad birodalmi lovagság egyik vezetője a nemesi felkelés idején 1522-ben. — 32, 65—68

Iván III. (I. Vaszilijevics a Nagy) (1462—1505); orosz nagyfejedelem (cár); a központi birodalmi hatalom az ő uralkodása alatt erősödött meg Oroszországban. — 153

János, Állhatatos (1468—1532), 1525-től Szászország választófejedelme. — 41

Joachim, Calabriai (1132—1202), olasz misztikus, szerzetes. — 36

Joss, Fritz, Untergrombachból. A felsőrajnai Bundschuh újjászervezője. Meghalt kb. 1517-ben. — 53, 54, 56, 62, 63

Károly, Merész (1433—1477) Burgundia hercege, XI. Lajos francia király ellenfele. Uralkodása alatt vált Burgundia önálló nagyhatalommá; halálával ez a hatalom összeomlott. — 147

Károly, Nagy (742—814), a frankok királya, 800-ban német-római császárrá kiáltották ki

Kázmér, Brandenburg-Anspach őrgrófja (1481—1527). — 93—96

Kempteni érsek lásd Breitenstein, Sebastian

Knoff, Luibas von, lásd Schmid, Jörg

Kristóf I. Baden őrgrófja (1473—1527), svájci hűbérúr. — 55

Lajos V. (1478—1544), 1508-tól pfalzi választófejedelem, konzervatív katolikus, részt vett a Franz Sickingen elleni hadjáratban és a parasztháború levérésében. — 68, 80, 82, 88, 90

Lajos XI. (1423—1483), Franciaország királya. — 10, 66

Lamparter, Grégor (1463—1523), Ulrik württembergi herceg kancellárja. — 58

Lang, Matthäus, salzburgi érsek, később kardinális. Meghalt 1540-ben. — 108, 110

Leonhardi, Gerhard Adolf Wilhelm (1815—1880), porosz igazságügyminiszter (1867—1879); a porosz büntetőtörvény és perrendtartás szerkesztője. — 162

Lorcher, Ulrik württembergi herceg tanácsosa; a stuttgarti tartományi gyűlés követelésére 1514-ben elmozdították. — 58

Lőrinc lásd Mészáros

Löwenstein, Ludwig és Friedrich, a Löwenstein grófság urai a württembergi Neckar körzetben. — 79

Luther Márton (1483—1546). — 30—37, 40—42, 44, 45, 63, 64, 69

Magdeburgi érsek lásd Ernst II.

Magyar mester, pikardiai. — 26

Mantel, Johann (1468—1530), teológus, stuttgarti prédikátor. Thomas Münzer híve. — 45

Marx Károly (1818—1883). — 121, 122

Maurer, Georg Ludwig (1790—1872) német történész, az ókori és középkori germánság társadalmi rendjének kutatója. — 151

Melanchton, Fülöp (1497—1560), reformátor (teológus, humanista, Luther barátja és munkatársa. — 42

Menzingen, Stephan, nemes, Rothenburgban a patríciusok uralmát megdöntő kispolgárok és plebejusok vezére. 1525-ben kivégezték. — 77, 95, 96

Merovingok, frank királyi család kb. 430—751-ig. — 165

Mészáros Lőrinc ceglédi pap, a magyar parasztfelkelés egyik vezére. — 60, 61

Metzler, Georg, ballenbergi fogadós, az odenwaldi forradalmi párt egyik vezére. — 78—80, 89, 92

Miksa I. (1459—1519), 1486-tól német király, 1493-tól római császár. — 52, 62

Müller, Hans, Bulgenbachból, a feketeerdői parasztok vezére. 1525-ben kivégezték. — 69, 70, 73, 97

Münzer, Thomas (1490—1525). — 20, 29, 34—45, 51, 64, 69, 72, 89, 100, 102—105, 122

Napoleon I. (1769—1821), Franciaország császára. — 171

Owen, Robert (1771—1858), angol utópista szocialista. — 138

Pfalzi választófejedelem lásd Lajos V

Pfeifer, Heinrich, szerzetes, prédikátor, a mühlhauseni lázadás egyik vezére. 1525-ben kivégezték. — 100, 105

Pregizer, Kaspar, késmüves a württembergi Schorndorfban. Az 1513—1514. években nála találkoztak a „Szegény Konrád" vezetői. — 57

Prossler, Kaspar, a salzburgi parasztok és bányászok vezére 1525-ben. — 108

Rabmann Franz, délnémet agitátor Griessenben. Thomas Münzer tanítványa. — 44

Rohrbach, Jäcklein, fogadós a Heilbronn melletti Böckingenben, a Neckar-völgyi parasztok vezetője 1525-ben kivégezték. — 72—80, 82—84, 88, 89

Saint-Simon, Claude Henry comte de (1760—1825), francia utópista szocialista. — 138

Salzburgi érsek lásd Lang, Matthäus

Schappeler, Christoph (1472—1551), teológus és reformátor, Thomas Münzer híve, a plebejus mozgalom vezetője Memmingenben 1525-ben. — 44, 98

Schmid, Jörg (Knopf aus Luibas), a kempteni parasztok vezetője. 1525-ben kivégezték. — 99

Schmid, Ulrich, Sulmingenből, a baltringeni parasztcsapat vezetője. — 73

Schneider, Georg, korábban zaberni landsknecht-kapitány, a Bundschuh tagja 1517-ben. — 54

Schön, Ulrich, a leipheimi parasztok vezére. 1525-ben kivégezték. — 74, 85

Sickingen, Franz von (1481—1523), lovag, a nemesi felkelés katonai és politikai vezére. — 32, 65, 68, 118

Singerhans (Singer Hans), tekintélyes würtingeni paraszt, a „Szegény Konrád" szervezője a Svábföldön. † 1514-ben. — 57

Spät, Dietrich (?—1536), Zwiefaltenből, feudális nagybirtokos, württembergi hadvezér, résztvett az 1525-ös parasztháború elfojtásában. — 84, 87, 92

Stoffel, a Bundschuh szervezője Freiburgban 1517-ben, Fritz Joss megbízottja. — 54

Stolberg, Bodo gróf (1467—1538), császári tanácsos. — 35

Storch, Niklas (?—1525), zwickaui posztókészítő, az újrakeresztelő szekta vezetője. — 36

Strassburgi püspök, lásd Hohenstein Wilhelm gróf

Sulz, Rudolf gróf, az insbrucki kormány tanácsosa, a rottweili ítélőszék főbírája, Felsőausztria helytartója. — 98
Száleresi Ambrus, pesti polgár, résztvett az 1514. évi magyar parasztfelkelésben, a parasztsereg polgári elemeivel együtt az ellenséghez pártolt. — 60
Szászország választófejedelme, lásd Frigyes III. Bölcs.

Tacitus, Publius Cornelius (i. sz. I—II. század), római történetíró. Művei az ó-germán történelem értékes forrásmunkái. — 157, 158
Teleki István, erdélyi vajda, majd Magyarország tárnokmestere, 1514-ben a parasztok kivégezték. — 61
Thumb, Konrad (1465—1525), Ulrik württembergi herceg tanácsosa. — 58
Thunfeld, Kunz von, lovag, az 1476. évi niklashauseni összeesküvés katonai vezetője. — 48, 49
Thunfeld, Michael von, előbbinek fia, résztvett a niklashauseni összeesküvésben. — 49
Trieri érsek, lásd Greiffenklau, Richard.
Truchsess, Georg, lásd Georg, Truchsess von Waldburg.
Tudor-ház, angol uralkodó család 1485—1603-ig. — 152
Tüngen, Konrad, würzburgi püspök. — 81, 95, 96

Ulrik (1487—1550), Württemberg hercege. — 56, 59, 72, 75

Vasco da Gama, lásd Gama.
Vilmos, strassburgi püspök, lásd Hohenstein Wilhelm gróf.

Wat Tyler, a felkelő parasztok vezére Angliában 1381-ben megölték. — 28
Wehe, Jakob, plébános, Thomas Münzer híve, a leipheimi parasztcsapat prédikátora. 1525-ben kivégezték. — 44, 74, 78, 85
Weigand, Redwitz (1522—1556), bambergi püspök. — 95
Weitmoser, Erasmus, a salzburgi parasztok és bányászok vezére 1525-ben. — 108
Wellington, Arthur Wellesley, Sir (1769—1852), angol hadvezér és államférfi. A waterlooi csatában döntő vereséget mért I. Napoleonra. — 150
Welser, gazdag augsburgi nagykereskedő patrícius család a XV. és XVI. században. — 72
Würzburgi püspök, lásd Tüngen, Konrád
Wycliffe, John (1320—1384), angol teológus, a lollardok mozgalmának vezére, a reformáció előfutára. — 27, 28

Zaberni marsall. — 82, 96
Zápolya János (1487—1540), erdélyi vajda, kegyetlenül vérbefojtotta a magyar parasztlázadást, 1526-tól Magyarország királya. — 61
Zimmermann, Wilhelm (1807—1878), történész, teológus. 1847-ben a történelem és a német nyelv tanára Stuttgartban; 1848-ban a frankfurti parlament szélső baloldalának tagja, emiatt 1851-ben üldözték. Számos történeti munkája közül a legismertebb az „Allgemeine Geschichte des grossen Bauernkrieges" 1841—43. Átdolgozott új kiadás 1856. — 41, 122

TÁRGYMUTATÓ

Agostai hitvallás — 32
Albigensek — 26, 27, 28
Állam — 133, 134
— államalapítás és nemzetiség — 146
— monarchikus nemzeti állam — 149
Amerikai gabona-tömegtermelés — 172
Aszkézis proletár és polgári — 46, 47
Atheizmus Münzer tanaiban — 38, 39
Ausztria — 97, 123—25

Bérlő parasztok — 129
Biblia
— a plebejus mozgalom fegyvere — 35
— és Luther — 35
— és Münzer — 37, 38, 42, 43
Birodalmi hatalom — 10, 11, 30, 64, 65
Birodalmi reform — 65, 66, 90
Birodalmi szövetség — 10
Bonapartizmus és Poroszország — 133, 134
Bundschuh mozgalmak
— Bundschuh — 49—51
— újjászervezett Bundschuh — 52, 62
— felsőrajnai Bundschuh — 53—56, 59—62
Burzsoázia, német — 123, 124, 126—30, 133, 135, 136
— sajátossága minden korábbi uralkodó osztállyal szemben — 127
— fordulópontja Németországban 1848-ban — 127
— osztrák — 123
— Angliában és Franciaországban — 126
— és szövetségesei — 127, 128
— harca a nemességgel — 133
— harca a proletariátussal — 133
— és kormány viszonya — 135
— és ipar, kereskedelem 1869 óta — 136

Céhek, céhipar, céhpolgárok — 17, 18—20, 28, 163
Chiliasztikus rajongás — 29, 36
Cikkelyek, lásd parasztkövetelések

Egyenlőség
— (őskeresztényi) mint a polgári eretnekség követelése — 26, 27, 29
— mint Münzer követelése — 39, 40, 102

— a spártai egyenlőség — 46
— mint követelés a magyar parasztháborúban — 61
Egyház
— helyzete a középkorban — 25
— és Münzer programja — 38
— mint nagybirtokos — 165
Egyházi adók és a pápa — 15
Egyházi birtokok elkobzása — 30, 51, 65, 76, 112
Ellenzék
— városi polgári — 17, 18, 20, 79, 80, 83, 84, 113
— városi plebejus — 18—20, 79, 84
— polgári ellenzék a papok ellen — 18
— polgári ellenzék és a Bundschuh — 50
— Stuttgart-i városi — 58, 84
— Heilbronn-i városi — 79, 80
— 3 fő csoportja — 30
— forradalmi ellenzék a feudalizmus ellen — 25
— az egyházi feudalizmus ellenzéke — 27
— Luther ellenzékisége — 30—32, 45
— a Luther mögött és Münzer mögött csoportosult ellenzék — 30, 31, 63, 64, 68
— a polgári és a paraszti plebejus ellenzék ellentétei — 26
Eretnekség
— három formája — 25, 26
— patriarchális — 25
— városi polgári — 26
— köznemesi — 27
— paraszti-plebejus — 27, 45
— és miszticizáló szekták — 28, 29
— Luther és a polgári eretnekség — 31
Evangéliumi testvériség — 69, 80
Ezeréves birodalom — 36, 39, 40
— lásd még chiliasztikus rajongás
Fejedelmek
— gazdasági—politikai szerepe — 10—12, 22
— és a birodalmi hatalom — 11
— és a pénzgazdálkodás — 11, 12
— a konzervatív katolikus táborban — 30
— a lutheri táborban — 30
— és Luther — 31—35, 45
— és Münzer — 37, 39, 40, 42
— és nemesség — 68
— cselszövése a birodalmi hatalom ellen — 65
— és a tartományi tagoltság — 10—13, 65
— és Florian Geyer — 93
— szószegése, árulása — 70, 72, 88, 104, 110
— és a parasztháború következményei — 111—114, 117
Féljobbágyok (Hörige) lásd jobbágyok
Feudalizmus
— kialakulása — 147
— hanyatlása — 141
— királyság és hűbéresek — 147
— és nemesség — 141, 149
— és parasztság — 141, 143, 144, 150, 165
— és városok — 141, 142—144
— felbomlása — 10, 135, 151—153
— lásd még Fejedelmek, Nemesség
Föderatív köztársaság
— és az 1525-i és 1848-i német forradalmak tapasztalatai — 116, 117
Földközösség
— földtulajdon a népek őstörténetében — 154, 155
— földközösség maradványai — 157, 159, 160
— közös földek újraosztása — — 157—159, 161
— Németországban lásd Markközösség

— Oroszországban lásd Obscsina
— Svédországban — 155
Föld-magántulajdon keletkezése — 154, 158, 159
Földmüvelés Németországban — 9, 142, 160, 161, 164, 172
Forradalom 1525-ben és 1848—49-ben lásd Párhuzamok
Forradalmi legszélső párt (és pártvezér) helyzete a kormányhatalom birtokában — 100, 101
Francia forradalmak és német parasztság — 170, 171

Háború
— 1866-ban — 132
— 1870—71-ben — 136
— kereszteshábórú a XIII. században — 166, 167
— vallásháborúk a XVI. században — 24, 112
— huszita háborúk — 46
— rózsaháború Angliában — 66
— 30 éves háború — 112, 169, 170
Hadsereg (haditechnika) fejlődése
— feudális hadsereg — 149, 151
— királyok zsoldosserege — 149
— lovagok zsoldosserege — 149
— lovasság, gyalogság szerepe — 12, 150, 151
— lőpor és tüzérség — 12, 143, 151
Helyi korlátoltság lásd Parasztcsapatok
Hűbériség lásd Feudalizmus

Ideológia
— a papság, mint a középkori feudalizmus ideológiai képviselője — 14
— a német ideológia — 24
— a XVI. század ideológiája — 24—28
Igazságszolgáltatás
— a fejedelmek és patriciusok árucikke — 12, 13, 16
— a mark-közösségben — 162, 163
— úriszék a 30 éves háború után — 170
Ipar
— Németországban a XVI. században — 8—10, 142
— fejlődése 1848 után — 126

Jobbágyság, jobbágyok, féljobbágyok
— helyzete a XVI. században — 11, 13, 21, 22
— a feudális uralom alatt — 30
— Luther a bibliával szentesíti a jobbágyság intézményét — 35
— a merovingok korában— 165, 166
— a kereszteshábórúk alatt — 166, 167
— és a törökök elleni keresztes hadjárat — 60
— és a parasztháború következményei — 111, 112, 168, 169
— és a 30 éves háború következményei — 112, 169, 170
— és a francia forradalmak — 171
— a jobbágyság „megváltása" a német parasztság becsapása — 171
Jogászok rendje — 14, 22, 148, 168

Kelyhesek — 28
Kereskedelem
— Németországban a XVI. században — 8—10, 16, 142
— fejlődése 1848 után — 126
Királyság
— és feudális nemesség — 147
— és városi polgárság — 147—148
— győzelme a feudalizmus felett — 152
— és nemzeti egység — 152, 153
Kisállam-rendszer, Németországban — 82, 133
Kispolgárok — 77, 78, 94

— a XVI. században — 17, 18, 20
— mint a proletariátus szövetségesei — 128, 129
Kolduskirályok — 53
Kommunizmus
— és Münzer politikai programja — 29, 30, 38, 39, 89
— lásd még Egyenlőség
Követelések
— a polgári ellenzék köv. — 18
— a plebejus ellenzék köv. — 19—20
— a polgári eretnekség köv. — 26
— a paraszti-plebejus eretnekség köv. — 27, 28
— a lutheri ellenzék köv. — — 30, 31
— Münzer követelései — 38—40, 51
— parasztok követelései — 47, 50, 51, 54—55, 69—71, 75, 76, 90
— az egyházi javak elkobzásának köv. — 51
— a központosított monarchia köv. — 51
— a magyar parasztlázadás köv. — 61
— a nemesség követelései — 65
— lásd még Parasztkövetelések
Középkor
— fejlődése — 24, 25
— és az egyház helyzete — 25
— és a forradalmi ellenzék — 25, 28
Közösségi földművelés
— modern formája a parasztság felemelkedésének feltétele — 173
Köztársaság
— és polgárság — 26
— mint Münzer követelése — 52

Létfenntartási minimum
— parasztságé 1525-ben és a modern proletariátusé — 111

Lollardok — 28
Lovagok — 11—15, 53
— lásd még Nemesek
Lumpenproletariátus — 18, 19, 74, 129

Magántulajdon, modern — 148, 149
Magyarországi parasztfelkelés — 60, 61
— és keresztesháború a törökök ellen — 60
— követelései — 61
— kegyetlen megtorlása — 61
Mark-közösség
— szervezeti felépítése — 156
— termelési rendje — 161
— törvényhozása és bíráskodása — 162, 163
— kihatása a városi alkotmányra — 163, 164
— hanyatlása — 164, 165, 168, 169
— teljes megszűnése a fejlett mezőgazdaság következménye — 164, 165
Materialista történelemszemlélet — 101, 102, 122
Megtorlások — 50, 52, 55, 56, 59, 61, 88, 90—96, 105
Mezőgazdasági napszámosok
— mint a proletariátus szövetségesei — 130—31, 154, 173
Mezőgazdasági szövetkezet
— mint a parasztok felszabadulásának feltétele — 130, 131 173
Miszticizmus — 25, 28
— és reformátorok — 25
Monarchia — 133, 149
Mühlhausen — 41, 100
Munkásmozgalom, német — 135—40
Munkásság lásd Proletariátus

Nemesi felkelés — 63—69
Nemesség

— a XVI. században — 10—13, 21, 64, 65
— és jobbágyrendszer — 169, 170
— főnemesség a konzervatív-katolikus táborban — 30
— kisnemesség és városok a papok ellen — 27
— — Luther táborában — 30—32, 63, 64
— — és a Bundschuh — 50
— — a parasztok ellen — 34
— Angliában és Németországban — 66
— Lengyelországban — 67
— és szövetségesei — 66—69
— árulása és cselszövései — 70—72
— és a parasztháború következményei — 113, 169
— és a 30 éves háború következményei — 169, 170
— és a francia forradalmak — 171
— junkerek — 133—135
— lásd még Lovagok
Németország
— gazdasági helyzete és szociális rétegeződése a XVI. sz. kezdetén — 8—23, 112—15, 123
— és a német nép forradalmi hagyományai — 7
— tartományi tagoltsága — 10, 23, 64, 113—16
— Anglia, Franciaország (összehasonlítás) 10, 66
— fejlődése 1866 után — 125, 126, 136
— átalakulása 1848—1866 között — 126—32
— és világkereskedelem — 10, 126, 136
— német birodalom — 132
Nemzetek kialakulása — 145, 146
Nyelvcsoportok elhatárolódása — 145, 146
Obscsina, földközösség Oroszországban 156
Osztályok a XVI. században — 11—22, 23, 89, 115
Osztályharcok — 24, 52, 101, 115, 122
— és német ideológusok — 24
— és vallásháborúk — 24
— osztályharcok a vallás leple alatt — 24
— osztályharcok fejlettségi foka — 101
Öröklés a földtulajdonban — 158, 159, 166
— lásd még Földközösség

Panteizmus Münzer tanaiban — 38
Papság
— a XVI. században — 13—16, 22
— két főosztálya — 14, 15
— és pápa — 15
— visszaélése a vallással — 14, 15
— műveltségi monopóliuma — 25
— a feudalizmus ideológiai képviselője — 14
— alsópapság plebejus jellege — 15
— alsópapság a mozgalmakban — 15, 44, 53
— városi eretnekség a papok ellen — 26
— nemesség és városok a papok ellen — 15, 18, 27
— Luther a papság ellen — 31
— papság és Luther a parasztság ellen — 34
— Münzer a papok ellen — 40
— parasztság a papok ellen — 35
— és a parasztháború következményei — 111, 112
Parasztcsapatok
— jellege — 74
— helyi korlátoltsága — 84, 86, 87, 97, 115, 116

Parasztfelkelések
— Nürnbergnél — 43
— a Fekete-erdőben — 46
— a würzburgi püspökségben — 46
— Németalföldön — 49
— a kempteni apátságban — 49
— a frizföldön — 49
— az elzászi Bundschuh — 49—51
— az újjászervezett Bundschuh Bruchsal-Badenben — 51
— a felsőrajnai Bundschuh — 53
— a „Szegény Konrád" Württembergben — 56—59
— Breisgauban — 59
— Badenben — 59
— Magyarországon — 60, 61
— Karintiában, Krajnában és Stájerországban — 61, 62
— helyi felkelések 1525 előtt — 69, 70, 168
Parasztháború 1525
— indító okai — 8—23
— kitörése — 69—73, 77, 78
— és a pártok és elméleteik — 22—24
— kudarcának okai — 26, 114, 115
— és következményei — 111—17, 168, 169
— mint a német nép legnagyszerűbb forradalmi kísérlete — 111
— mint német helyi ügy — 117
Parasztkövetelések (cikkelyek) — 51, 54, 71, 72, 73, 75, 76, 78, 81, 83, 106, 108, 109
— lásd még Követelések
Parasztok
— mint a proletariátus szövetségesei — 129
— (feudális, bérlő- és kisparasztok) és munkásosztály — 129—131
— a Merovingok korában — 165, 166
— a keresztesháborúk alatt — 166, 167
— osztályhelyzete a XVI. században — 10, 11, 16, 19—23
— és forradalom — 22
— és Luther — 31—35, 63
— és Münzer — 43
— és plebejusok szövetsége — 49, 53, 57
— és a nemzeti felkelés — 66, 67
— és a parasztháború következményei — 111, 112, 168, 169
— és a 30 éves háború következményei — 112, 169, 170
— és a francia forradalmak — 170, 171
— és az 1848/49. német forradalom — 171
— természetes szövetségese a munkásosztály — 175
— önerejéből nem képes a felemelkedésre — 22, 89, 170
Parasztösszeesküvés Niklashausenben 1476-ban — 46—49
Parcella-gazdálkodás
— és a nagyüzemi termelési mód — 172
Párhuzamok (Analógiák)
— az 1525. évi és az 1848/49. évi német forradalmak között — 7, 18—20, 23, 26, 30—33, 35, 39, 82, 101, 102, 116, 117, 123, 128, 129
Patríciusok — 16—18, 22, 30, 77, 80, 84, 90, 95, 98, 100, 113
Pénzgazdálkodás kifejlődése
— uralkodó osztályok pénzszükséglete — 11—13, 16
— a feudalizmus felbomlásának indítóoka — 144
— és a városok jelentősége — 143
Plebejusok — 18, 20, 22, 23, 28, 29, 39, 89
— és parasztok a forradalmi pártban — 30, 49, 57

és Münzer — 20
— és Luther — 31—35, 63, 64
— követelései Münzer politikai programjában — 38, 39
— a felsőrajnai Bundschuh-ban — 53—55
— és patriciusok — 77, 84
— lásd még Ellenzék
Polgári társadalom, modern
— körvonalai Wendel Hipler programjában — 89
— elsietett megvalósítási kísérlete — 102
Polgárok
— német nagypolgárok 1870-ben és kispolgárok 1525-ben — 128
— városi polgárság — 17—20
— polgárság a feudalizmus ellen — 142, 143, 152
— és Luther — 30—34, 45, 63, 64
— és a felsőrajnai Bundschuh — 53
— árulásai — 58, 59, 88
— lásd még Követelések
Poroszok, porosz kormány — 123—125, 132
Proletár elemek — 19, 20, 30, 39, 89
Proletariátus — 127—140, 173
— és szövetségesei — 129—132, 173

Reformáció
— 3 nagy táborba gyűjti a nemzetet — 23
— fellépésekor valamennyi ellenzéki elemet egyesíti — 30
— megalkuvó nyárspolgári jellege — 32, 115
— teoretikusai és a nemesség — 66, 67
— főszékhelye Thüringia — 100
— és a fejedelmi hatalom — 33, 168
Római jog
— antifeudális, polgári jellege — 148
— a magántulajdon kifejlődésének ösztönzője — 148
— visszaélés a római joggal — 148, 168

Sovinizmus
— a német-francia háború folyamán — 136
— és a német munkásság feladatai — 140
Sváb Szövetség lásd Szövetségek
„Szegény Konrád" — 49, 52, 57—59, 62
Szocializmus, tudományos, német — 138
Szövetségek
— a Münzer által szervezett szövetség — 39, 40, 43, 44
— nemesi Sváb Szövetség 1502. évi — 52
— nemesi Sváb Szövetség 1514. évi — 59
— nemesi Sváb Szövetség 1524. évi — 70—72, 75, 76, 84, 85, 89, 98
— rajnai sváb és frank nemesség szövetsége 1522-ben — 68
— salzburgi parasztok és bányászok keresztényi szövetsége — 108

Tabóriták — 28, 29
Tartománygyűlés — 57, 58, 81
Teológia mindenhatósága — 25
Történelmi materializmus lásd Materialista történelemszemlélet

Újrakeresztelők szektája — 36, 43, 44

Választójog, általános
— és a munkásosztály — 124, 128
Valdensek — 25

Vallásháborúk — 24, 112
— lásd még Háborúk
Városi társadalom — 16—20
Városok
— kiváltságai — 11
— birodalmi városok — 10, 89, 107, 113
— és a pénzgazdálkodás kifejlődése — 142, 143
— és nemesség — 13, 141, 142, 144, 167
— 3 társadalmi rétege — 16—20, 84
— függősége a falutól — 20
— eretneksége — 26, 27
— és Luther — 32—35
— és a nemesi felkelés — 66, 67
— kétszínűsége a mozgalomban — 73
— és a parasztháború következményei — 113
Világkereskedelem
— Németországban a XVI században — 8, 142
— fejlődése 1848 után — 126
Vörös zászló, a baltringeni seregeké — 73

Wat Tyler-féle felkelés Angliában — 28

TARTALOM

A magyar kiadáshoz 5
A német parasztháború .. .. 7—117
I. 8
II. 23
III. 45
IV. 63
V. 69
VI. 100
VII 111

M e l l é k l e t e k .. .. 119—172
I. melléklet. Engels előszava „A német parasztháború" 1870. és 1875. évi kiadásához 121
II. melléklet. Engels. A feudalizmus hanyatlásáról és a burzsoázia felemelkedéséről 141
III. melléklet. Engels A mark. (A német paraszt. Mi volt? Mi most? Mi lehetne?) 153

Névmutató 173
Tárgymutató 179

Színes térképmelléklet: A német parasztháború színtere

A NÉMET PARASZTHÁBORÚ SZÍNTERE

Németországnak az a része (1525 körül), amelyen a főbb parasztfelkelések lejátszódtak.

Osztrák-Habsburgok fennhatósága alatt levő területek

Egyházi fejedelmek fennhatósága alatt levő területek

A parasztháború kiterjedésének határa 1524—1526 között

MÉRTÉK KB. 1:1,300.000

Stolberg
Sangerhausen
Szász hercegségek
Heiligenstadt
Frankenhausen
Eichsfeld
Fulda
Grumbach
Weser
Mühlhausen
Thüringia
Langensalza
Tungeda
Erfurt
Eisenach
WEIMAR
Arnstadt
Schmalkalden
Frauenburg
Fulda
Fuldai apátság
Meiningen
Rajna
Neustadt
Königshofen
Bildhaus
Sulzdorf
Majna
FRANKFURT
Majna
Zeil
Würzburgi püspökség
Bamberg
Bambergi püspökség
MAINZ
Babenhausen
Odenwald
Arnsbach
WÜRZBURG
Kollenberg
Heidingsfeld
Pfedersheim
Worms
Amorbach
Tauber
Königshofen
Rednitz
Rothenburg
Buchen
Mergentheim
FRANKFÖLD
Windsheim
NÜRNBERG
Griess
Dürkheim
Landstuhl
Neustadt
HEIDELBERG
Neckar
Krautheim
Ballenberg
Schönthal
Rothenburg
Arnsbach
Speyer
Speyeri püspökség
Kraichgau
Neckargartach
Neckarsulm
Kocher
Jaxt
Roth
Roth
Landau
Bruchsal
Eppingen
Öhringen
Weinsberg
Heilbronn
Hall
Menzingen
Sturzelbronn
Weissenburg
Obergrombach
Zabergau
Sontheim
Löwenstein
Brackenheim
Flein
Lauffen
Gaildorf
Kleeburg
Neuburg
Durlach
Maulbronn
Bottwar
Backnang
Ellwangen
Limpurg
Bietigheim
Markgrönnig
Asperg
Nördlingen
Ingolstadt
Lützelstein
Malsch
Rastatt
Leonberg
Rems
Ried
Zabern
Ulm
Esslingen
Donauwörth
Badeni őrgrófság
Wurzbach
STUTTGART
Göppingen
Mauersmünster
Bühl
Böblingen
Kirchheim
Württenbergi hercegség
STRASSBURG
Strassburgi
Rajna
Nürtingen
Tübingen
Neckar
Teck
Duna
Kniebis
Urach
Offenburg
Pfullingen
Blaubeuren
Leipheim
AUGSBURG
Barr
püspökség
Dettingen
Würtingen
Ulm
Ebersheim
Rosenfeld
Balingen
Mindel
Scherweiler
Herbolzheim
Illertissen
Schlettstadt
Hohenzollern
grófság
Marchthal
Baltringen
Lech
Rapportsweiler
Reichenweiler
Illertissen
Kaufbeuren
Furtwangen
Ochsenhausen
Steinheim
Mengen
Schussenried
Memmingen
Gebweiler
FREIBURG
Duna
Wurzach
Kaufbeuren
Ensisheim
Stokach
Obergünzburg
Ewatingen
Weingarten
Zeil
Schongau
Sennheim
Hilzing
Hohenwiel
Wolfegg
Breisgau
St Blasien
Stühlingen
Salem
Kempten
Radolfzell
Waldburg
Lehen
Bermatingen
Waldshut
Buchhorn
Griessen
Bodeni tó
Sundgau
BASEL
Rajna
Bregenz
Allgau

OFFSET NYOMDA N.V.

Az elméleti színvonal emeléséért

A MARXIZMUS-LENINIZMUS KIS KÖNYVTÁRA

Minden kötete a marxi-lenini elmélet egy-egy főkérdésével ismerteti meg az olvasót

1.	*Lenin:*	Marx Károly és Engels Frigyes	Ft 2·—
2.	*Engels:*	A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig	„ 2·—
3.	*Engels.*	Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása	„ 2·—
4.	*Marx:*	Bérmunka és tőke	„ 2·—
5.	*Marx:*	Bér, ár és haszon	„ 2·—
6.	*Marx-Engels:*	A történelmi materializmusról	„ 2·—
7-8.	*Marx-Engels:*	A kommunista kiáltvány	„ 4·—
9.	*Plechánov:*	A materialista történelemfelfogásról	„ 2·—
10-11.	*Lenin:*	Kik azok a „népbarátok" és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen?	„ 4·—
12.	*Plechánov.*	A személyiség történelmi szerepének kérdéséhez	„ 2·—
13.	*Engels:*	A szakszervezetekről	„ 2·—
14-15.	*Lenin:*	A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban	„ 4·—
16-17.	*Sztálin:*	A leninizmus alapjairól	„ 4·—
18.	*Sztálin:*	A dialektikus és a történelmi materializmusról	„ 2·—
19-20.	*Lenin:*	„Baloldaliság" — a kommunizmus gyermekbetegsége	„ 4·—
21-23.	*Marx:*	Osztályharcok Franciaországban 1848-1850-ig	„ 6·—
24-25.	*Lenin:*	Állam és forradalom	„ 4·—
26-27.	*Lenin:*	Az imperializmus, mint a kapitalizmus legfelsőbb foka	„ 4·—
28-29.	*Lenin:*	A proletárforradalom és a renegát Kautsky	„ 4·—
30-32.	*Lenin:*	Mi a teendő?	„ 6·—
33-35.	*Lenin:*	Egy lépés előre, két lépés hátra	„ 6·—
36.	*Sztálin:*	Leninről	„ 2·—
37.	*Sztálin:*	Marxizmus és nemzeti kérdés	„ 2·—
38.	*Lenin:*	A nemzetek önrendelkezési jogáról	„ 2·—
39.	*Sztálin:*	A leninizmus kérdéseihez	„ 2·—
40-41.	*Marx:*	Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája	„ 4·—
42-44.	*Engels:*	A család, a magántulajdon és az állam eredete	„ 6·—
45-48.	*Lenin:*	Az irodalomról	„ 8·—
49-51.	*Engels:*	A német parasztháború	„ 6·—

ELŐKÉSZÜLETBEN:

Marx:	A polgárháború Franciaországban
Marx-Engels:	Művészet—irodalom

SZIKRA KIADÁS